

Eksistensiële ontstgting as noodsaak vir die denkende psigoterapeut:
literêre teater as platform vir die estetiese dispoisie

Karliën Conradie

*Proefskrif ingelewer vir die graad Doktor in die Wysbegeerte in Opvoedkundige
Sielkunde in die Fakulteit Opvoedkunde aan die Universiteit Stellenbosch.*



Promotor: Prof. E. Swart

Medepromotor: Prof. D. Painter

Desember 2021

VERKLARING

Deur hierdie proefskrif elektronies in te lewer, verklaar ek dat die geheel van die werk hierin vervat, my eie, oorspronklike werk is, dat ek die alleenouteur daarvan is (behalwe in die mate uitdruklik anders aangedui), dat reproduksie en publikasie daarvan deur die Universiteit Stellenbosch nie derdepartyregte sal skend nie en dat ek dit nie vantevore, in die geheel of gedeeltelik, ter verkryging van enige kwalifikasie aangebied het nie.

Datum: 30 Maart 2021

Kopiereg © 2021 Universiteit Stellenbosch

Alle regte voorbehou

OPSOMMING

Om tot stille nadenke gestem te word, is uniek aan die mens. In wysgerige konteks staan bepeinsing, nabetragting en bewussynsontwikkeling deur die eeue heen in die intiemste betrekking tot mekaar (Nietzsche, 1961; Jung, 2002; Heidegger, 1966; Fromm, 1994; De Beer, 2010 & 2018). Dit is deur middel van omvattende besinning oor die aard van sy bestaan midde-in dit wat is en steeds word, dat die mens probeer “bind aan die wêreld waarin hy hom bevind” (Van Niekerk, 2019, p. 14). Ingeborduur in hierdie potensiele vermoë tot selfontplooiing en betekenisgeving – die Nietzscheaanse wekroep – is die empatiese ingesteldheid. Dit is slegs wanneer die mens sensitief is vir en betrokke raak by die eie ontologiese problematiek dat hy die moontlike wesensaard van ’n ander as’t ware kan invoel. Binne die konteks van die sielkunde, by name die psigoterapie, is hierdie sensitief-invoelende bewustheid, oftewel die empatiese ingesteldheid, onteenseglik deel van die repertoire van kwaliteite waaroor die terapeut behoort te beskik.

Dikwels is die ingesteldheid van oningewyde psigoterapiestudente jeens dit wat hiér, nou, tussen hulle en hul kliënte gebeur, beperk tot oormatige selfbewustheid ontdaan van ontologiese oorwegings. Die gevolg is meermale ’n gekke vorm van empatie wat hoofsaaklik gebaseer is op sentimentele emosionaliteit. Dit blyk ook waar te wees dat, in die gedruis van ’n denklose kuberkultuur wat selfingenomendheid en die opeenstapeling van enkelvoudige verklarings hoog aanslaan, die belang van sensitiewe invoelendheid, ingekeerde stilte, intuitiewe denke en sake van die syn algaande geringskat word. Die aanwesigheid van ’n eksistensiële-ontologiese ingesteldheid kan nie as blote gegewendheid aanvaar word of in die verbygaan gedoseer word as deel van die inleiding tot ’n nagraadse module oor psigoterapeutiese vaardighede nie. Inteendeel, dit behoort doelbewus tydens die onderrig en opleiding van studente in opvoedkundige sielkunde en by wyse van spesifieke leeraktiwiteite gestimuleer en ontwikkel te word.

Kuns, spesifiek literêre teater, beskik oor die inherente vermoë om die student of terapeut (toeskouer) te druk tot aan die soom van wat dit vereis om ’n mens te wees, by implikasie dus ’n appél tot eksistensiële betrokkenheid (Dewey, 1958; Degenaar, in Van der Merwe &

Duvenhage, 2008; Dalton, 2016). Meteens kan die toeskouer nie aan die inkanterende kring van ontroering ontkom nie en word hy in der waarheid 'n deelnemer aan sy eie drome en verlangens. In hierdie studie word die bestaanslemente van literêre teater, insluitende *liggaamlikheid* (taal, beweging, handeling, klank), *tyd*, *ruimtelikheid*, *verwikkeldheid* en *stoflikheid* benut om sodanige eksistensiële betrokkenheid te deurgrond en ontologiese refleksie by veral opvoedkundige sielkunde studente aan te moedig.

Die doel van hierdie studie – 'n konseptuele uitpluising gebaseer op die Swedbergse teoretiseringsproses (2012, 2016, 2017) – is om 'n filosofies-besinnende net te span in die deurgronding van die verband tussen die psigologiese funksie van literêre teater en die eksistensiële bewussyn van die opvoedkundige sielkunde student. Binne dié eksistensiële-ontologiese, oftewel bewussynsmatige ingesteldheid, is geleë 'n tipe kunstenaarskap, vernaamlik die estetiese disposisie, gekenmerk deur die eienskappe van verskerpte intuïsie, sensitiewe invoelendheid, asook genuanseerde verbandlegging. Dit is 'n kunstenaarskap wat die opvoedkundige sielkunde student toelaat om bestaans- en betekenislae eie aan die menslike wesensard te *ont-dek* (ontbloot) en deur middel van komplekse denke singewend te artikuleer – te *ver-taal*. Hierdie studie het uiteindelik aanleiding gegee tot 'n tentatiewe teoretiese raamwerk, sowel as heuristiek, vir die konseptualisering en inoefening van die estetiese disposisie as voorkeuringesteldheid by die opvoedkundige sielkunde student en psigoterapeut. 'n Verdere uitvloeisel was die formulering van enkele leeraktiwiteite wat tydens psigoterapieonderrig en -opleiding van studente in opvoedkundige sielkunde aangewend kan word ten einde die estetiese disposisie te stimuleer en te verskerp.

Hierdie teoretiese proefskrif poog om die estetiese disposisie as noodsaaklike ingesteldheid by die opvoedkundige sielkunde student en psigoterapeut te belig, veral in die konteks van 'n dikwels denklose, meganistiese en nuttigheidsgeoriënteerde samelewing. Literêre teater, as platform vir die konseptualisering en bevordering van die estetiese disposisie, bied alternatiewe kurrikulummoontlikhede om veral die bewussynsopvoeding van studente in die veld van die opvoedkundige sielkunde, in die hand te werk.

ABSTRACT

The capacity to think deeply is unique to humankind. In a philosophical context, there has always been a most intimate relation between contemplation, reflection, and the development of consciousness (Nietzsche, 1961; Jung, 2002; Heidegger, 1966; Fromm, 1994; De Beer, 2010 & 2018). Through deep reflective thought on what it means to exist amidst that which is and is still becoming, human beings strive to connect to the world in which they find themselves (Van Niekerk, 2019, p. 14). Woven into this potential capacity for self-development (growth) and the creation of meaning – the Nietzschean call – is the empathetic attitude. For it is only when individuals are sensitive to and become involved in their own ontological beingness, that they can empathise with the very nature of another. Within the context of psychology and in particular psychotherapy, the empathetic attitude, namely being sensitively aware of how we understand ourselves, others, and the world we share, is undeniably part of the repertoire of qualities that a therapist ought to possess.

Often the attitude of unexperienced psychotherapy students towards what is happening between them and their clients here and now, involves exaggerated self-awareness that is devoid of ontological considerations. Many a time this results in a stereotyped form of empathy based primarily on sentimental emotionality. It also seems to hold true that in the loudness of a cyber-culture characterised by self-absorption and mere accumulation of simplistic descriptions, the ability of being ontologically receptive as the *sine qua non* of an empathetic attitude, gradually becomes undervalued. The presence of an existential-ontological disposition cannot be regarded as a given, nor can it be taught simply as part of an introduction to a post-graduate module on psychotherapy skills. Instead, the existential-ontological disposition ought to be fostered and developed by means of appropriate learning activities as part of the teaching and training of educational psychology students.

Art, in particular literary theatre, has the natural capacity to push the student or therapist (spectator) to the edge of what it means to be a human being, by implication therefore an appeal for existential involvement (Dewey, 1958; Degenaar, in Van der Merwe & Duvenhage, 2008; Dalton, 2016). Suddenly the spectator cannot escape the incantatory circle of that which is

affectively moving and becomes a participant in her own dreams and yearnings. In this study, the existential-ontological elements of literary theatre, including *physicality* (language, movement, action, and sound), *time*, *spatiality*, *intricacy*, and *materiality* are utilised to comprehend existential involvement and encourage ontological reflection in especially educational psychology students.

The purpose of this study – a conceptual unravelling based on Swedberg’s process of theorisation (2012, 2016, 2017) – is to create a philosophical-contemplative understanding of the relationship between the psychological function of literary theatre and the existential-ontological attitude of the educational psychology student. This existential-ontological attitude embodies a certain artistry or aesthetic disposition, characterised by qualities such as honed intuition, sensitive awareness, and the formation of nuanced connections. It is an artistry, which allows the educational psychology student to expose various layers of existence and beingness, as well as to articulate it meaningfully by way of contemplative thought and language. The study has eventually resulted in a tentative theoretical framework as well as heuristic for the understanding and practicing of the aesthetic disposition as the preferred attitude of the educational psychology student and psychotherapist. Another outcome of this study was the formulation of learning activities that can be utilise in the psychotherapeutic teaching and training of educational psychology students in order to stimulate and improve the aesthetic disposition.

This theoretical dissertation attempts to elucidate the aesthetic disposition as an essential attitude of the educational psychology student and psychotherapist, especially in the context of an often unmindful, mechanistic and utilitarian society. Literary theatre as platform for the conceptualisation and promotion of the aesthetic disposition, offers alternative curricular possibilities to stimulate greater consciousness development of students within the field of educational psychology.



VOORWOORD

“’n Man se hand word rond in klei.
Hy voeg daar bietjie-bietjie water by; hy moet
dit sewe dae brei voordat dit in die holte pas
wat hy reeds in sy hand voel groei,
totdat dit goed is, en ook vol.”

Uit: “Pottelbakker” (Müller, 2012, p. 105)

Die wandelgange van enige akademiese vakgebied is gelyktydig bevrydend en angswekkend. Om omvattend te leer dink, denke helder te verwoord en skeppend te handel baan nie slegs die weg na ’n vervullende geesteslewe nie; dit impliseer ’n voortdurende betrokkenheid by komplekse vraagstukke en die kritiese ondersoek van aannames en standpunte. Nêrens kom meld hierdie wete hom so sterk aan as wanneer ’n mens ’n sekere vakgebied aan studente doseer nie: die intense bewustheid van die rykheid van ’n betrokke vakgebied wat oor eeue heen nooit uitgeput kan word nie en steeds nuwe invalshoeke op eietydse problematiek bied. As dosent staan ek steeds maar aan die begin van hierdie geestesreis en word ek elke dag deur my eie vakgebied, die opvoedkundige sielkunde, omtower en uitgedaag. Dit is aan dosente wat daaglik groot erns maak van die onderrig en opleiding van studente in die opvoedkundige sielkunde dat ek hierdie studie opdra. Die klei wat sulke dosente so brei, word die pot wat hulle self reeds is.

Ek sou nie hierdie proefskrif kon voltooi sonder die ondersteuning van verskeie persone en instansies nie. My dank aan my studieleier, prof. Estelle Swart (Departement Opvoedkundige Sielkunde, US), en medestudieleier, prof. Desmond Painter (Departement Sielkunde, US), vir die vertrouwe wat hulle deurentyd in my en die sinvolheid van hierdie studie gestel het. Ek bedank hulle vir hul aanmoediging en leiding. Graag bedank ek ook my onderskeie eksaminatore vir hul belangstelling en moeite.

Hartlike dank aan mnr. Tom McLachlan en me. René Robbertze vir hul oorwoë vakmanswerk as onderskeidelik taal- en tegniese versorgers van my proefskrif. Ek betuig ook graag my

opregte dank aan die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns (SAAWK¹) vir finansiële ondersteuning en my werkgever, die Universiteit Stellenbosch, wat my die ruimte bied om opwindende akademiese vistas te verken en te ontgin.

Aan my ouers, familie en vriende wat my toegelaat het om my akademieskap verder te ontwikkel en daardeur geïnspireer te word: dankie vir julle aanmoediging en belangstelling. Laastens wil ek graag my gesin, Willem, Mila en Siebert, bedank vir al die vergunnings en opofferings in die vorm van afgesonderde tyd en stilte, gedagte-ingewings wat dikwels op die mees onmoontlike tye neergepen moes word, maar ook om met my huis te hou toe ek op my omgesukkeldste was. Dankie dat julle dit op liefhebbende wyse verduur het.

Julle is kosbare gewers van goedheid.



Die artikel “Die estetiese ingesteldheid as psigoterapeutiese kwaliteit in ’n hoofsaaklik apatiese, gedigitaliseerde omgewing,”² is op grond van die navorsing vir hierdie proefskrif in die *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* gepubliseer.

¹ Die finansiële ondersteuning van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns (SAAWK) vir hierdie navorsing word hiemee erken. Menings wat uitgespreek word en gevolgtrekkings wat gemaak word, is dié van die outeur en kan nie noodwendig aan die SAAWK toegeskryf word nie.

² Conradie, K. (2018). Die estetiese ingesteldheid as psigoterapeutiese kwaliteit in ’n hoofsaaklik apatiese, gedigitaliseerde omgewing. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 58(2-4):975-990. doi 10. 17159/2224-7912/2018/v58n4-2a7

INHOUDSOPGAWE

VERKLARING	i
OPSOMMING.....	ii
ABSTRACT	iv
VOORWOORD.....	vi
INHOUDSOPGAWE.....	viii
LYS FIGURE	xiii
LYS TABELLE	xiv
AFDELING A: PROBLEMATISERING EN POSISIONERING	1
HOOFSTUK 1 AGTERGROND TOT DIE STUDIE EN NAVORSINGSARGUMENT.....	1
1.1 Basiese oriëntasie tot die studie.....	1
1.2 Afbakening van die studiedomein	5
1.2.1 Die bewussynsmatige ingesteldheid as estetiese beginsel	5
1.2.2 Die student in opvoedkundige sielkunde as denkend	6
1.2.3 Die estetiese disposisie: Kunstenaarskap van die opvoedkundige sielkundige	7
1.2.4 Die beoefening van opvoedkundige sielkunde as wetenskaplike dissipline en beroep	8
1.2.5 Die psigoterapieonderrig en -opleiding van magisterstudente in opvoedkundige sielkunde	10
1.2.6 Die kunste: Literêre teater wat ontroer.....	11
1.3 Ontwikkeling en omskrywing van die navorsingsvraagstuk	15
1.3.1 Sentrale teoretiese stelling	15
1.3.2 Toeligting van die sentrale teoretiese stelling	16
1.4 Motivering van die studie.....	20

1.5	Akademiese bydrae van die studie	23
1.5.1	Beklemtoning van die belangrikheid van die estetiese disposisie vir die student in opvoedkundige sielkunde.....	23
1.5.2	Uitdagende teater as poort na die estetiese disposisie.....	24
1.6	Werkswyse: Die kennisteoretiese besinning as filosofiese navorsingshandeling	25
1.7	Uiteensetting van die struktuur van die proefskrif	27
1.8	Samevatting	28
	HOOFTUK 2 METODE EN AARD VAN DIE STUDIE: <i>POIESIS</i>.....	29
2.1	Inleiding: skeppende wetenskapsbeoefening	29
2.2	Klassifisering van betrokke studie: tweedeordenavorsing.....	30
2.3	Die <i>poietes</i> se denkgereedskap: teoretisering as gekose navorsingsontwerp en -metodologie.....	31
2.4	Doel van die kennisteoretiese besinning.....	38
2.5	Navorsingsproses.....	39
2.5.1	Teoretisering	39
2.5.2	Definiëring, teoretiese eksplikasie (ontleding) en kreatiewe nadenke	41
2.5.3	Om te skryf is om verdiepend te dink	42
2.6	Navorsingsbronne	43
2.7	Deurgronding as teoretiese geldigheid	44
2.8	Samevatting	44

AFDELING B: TEORETISERING OOR DIE ESTETIESE DISPOSISIE AS ALOMVATTENDE VERMOË TOT 'N SENSITIEF INVOELENDIGE INGESTELDHEID 46

HOOFSTUK 3 DIE ESTETIESE BEGINSEL, UITDAGENDE TEATER EN WAT DIT IS OM 'N MENS TE WEES..... 46

3.1. Inleiding	46
3.2. Die ontwikkelende ontologiese ingesteldheid van die student as beginnerterapeut	48
3.3. Onderweg na empatie: estetika, die estetiese oomblik en estetiese bewussyn	49
3.3.1 Kuns-voor-kuns: die preëstetiese tydperk (700 v.C. – 250 n.C.)	57
3.3.2 <i>L'art pour l'art</i> : die estetiese tydperk (1710-1960)	58
3.3.3 Van funksie tot verbeelding: die post-estetiese tydperk (1960-).....	59
3.4 Teater as argetipiese bron	62
3.5 Teater as middel tot eksistensiële bewuswording eerder as hulpverleningsinstrument ...	73
3.6 Inkantasie, verbeelding en (kinder)spel as eksistensiële elemente en bewussynsensies	78
3.7 Samevatting	87

HOOFSTUK 4 UITDAGENDE TEATER AS VERSINNEBEELDING VAN 'N BEWUSSYNSMATIGE PSIGOTERAPIE 88

4.1 Inleiding	88
4.2 Die filosofie as grondslag en moederdisipline van die opvoedkundige sielkunde	89
4.2.1 Plato se idealisme	91
4.2.2 Aristoteles se realisme	91
4.2.3 Husserl se fenomenologiese metode	92
4.2.4 Die eksistensialisme van Kierkegaard, Heidegger en Sartre.....	93
4.3 Die eksistensiële ingesteldheid as filosofiese benadering tot die psigoterapie.....	94
4.4 Die eksistensiële funksie as toegang tot die “magiese kring” van ontroering.....	95

4.4.1	Hoe die mens tot kennis kom: die fenomenologiese benadering	97
4.4.2	Hoe en waarom die mens bestaan: die eksistensiële benadering	99
4.4.3	Ontroerende teater: enkele geëkspliseerde opmerkings	100
4.5	Ontleding van enkele toneelopvoerings.....	103
4.5.1	Motivering en keuse van toneelopvoerings.....	103
4.5.2	Teateropvoering 1	104
4.5.3	Teateropvoering 2	106
4.5.4	Teateropvoering 3	108
4.6	Sommige parallele tussen uitdagende teater en bewussynsmatige psigoterapie	110
4.7	Samevatting	111
AFDELING C: TEORETIESE HEURISTIEK EN ONDERRIGPRAKTYKE		113
HOOFSTUK 5 KONSTRUERING VAN 'N METATEORETIESE GESTALT		113
5.1	Inleiding	113
5.2	'n Metateoretiese gestalt.....	115
5.3	Uiteensetting van die teoretiese raamwerk	117
5.3.1	Die eksistensiële en argetipiese noodwendigheid van ontroerende teater	118
5.3.2	<i>Aisthēsis</i> as eis aan die student in opvoedkundige sielkunde.....	121
5.4	Samevatting	124
HOOFSTUK 6 DIE STIMULERING VAN ESTETIESE LEERERVARINGE: ENKELE PEDAGOGIESE OORTUIGINGS EN ONDERRIGPRAKTYKE		126
6.1	Inleiding	126
6.2	Opvoeding: om in iets anders ingelei te word.....	127
6.3	Kreatiewe pedagogie	131

6.4	Ervaringsleer: die brug tussen eie ervaring en konseptualisering	137
6.4.1	Konkrete ervaring	138
6.4.2	Refleksie (nabetragting).....	139
6.4.3	Abstraheer en konseptualiseer	139
6.4.4	Aktiewe eksperimentering	140
6.5	Enkele onderrigpraktyke	140
6.5.1	Ingekeerde stilte	141
6.5.2	Gefokusde denk- en artikulasieoefening	144
6.5.3	Ontwikkeling van 'n onderrig- en praktykhulpmiddel	145
6.5.4	'n Sensitief invoelende ingesteldheid	150
6.5.5	Bewustheid van argetipes en simbole	152
6.6	Samevatting	155
HOOFSTUK 7.....		156
SAMEVATTING		156
7.1	Enkele gevolgtrekkings.....	156
7.2	Aanbevelings vir verdere navorsing en onderrig- en opleidingsverfyning	158
7.2.1	Filosofieblootstelling en akademiese onderbou	158
7.2.2	Interdissiplinêre en interdepartementele samewerking.....	159
7.3	Nawoord.....	159
BRONNELYS.....		161

LYS FIGURE

Figuur 1.1 Een estetiese moment van sensitiewe invoelendheid: grofgeskuur van klip en kaalvoet inmekaar vereelt, versteen.....	3
Figuur 1.2 Die verskuiwing van oordrewe selfbewustheid na 'n meer sensitief invoelende bewustheid vir die menslike wesensaard	4
Figuur 1.3 Kartering van die betrokke studiedomein	14
Figuur 2.1 Ingebedheid van die domeinspesifieke en paradigmatische navorsingsdeterminante	32
Figuur 2.2 Swedberg se teoretiseringsproses.....	35
Figuur 2.3 Die huidige studie as kennisteoretiese besinning volgens Swedberg se viervlakkige teoretiseringsmodel	36
Figuur 2.4 Aard van die navorsingsbronne.....	43
Figuur 5.1 Aanknoping van die psigologiese funksie van ontroerende teater by die estetiese ingesteldheid: 'n teoretiese gestalt.....	117
Figuur 6.1 Samehang tussen pedagogie, praksis en opvoeding.....	128
Figuur 6.2 Kolb se siklus van ervaringsleer soos van toepassing op studente in opvoedkundige sielkunde	138
Figuur 6.3 Enkele uitgesonderde eienskappe onderliggend aan die estetiese disposisie.....	141
Figuur 6.4 Ontwikkeling van 'n onderrig- en praktykhulpmiddel.....	146
Figuur 6.5 Die kaleidoskoop as 'n metafoor vir loopbaanontwikkeling	147
Figuur 6.6 Kaleidoskoop: Skermskote.....	149

LYS TABELLE

Tabel 3.1 Drie middele in die vorming van empatiese begrip volgens Rogers	52
Tabel 4.1 Eksistensiële ontleding van die teateropvoering Wild.....	105
Tabel 4.2 Eksistensiële ontleding van die teateropvoering HAM	107
Tabel 4.3 Eksistensiële ontleding van die teateropvoering Son.Maan.Sterre.....	109
Tabel 6.1 Kinder- en jeuglektuur wat deur middel van intuïtiewe fiksie, poëtiese taalgebruik en atmosfeerryke illustrasies die verbeeldingswêreld stimuleer	134
Tabel 6.2 Kinder- en jeuglektuur wat deur middel van intuïtiewe fiksie, poëtiese taalgebruik en atmosfeerryke illustrasies die verbeeldingswêreld stimuleer (vervolg).....	135
Tabel 6.3 Kinder- en jeuglektuur wat deur middel van intuïtiewe fiksie, poëtiese taalgebruik en atmosfeerryke illustrasies die verbeeldingswêreld stimuleer (vervolg).....	136
Tabel 6.4 Vermoë tot ingekeerde stilte: Gewaarwordingsvorme en gepaardgaande stimulusvrae	143
Tabel 6.5 Engelse en Xhosa-vertaling van die kaleidoskoop as 'n metafoor vir loopbaanontwikkeling.....	148
Tabel 6.6 Eksistensiële funksie van ontroerende teater: gedagteraamwerk as hulpmiddel ...	151
Tabel 6.7 Die identifisering van argetipiese en simboliese inhoud: enkele voorbeelde	154

AFDELING A: PROBLEMATISERING EN POSISIONERING

HOOFSTUK 1

AGTERGROND TOT DIE STUDIE EN NAVORSINGSARGUMENT

“Soms, miskien net een maal, deur ’n besondere
empatie, kan mens tot ’n kennis kom
van iemand nooit in die tyd geken nie, direk
en bo sintuiglikheid uit, want nêrens verwar
deur woorde verkeerd gehoor, ’n blik, ’n beweging,
’n gebaar, net half begryp of heeltemal nie begryp nie.”

Uit: “’n Geur” (Cussons, 2006, p. 562)

1.1 Basiese oriëntasie tot die studie

Die oorsprong van hierdie studie kan teruggevoer word tot 2014 en hoe ek as dosent die onderrig- en opleidingsruimte beleef het, met spesifieke verwysing na magisterstudente wat besig was met die praktiese komponent van hul studie. Telkens sou studente se reaksies ten tyde van hul psigoterapeutiese gevallewerk my laat peins oor my rol in die bevordering van hulle vermoë tot inkering, hulle sensitiewe bewustheid van en verdiepende nadenke oor die toestand van bestaan – wat dit is om ’n mens te wees. Ek sou bevind dat my studente, beginnerterapeute³, se ingesteldheid jeens dit wat hier en nou tussen haar⁴ en kliënt gebeur, alte dikwels beperk is tot oordrewe selfbewustheid, ontdaan aan enige ontologiese oorwegings. Dit

³ Afdeling 3.2 bied ’n breedvoerige verduideliking van die ontwikkelende ontologiese ingesteldheid van die student as beginnerterapeut.

⁴ Ten einde die lomp of onnatuurlike gebruik van *hy/sy* in hierdie proefskrif te vermy, word manlike en vroulike voornaamwoorde afwisselend gebruik, maar albei geslagte word telkens geïmpliseer.

word dan soms verkeerdelik as 'n geykte vorm van empatie geïnterpreteer weens die sentimentele emosionaliteit daarvan. Met “ontologies” word bedoel die kernvrae onderliggend aan die dissipline: Wat is die aard en doel van die opvoedkundige sielkunde? Wat is my rol as wordende terapeut daarin? Hoe het die dissipline gekom tot wat dit is en wie het daaroor besluit? Die aan- of afwesigheid van sulke vrae bepaal hoe daar in die leer-, onderrig- en opleidingsruimte met bestaanskweesies omgegaan word. Dit gaan dus hier om die eksistensiële-ontologiese bewuswording van die student in opvoedkundige sielkunde van die delikaat en kompleks ineengevegte menslike wesensaard en bestaan. In hierdie bewussynsmatigheid ontspring die vermoë tot empatie, gekenmerk deur 'n sensitief invoelende en intuïtiewe ingesteldheid. Die veelgeprese digter Sheila Cussons het moontlik iets hiervan in die gedig “'n Geur” (sien aanhef van hierdie hoofstuk) vasgevang.

Dit is my oorwoë mening dat die denkende en sensitief invoelende ingesteldheid, oftewel ware empatie, die uitvloeisel is van 'n veel groter aanleg, naamlik die estetiese disposisie. Hierdie teoretiseringsidee vorm die kern van my studie en verwys na die funksies van bewussynsmatigheid, gevoel vir syn (eie ontologie en historisiteit) en verinnerliking – *aisthēsis*, oftewel indrinking van die groot alles. Die Griekse begrip *aisthēsis* (in Stone, 2003) dui spesifiek op die bewustelike inademing van 'n moment of indruk, met ander woorde 'n verskerpte bewussyn van die vervloeide ingebindheid van 'n ganse bestaan. Sensitiewe invoelendheid wat hieruit vooruitspruit, verskil gevolglik van blote emosionalisme, veral in 'n hipergeïndustrialiseerde samelewing wat uitdrukking (ekspressiwiteit) en nimmereindigende plasingstipe (*share and post*) kommunikasie (sosiale media) voorstaan, eerder as oordenking en noukeurige verrekening. Veelvul eerder verwys dit na 'n sensitiewer antenne vir die verwikkeldheid van die ontologiese alles, subtiële wisselinge en gelyktydige teenstrydighede: die aanwesige afwesigheid, sigbare onsigbaarheid, ongewone gewone, die vreemde herkenbaarheid. Dit kom dus voor of die kwaliteit van sensitiewe invoelendheid as beide sensories en intuïtief beskryf kan word: sensories weens die verskerpte sintuiglike liggaamlikheid van die ervaring en intuïtief weens die gevoeligheid vir synsmoontlikhede, -betekenisse en -verhoudings.

Die sensitief invoelende, oftewel estetiese moment, kan byvoorbeeld opgeroep word met die *grofgeskuur van klip en kaalvoet inmekaar vereelt, versteen*⁵.

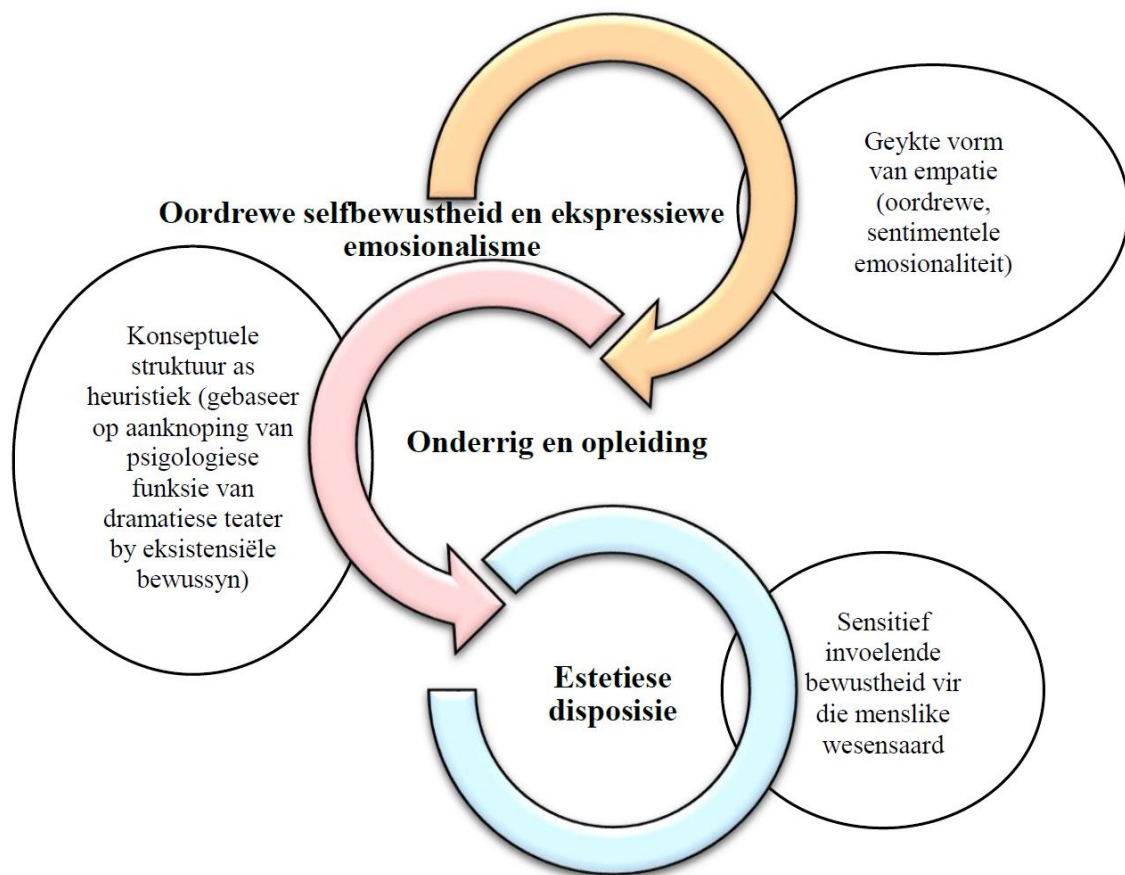


Figuur 1.1 Een estetiese moment van sensitiewe invoelendheid: grofgeskuur van klip en kaalvoet inmekaar vereelt, versteen

Bogenoemde poëtiese vertolking deur myself dien as voorbeeld van segging deur middel van die simboliese, die metaforiese: om die verborge uit te sê / teenwoordig te stel. Dit impliseer 'n estetiese proses gekenmerk deur bewussynsmatigheid, synsdenke en 'n sensitief invoelende ingesteldheid. Hoe kan ek my studente begelei om in die plek van ekspressiewe emosionalisme 'n meer sensitief invoelende bewustheid vir die menslike wesensaard te oorweeg en verder te ontwikkel? In kuns vind hierdie intense gewaarwording op spontane, dikwels plotselinge wyse plaas. Kan kuns, veral ontroerende teater, weens die natuurlike spieël wat dit van die komplekse menslike psige ophou, as brug tot 'n meer estetiese bewussynsoriëntasie by die student in opvoedkundige sielkunde ontgin word? Indien wel, hoe kan die psigiese funksie van teater sistematies en kennisteoreties verreken word sodat dit op sinvolle wyse by die onderrig en opleiding van opvoedkundige sielkunde ingesluit kan word?

⁵ My eie vertolking van die estetiese moment van sensitiewe invoelendheid. Die meegaande foto is van rotstekeninge op Gifberg, Vanrhynsdorp en kom uit my eie fotoversameling (Desember 2019).

Hier val die klem op die verdere uitbreiding en ontwikkeling van *pedagogie* (onderrig- en opvoedingsoortuigings) en *praksis* (onderrig- en opleidingspraktyke) ter bevordering van die student in opvoedkundige sielkunde se vermoë tot dieptepeilings, meervoudige denke en bewussynsmatige betrokkenheid (sien afdeling 1.2.1-1.2.2, asook hoofstuk 6). In hierdie hoofstuk word bogenoemde navorsingsargument uitgepluis. Uiteindelik wil hierdie studie die beoefenaars van die opvoedkundige sielkunde as wetenskap en as beroep attent maak op die noodsaaklikheid van die denkende en dus bewussynsmatige ingesteldheid, en so die estetiese disposisie (sien 1.2.1, asook afdeling B, 3.2) beklemtoon.



Figuur 1.2 Die verskuiwing van oordrewe selfbewustheid na 'n meer sensitief invoelende bewustheid vir die menslike wesensaard

1.2 Afbakening van die studiedomein

In die volgende onderafdelings word die verskillende aangeleenthede wat ten nouste met die studiedomein saamhang, kortliks benoem en omskryf. Elkeen van hierdie aangeleenthede word weer in afdeling B in groter besonderhede ontleed en bespreek.

1.2.1 Die bewussynsmatige ingesteldheid as estetiese beginsel

Die bewussynsmatige ingesteldheid hou verband met die estetiese beginsel, 'n belangrike funksie van die menslike bewussyn, soos te vinde in die psigoterapie sowel as ontroerende teater. Die estetiese beginsel, soos gebaseer op die werk van Quiga en Clegg (2015), Evans (2016), Dewey (1958) en Greene (in Gaines, 2016) berus op 'n diepe bewustheid van en intieme betrokkenheid by die objek van bepeinsing of staat van belewenis. Verder het estetika betrekking op die Griekse begrip *aisthēsis*, wat beteken om gebeure of waarnemings *in te adem* / *in te drink* (Eco, 2004), wat weer vergeesteliking of verinnerliking is. Op sy beurt hang verinnerliking af van die individu se vermoë om ontologies ontvanklik en met verhoogde bewustheid en sensitiwiteit te handel.

Die estetiese disposisie verwys na 'n verskerpte bewustheid van die onbevange vloei van 'n enkele heel(waar)heid, dus die geïmpliseerdheid van alles by wyse van subtile wisselinge, meerduidighede, verwikkelde en gelyktydige invloede en moontlikhede. Derhalwe hou die estetiese ingesteldheid verband met die skoonheid van gewaarwording eerder as waardes van mooiheid en vermaak. Verder wil ek beweer dat die estetiese ingesteldheid in noue verband staan met byvoorbeeld die opvoedkundige sielkundige se begrip vir sy eie metafisiese en psigiese historisiteit. Die estetiese ingesteldheid dien as basis van een van die kerneienskappe van die beoefening van die opvoedkundige sielkunde as dissipline en beroep – om op sensitief empatiese wyse insig te toon in bestaanskwessies eie aan die mens. Hieroor word in afdeling B (hoofstuk 3, 4) volledig uitgewei. Kortliks verwys die estetiese ingesteldheid dus na die student se vermoë om 'n bewussynsmatige ingesteldheid, sensitiwiteit vir verwickeldheid en genuanseerde verbandlegging te ontwikkel – in der waarheid die kunstenaarskap van die student in opvoedkundige sielkundige en uiteindelik die psigoterapeut.

1.2.2 Die student in opvoedkundige sielkunde as denkend

Die keuse van die huidige studiedomein spruit uit die goed bekende betoog in die wysbegeerte⁶ dat fundamentele kennisontginning en sinverwesenliking slegs moontlik is deur middel van omvattende en deurdringende nadenke, oftewel meervoudige denke. Filosowe en skrywers sit telkens die versugting na meervoudigheid as eietydse kernvraagstuk opnuut uiteen. Heidegger (1966) bepleit byvoorbeeld die aanwending van deurgekomponeerde denke (teenoor 'n oppervlakkige, instrumentalistiese benadering) as 'n voorwaarde vir menslike kreatiwiteit en sublieme skeppingsvermoë. Meervoudige denke, teenoor enkelvoudige en reduktiewe denke, word as ideale denkvorm beskou wat die mens toelaat om die kompleksiteit van die werklikheid in sy volheid te betrag, dit intellektueel-analities te evalueer en daarvan sin te maak (De Beer, 2010).

Een van die bekende beelde in dié verband is sekerlik Deleuze en Guattari (2004) se gebruik van die risoom of wortelstok as ineengevlegte wortelmasse om die nimmereindigende verbindings tussen ideë, denke en moontlikhede te illustreer. Metafories staan die risoom teenoor die boom soos wat meervoudige (komplekse) denke staan teenoor enkelvoudige (lineêre) denke. Moss (2019) verwoord dit soos volg: “Unlike the staircase or the tree, which have clear starting points, with a well-defined sequence of steps or stages leading to the attainment of predefined finishing points, the rhizome has no beginning and no end...” (Moss, 2019, p. 117). Naas berekende afleidings (tipies van 'n meer instrumentalistiese benadering) behels meervoudige denke dat nimmereindigende verbande gelê en nuwe samehange gesoek word wat betref verskillende aspekte van die werklikheid. In die woorde van Moss (2019, p. 11): “A rhizome is comprised of ceaseless interrelational movements – flows of connectivity – among numerous possible assemblies of the disparate and the similar...”. Dit betrek

⁶ Sien veral die werk van Heidegger, *Discourse on thinking* (1966); De Beer, *Meervoudige denke: versmoor/vermoor instellings denke?* (2010). Binne die konteks van psigoterapie was Erich Fromm se *The art of listening* reeds in 1994 'n belangrike pleidooi vir 'n ingesteldheid gekenmerk deur inkering en kritiese nadenke. Die meer onlangse roman *Die biblioteek aan die einde van die wêreld* (2019) deur die skrywer Etienne van Heerden dryf die tema van ongenuanseerde denke in 'n lawaaiende en data-verslaafde samelewing wat aan byna alles aanstoot neem, op die spits.

denkfunksies soos bepeinsing, spekulاسie, gevoelsmatige of estetiese betrokkenheid, waarby ingesluit verwondering, ontnugtering, fantasie en verbeelding (De Beer, 2010).

Tog wil dit voorkom of die premie wat op goedontwikkelde komposisionele denke geplaas word, telkens onder druk kom. Die verskraling van die mens se vermoë om dieptepeilings te doen was deur die eeue heen en is vandag steeds relevant. In die huidige hipergeïndustrialiseerde samelewing kan die mens bykans nie meer ontkom aan die gedurig aanwesige digitale stroom wat op utiliteit, verbruik, onmiddellike beskikbaarheid en digitale plaas-en-deel (sosiale media) gemik is nie. Onlangse studies (Kirschner & De Bruyckere, 2017; Le Roux & Parry, 2017; Loh & Kanai, 2016) is dit eens dat voortdurende en opeengestapelde digitale stimulasie – meestal in die vorm van flitsende visuele beelde, inligtingsbrokke en plaas-en-deel kommunikasie – ’n gevaar inhou vir die menslike vermoë om sy aandag toe te spits, om tussen subtiele wisselinge te onderskei en meerduidighede waar te neem. Dit is asof die eise wat deur die uiterlike wêreld gestel word, dit al hoe moeiliker maak om ’n stil, innerlike wêreld, gekenmerk deur diepdenkendheid en wat Mayes (2005) ontologiese reflektiwiteit (bepeinsing) noem, te kultiveer.

Vir beoefenaars van die opvoedkundige sielkunde as wetenskap en beroep impliseer ontologiese besinning volgehoue ondersoek, verfyning en artikulasie van kwessies met betrekking tot eie en ander se wesenheid. Hiervoor is goedontwikkelde diepsinnige en meervoudige denke sowel as gevoelsmatige of estetiese betrokkenheid nodig. Die betoog vir goedontwikkelde diepsinnige en interafhanklike begripsraamwerke oor die algemeen, maar veral binne die konteks van die onderrig en opleiding van magisterstudente in die wetenskap van die opvoedkundige sielkunde, bied ’n anker in die huidige studiedomein.

1.2.3 Die estetiese disposisie: Kunstenaarskap van die opvoedkundige sielkundige

Soos reeds aangedui, is hierdie studie gemoeid met die wyses waarop sekere interdisiplinêre ideë van konseptuele aard, vernaamlik onthutsende teater en psigoterapie, met mekaar in verband gebring kan word om die estetiese disposisie te verduidelik. Die estetiese disposisie as bewussynsmatige instelling is noodsaaklik vir die student in opvoedkundige sielkunde wat nie

net moet kan verklaar, definieer, diagnoseer en beskryf nie, maar allereers meevoelend moet kan hoor, sien en voel. Die estetiese disposisie impliseer as 't ware 'n eksistensiële ontvanklikheid om deur die menslike wesensaard ontroer te word. Die klem val dus nie op taal en teater slegs as instrumente om 'n spesifieke werklikheid te konstrueer en te omskryf nie, maar eerder as “middele tot die geestelike” (De Beer, 2018, p. 417), oftewel intellektuele geesteswêreld. In dié opsig word die onsêbare soos subtile wisselinge, onbestendighede, gelyktydige teenstrydighede – die aanwesige afwesigheid, sigbare onsigbaarheid, ongewone gewone, die vreemde herkenbaarheid – met die menslike wesensaard in verband gebring. Die deurleefdheid van 'n belewenis kan verstaan word aan die hand van sekere eksistensiële bestaanslemente – eksistensiël omdat dit verwys na die abstrakte ervaring van te bestaan en na die aard van daardie bestaan. Die toestand van deurleefdheid bestaan uit sekere eksistensiële bestaanslemente naamlik liggaamlikheid (taal, beweging, handeling, klank), tyd, ruimtelikheid, verwikkeldheid en stoflikheid.

Hierdie studie voer aan dat onderliggend aan die vermoë van die student in opvoedkundige sielkunde om empaties te wees, 'n tipe kunstenaarskap is, oftewel 'n estetiese disposisie, gekenmerk deur die eienskappe van verskerpte intuïsie, sensitiewe invoelendheid, genuanseerde verbandlegging en 'n bewussynsmatige ingesteldheid. Dit is 'n kunstenaarskap wat die opvoedkundige sielkundige toelaat om bestaans- en betekenislae eie aan die menslike gees te ontbloot en te artikuleer – te *ver-taal*. Hierdie kwessie behoort binne die domein van onderrig en opleiding pertinent die aandag van dosent en student op te eis.

1.2.4 Die beoefening van opvoedkundige sielkunde as wetenskaplike dissipline en beroep

Opvoedkundige sielkunde as wetenskap en die beroep van opvoedkundige sielkunde is nie te skei nie en toon 'n noue verband. In hul hoofstuk “Opvoedkundige sielkunde as wetenskap en beroep in Suid-Afrika” beskryf Swart en Eloff (2018, p. 6) dit soos volg:

“In werklikheid bevind opvoedkundige sielkundiges en navorsers in opvoedkundige sielkunde hulself gelyktydig in die beroep en die wetenskaplike

vakgebied van opvoedkundige sielkunde. Die sikliese aard van teorie wat praktykbeoefening steun en praktykbeoefening wat weer teorie steun, binne opvoedkundige sielkunde, beteken dat die grense dikwels vervaag.”

Hetsy die benadering oorwegend praktyk- of oorwegend teoreties gerig is, die opvoedkundige sielkunde is op beide kennis- en toepassingsvlak ten diepste gemoeid met die holistiese ondersteuning van en hulpverlening aan individue, groepe en gemeenskappe binne verskillende omgewings en sisteme, ingesluit die gesin en uitgebreide familie, die skool, onmiddellike verhoudings, identiteit, en waardes, gewoontes, verskynsels en maatskaplike toestande. Die opvoedkundige sielkunde staan veral sensitief teenoor die eiesoortige dinamika en kompleksiteit wat gelyktydig binne en tussen die verskillende omgewings en sisteme heers en hoe dit die funksionering van sulke omgewing en sisteme beïnvloed. Bogenoemde betrokkenheid vereis, volgens die Beroepsraad vir Sielkunde (RGBSA, 2019), ’n goedontwikkelde kennisteoretiese onderbou in veral leerteorie, ontwikkelingsielkunde, neurologiese ontwikkeling, kognisie, affek en die bevordering en verbetering van die psigososiale welstand van veral kinders en jongmense, asook hul onmiddellike verhoudings binne die konteks van leer en ontwikkeling.

Naas die beklemtoning van sekere kernfunksies wil die huidige studie egter ook opnuut klem plaas op sekere eienskappe wat vir die beoefening van opvoedkundige sielkunde as wetenskap en beroep noodsaaklik is. Hierdie verbandhoudende eienskappe staan bekend as die estetiese disposisie en sluit die eienskappe van ’n bewussynsmatige instelling, intuïtiewe sensitiwiteit vir die menslike misterie in wat gekenmerk word deur ironie, paradoksale moontlikhede en onverwagse invloede – dit wat vergiftig, kan ook genees; in aftakeling lê ook die sublieme en ontologiese reflektiwiteit. Laasgenoemde het betrekking op die akademikus, navorser, die student of die praktisyn in die opvoedkundige sielkundige se vermoë om onbevange en op eksistensiële vlak met sy of haar eie wesensaard gekonfronteer te word ten einde dieptepeilings van die psigiese landskap van ander te maak. Die eksistensiële funksie van die kunste, spesifiek

literêre teater⁷, dien as analogie van 'n bewussynsmatige beskouing en beoefening van die opvoedkundige sielkunde as wetenskaplike dissipline en beroep.

1.2.5 Die psigoterapieonderrig en -opleiding van magisterstudente in opvoedkundige sielkunde

Die onderrig en opleiding van studente wat uiteindelik by die Raad vir Gesondheidsberoepes van Suid-Afrika (RGBSA) as opvoedkundige sielkundiges wil registreer, stel veral eise wat betref hul kennisteoretiese insigte, kritiese denke, artikulasiesoepelheid en prakties-tegniese toepassingsvaardighede. Ná afloop van die suksesvolle toelating tot en voltooiing van 'n keuringsprogram word die kwalifikasie van magister in die opvoedkundige sielkunde, oftewel MEd(Psig), verwerf. Dit vorm deel van die veelvlakkige proses waardeur iemand as opvoedkundige sielkundige by die RGBSA geregistreer kan word.

Opvoedkundige Sielkunde-magisterprogramme is gerig op onder meer die ontwikkeling van studente se vermoë om op intellektueel genuanseerde en geïntegreerde wyse om te gaan met die verskillende leer- en ontwikkelingskwessies eie aan die dissipline (RGBSA, 2019). Die magisterprogram in die opvoedkundige sielkunde bestaan uit verskillende onderrig- en opleidingsaspekte. Dit sluit in bekendstelling met en die inoefening van kernbeginsels, -konsepte en -funksies binne die kensisteem van die beoefening van opvoedkundige sielkunde as wetenskaplike dissipline en beroep.

Psigoterapie kan breedweg omskryf word as die bevordering en verbetering van die individu of 'n groep se geestesgesondheid, insluitende affek, persoonlikheid en psigososiale gedrag, deur

⁷ Literêre (letterkundige) teater hou verband met die letterkunde en letterkundige genres soos drama, poësie en prosa. Dit veronderstel die tipe teks wat voldoen aan vasgestelde letterkundige kriteria en daarom gepas is vir ontledingsdoeleindes. In hierdie studie verwys dit ook na die dikwels ontroerende aard van literêre teater, met ander woorde opvoerings waarvan die fokus hoofsaaklik bewussynsverruiming eerder as vermaak is (sien voetnota 42, p. 99).

middel van 'n verskeidenheid van wetenskaplik gegronde en erkende psigoterapeutiese tegnieke. Die Beroepsraad vir Sielkunde van die RGBSA verwag van opvoedkundige sielkundiges om te beskik oor 'n kritiese begrip en die vermoë tot toepassing van 'n verskeidenheid van gevalstoepaslike psigoterapeutiese modaliteite binne die verband van ondersteuning en van voorkoming (RGBSA, 2017; 2018)⁸. Die beoefening van psigoterapie vereis van die terapeut om 'n bewussynsmatige en gevolglik besinnende ingesteldheid in sy bemoeienis met die menslike psige te openbaar. Soos veral beklemtoon binne die raamwerk van die humanisties-eksistensiële sielkunde (belig deur onder andere Fromm, 1994; Eliason, Samide, Williams & Lepore, 2010) is dit as 't ware noodsaaklik vir die psigoterapeut om onbevange en op eksistensiële vlak met haar eie wesensaard gekonfronteer te word ten einde dieptepeilings van die deurleefde en psigiese landskap van ander te maak. Die kunste, spesifiek literêre teater, dien as analogie vir, maar ook as poort na, die sensitief invoelende wyse waarop die student in opvoedkundige sielkunde binne die psigoterapeutiese ruimte bestaan, verstaan en optree.

1.2.6 Die kunste: Literêre teater wat ontroer

Kuns bestaan as metafoor vir die mens se wesensaard omdat dit as ontologiese objek dien waarin iets van die deurleefde ervaring te sien is en opnuut verken kan word. Dit word bereik wanneer kuns die toeskouer in 'n outentieke, dikwels ongemaklike ruimte plaas waarin verskrikkings soos weerloosheid, tragedie, leed, vrees en ontnugtering, of selfs verrukking in die vorm van ekstase en vervoering, blootgelê word. Meteens word die toeskouer 'n deelnemer aan 'n inkanterende ritueel of seremonie waartydens kontak met die lewe beleef en bevestig word deur middel van die verbeelding – op sigself skeppende kunstenaarskap en dus esteties georiënteerd. Degenaar (in Van der Merwe & Duvenhage, 2008, p. 215) praat só oor die

⁸ Hierdie dokumente omskryf die toegelate praktiseringsomvang soos op toepassing van opvoedkundige sielkundiges. “Toegelate praktiseringsomvang” is die “scope of practice”. Vir die doeleindes van hierdie studie val bespreking oor die aard van die spesifieke beroepsraadverwagting buite die onderwerp van besinning. Dit is 'n generiese vereiste vir enige sielkundige ongeag kategorie en land waar hul praktiseer.

verband tussen kuns en die menslike verbeelding, asook die noodsaaklikheid om dit te bestudeer:

“Dit geld natuurlik vir alle kuns dat dit die verbeelding stimuleer om nie net betrokke te raak by die tweede wêreld van die kuns nie, maar ook om die eerste wêreld van die daaglikse ervaring opnuut te ontdek. Hierdie aspek van die verbeelding, naamlik, om die mens in staat te stel om die eerste wêreld van die daaglikse ervaring te sien in terme van die tweede wêreld van die kuns, is baie belangrik en werd om nagevors te word.”

Bertrand Russell (1872-1970) waarsku egter reeds meer as ’n halfeeue gelede dat die kunste as onderhouer van die mensdom se diepste waardes en versugtinge ’n toenemend verskraalde rol in ’n geïndustrialiseerde samelewing speel. In een van sy welbekende lesings in 1948 sê hy:

“We still honour the artist, but we isolate him; we think of art as something separate, not as an integral part of the life of the community. The decay of art in our time is not only due to the fact that the social function of the artist is not as important as in former days; it is due also to the fact that spontaneous delight is no longer felt as something which it is important to be able to enjoy” (Russell, 1949, p. 49).

In die lig van die estetiese beginsel kan Russell se verwysing na “spontaneous delight” ook vertolk word as ’n sensitiewe bewustheid van en openheid vir fyn, subtile en dikwels verborge nuanses onderliggend aan enige situasie en gebeurtenis. Die kunste, veral ernstige teater wat dikwels ontstig, onthuts en uitdaag⁹ bevorder die verskerping van sekere estetiese vaardighede,

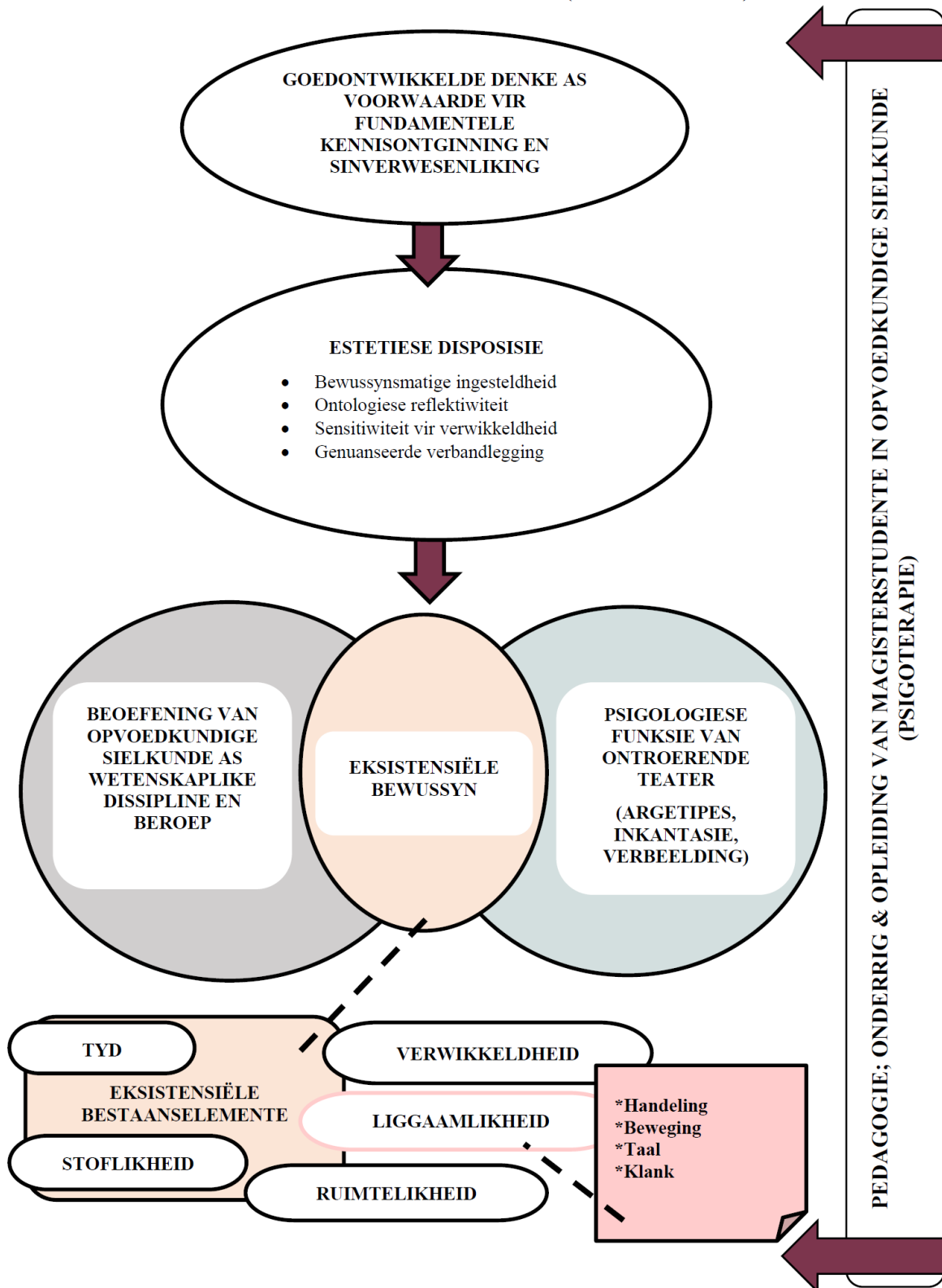
⁹ In die konteks van hierdie spesifieke studie verwys teater wat ontstig, onthuts en uitdaag na ernstige opvoerings waarvan die fokus hoofsaaklik bewussynsverruiming eerder as vermaak is. Dit beteken egter nie dat vermaak heeltemal uitgesluit of selfs ondergeskik aan die denkende ingesteldheid is nie. Wanneer teater egter in staat is om die kroniek van die menslike psige bloot te lê, sal dit dikwels oor sekere eienskappe van die persoonlike sowel as die kollektiewe onbewuste in die teks en regie insluit en veranker, byvoorbeeld psigiese komplekse,

te wete die vermoë tot sensitiewe bewustheid van subtiele verandering, die eindelose verweefdheid van alles en verrassende patrone, verwantskappe en verhoudings. In hierdie opsig funksioneer teater as 'n ordeningsmite omdat dit dikwels op uitnemende wyse as houer vir die uitdrukking of ontsluiting van sekere oorgeërfde temas, oftewel argetipes, dien. Hierdie bewussynsgrondslag word in afdeling B in groter besonderhede omskryf en verreken.

Die huidige studie voer aan dat die student in opvoedkundige sielkunde deur middel van die invokatiewe funksie van onthutsende teater, en gevolglik eksistensiële ontstigting, in verbinding kan tree met sy eie argetipiese sisteme en menslike wesensaard. Die invokatiewe aard van toneelspel verwys na die rol van inkantasie en verbeelding in die potensiële prikkeling en verskerping van die student se bewussynsdenke. Bewussynsdenke beïnvloed op sy beurt die wyse waarop studente sin maak van die psigies verwikkelde menseaard. Ten grondslag van begrip vir die psigies verwikkelde menseaard lê die eksistensiële bestaanslemente van liggaamlikheid, ruimtelikheid, tyd en stoflikheid, tesame met inkantasie en verbeelding. Hierdie studie, by wyse van teoretiese definiëring, konseptuele eksplikasie en sistematiese argumentering, toon hoe daardie bestaanslemente verband hou met die estetiese disposisie en dus 'n bewussynsmatige instelling. Laasgenoemde is bevorderlik vir die ontwikkeling van invoelende diepgang – die voorloper van empatie as kerneienskap van die beoefening van opvoedkundige sielkunde as wetenskaplike dissipline en beroep. Die kartering van die betrokke studiedomein kan dus soos volg voorgestel en verduidelik word:

projeksies en argetipes. Die toneelstukke bespreek in afdelings 4.5.1 en 4.5.2 het in 2017 by die Woordfees op Stellenbosch gepremière én geïmponeer. Ek was in die gehoor.

**PEDAGOGIE; ONDERRIG & OPLEIDING VAN MAGISTERSTUDENTE IN
OPVOEDKUNDIGE SIELKUNDE (PSIGOTERAPIE)**



Figuur 1.3 Kartering van die betrokke studiedomein

1.3 Ontwikkeling en omskrywing van die navorsingsvraagstuk

1.3.1 Sentrale teoretiese stelling

Die spesifieke navorsingsdomein van hierdie studie is die onderrig en opleiding van bewussynsmatige, denkende magisterstudente in die opvoedkundige sielkunde as wetenskaplike dissipline en beroep, veral psigoterapie. In hierdie verband suggereer die onderwerp reeds sekere dissiplinêre oortuiginge en kan dit ten beste soos volg as sentrale teoretiese stelling omskryf word:

Soos vroeër aangetoon (sien afdeling 1.2.6), kan die kunste, spesifiek literêre teater, dien as analogie vir, maar ook as poort na, die sensitief invoelende wyse waarop die student in opvoedkundige sielkundige binne die ruimtes van die opvoedkundige sielkunde as wetenskap en beroep bestaan, verstaan en optree. Die relevansie hiervan is berus op die oortuiging dat 1) die kunste bevorderlik is vir die ontwikkeling van 'n estetiese disposisie wat gekenmerk word deur kontemplatiewe (betrokke/deelnemende) opmerkzaamheid en teenwoordige gerigtheid, en deur sublieme en invoelende meelewing, en 2) teater oor 'n psigologiese funksie beskik. Hierdie aangeleenthede word inleidend in hierdie hoofstuk en in meer besonderhede in afdeling B bespreek. Literêre teater weerspieël die dikwels versweë menslike bestaan. Juis hierom kan die onderrig en opleiding van sielkundestudente nie teater, en die kunste in die breë, verwaarloos nie. Op grond van bogenoemde kennisteoretiese stelling is die student in opvoedkundige sielkunde met 'n estetiese bewussynsdisposisie myns insiens beter toegerus om psigiese belewenisse, dit wil sê die sinsbelevensisse, van die mens sinvol en empaties te artikuleer. Verrekening van die parallel tussen die psigiese funksie van teater en die estetiese disposisie behoef dus verdere navorsing.

Hierdie studie wil deur middel van 'n kennisteoretiese besinning ondersoek instel na die volgende vier vervlegde kernsake:

1. Om as opvoedkundige sielkunde student eksistensieel, dus op sinsvlak gekonfronteer te word deur middel van uitdagende (ernstige) teater. Dit hou verband met Heidegger se beginsel van *Dasein*: om bewus te word van wat dit nou, hier beteken om 'n mens te wees.

2. Die verband tussen literêre teater, die ontasbare elemente van mensheid en die beoefening van die opvoedkundige sielkunde, veral psigoterapie, as wetenskap en beroep aan die hand van die estetiese disposisie.
3. Die kunstenaarskap van die student in opvoedkundige sielkunde in die opsig dat sy deur middel van interafhanklike interpretasiemoontlikhede en volgehoue betrokkenheid by die self en ander voortdurend poog om die menslike wesensaard op diepsinnige wyse te begryp en te artikuleer. Kuns (literêre teater) stel dus die student met haarself en daardeur ook met die opvoedkundige sielkunde as wetenskaplike dissipline en beroep, veral psigoterapie, in verband.
4. Die moontlike implikasies wat bogenoemde verbandlegging inhou vir pedagogiese en praksisontwikkeling en wel binne die veld van die psigoterapieonderrig en -opleiding van magisterstudente in opvoedkundige sielkunde.

1.3.2 Toeligting van die sentrale teoretiese stelling

Die ontstaan van kuns as wyse van voorstelling en uitbeelding dien as agtergrond waarteen die langsame evolusie van menslike denke en simboliek beskou kan word. Talle artefakte uit Afrika, Europa en die Midde-Ooste wat reeds dateer uit die prehistoriese Paleosoïese era (ongeveer 541 miljoen tot 252 miljoen jaar gelede) (Walter, 2015, pp. 32-57) dien as primordiale en dikwels kreatiewe uitdrukking van die menslike hunkering na betekenisraamwerke, erkenning en bevestiging van integriteit en menswaardigheid. Die afleiding is dat die voortbrenging, ervaring en waardering van kuns die mens in aanraking bring met sy eie en ander se wesensaard, en ook met die kenbaarheid daarvan – ’n oerbegeerte van die mens. Volgens Max van Manen is hierdie poging om te verstaan en te ken (te weet) “that which is most essential to being” (1990, pp. 5-6) ’n toegewyde, deernisvolle onderneming.

Vir die psigoterapeut Kate Evans (2016) dien die moment van meevoelende ontmoeting as illustrasie vir Van Manen se begrip van deernisvolle handeling (*caring act*). Meevoelendheid impliseer verhoogde sensoriese en psigiese aandagtigheid, ontledig van onmiddellike evaluering en oordeel, ten einde die weerloosheid van mekaar se binnewêreld deernisvol in ontvangs te neem. Evans verwys só na die konneksie tussen meevoelendheid en die fisieke;

dus beliggaming: “I am there, not only as someone who can think and theorise, but as a flesh and blood human being who senses the world and the other through the whole of her body” (2016, p. 44). Sublieme, oorrompelende teater laat eweneens die teaterganger toe om op dieselfde wyse getuie te wees van dit wat op metafisiese wyse deur middel van tekens, handeling en dialoog op die verhoog vertolk en beliggaam word. Wat volg, is ’n felle ontmoetingsoomblik tussen die meevoelende toeskouer en die verhoog wat inkanteer: ’n sinapsgebeurtenis. Vir die psigoterapeut dien dit as parallel van die ontmoeting tussen terapeut en kliënt. Evans skryf só hieroor:

“There are moments in my work when I am like a tuning fork to the emotional vibrations in the room. Not all the time, of course, because this is about two people sitting together and their availabilities. However, when it happens it is a precious and critical resonance of my self with another self” (2016, p. 45).

Die volgende gedig deur Evans verwoord dieselfde idee en verhelder bostaande terselfdertyd:

The experiment –

Breaths of two drawn in, expelled –

The fragile moment.

(2016, p. 46)

Die intellektuele worsteling met dit wat op die verhoog voorgestel en verwoord word, bring die teaterganger in aanraking met sy eie ontologie en wesensaard. Begrip en kenbaarheid vereis dus onder meer ’n poëtiese, oftewel kontemplatiewe en naspeurende, ingesteldheid. Dit wil dus voorkom of daar ’n verrassende ooreenkoms is tussen die teaterbelewenis en die beoefening van die sielkunde, meer spesifiek psigoterapie. Dit gaan hiervolgens daarom dat die vermoë van die opvoedkundige sielkundige om werklik op insigryke wyse om te gaan met ervarings eie aan menswees, afhang van ’n poëtiese ingesteldheid gekenmerk deur meevoelende

verbeeldingrykheid, nadenke en naspeuring. Hierdie argument word in die volgende afdelings en hoofstukke aan die hand van veelvuldige kennisteoretiese verskynsels, perspektiewe en interpretasies binne die breër velde van literêre teater en die sielkunde geabstraheer.

Om die volheid van menslike ervaring te probeer peil, vereis onder meer 'n intuïtiewe sensitiwiteit vir die verwikkeldheid en gelyktydigheid van ambivalente moontlikhede en onverwagse invloede – dit wat fundamenteel in die deurleefde menslike ervaring is. Die fenomenologiese ingesteldheid maak dit moontlik om op onbeskroomde wyse weerloos oop te staan vir die “struggle and agony of existence” (Edinger, in Elder & Cordic, 2009, p. 77), dit wil sê die sielkundige verskrikking van te leef. Eers daarna kom verklarende en beskrywende taal as 'n tipe verpakking van die menslike wesensaard aan die beurt. Juis hiervan is die kunstenaar maar alte bewus, soos beklemtoon deur die digter Rainer Maria Rilke (2000) in sy verwysing na die ontmoeting met die transendente: om op ingekeerde wyse deur die kosmiese saamlopendheid van alles in besit geneem te word en dit te laat wees wat dit is. Gevolglik bring die kunstenaar as gebore fenomenoloog dit wat tot die menslike bestaan behoort, op sigbare wyse tot reg in ons midde. Die rou openbaring en gestrooptheid daarvan ontstig 'n mens, daag jou dikwels op eksistensiële vlak uit. Dit kan egter ook as rigtinggewende stimulus dien vir verdiepende insigte aangaande menswees. Dít, by uitstek, is noodsaaklik vir die denkend-besinnende student in opvoedkundige sielkunde in haar voortdurende strewe om op meer toereikende wyses te verstaan en dus te ken.

Binne tradisioneel positivistiese sielkunde is beskrywings van die mens se psigiese funksionering dikwels beperk tot gevolgtrekkings waarvan die oorsprong te vinde is in afsonderlike kognitiewe, emosionele en konatiewe waarnemingsverskynsels. Gevolglik word sielkundestudente se beskrywings van dissiplinêre inhoud sowel as gevallewerk meermale gekenmerk deur lyste waarnemings, gevolgtrekkings en aanbevelings sonder dat dit noodwendig enigiets van die psigiese landskap of menslike toestand openbaar. Dit kom voor of die diepste versugtinge, vrese en verpletterende sielkundige leed en ontheemding meermale in “netjiese” en minder intense gevolgtrekkings en aanbevelings verpak word. Sulke formulerings, gedistilleerd en ongenueanseerd, reduceer die persoonlike en sielkundige verskrikking van te leef tot 'n paar algemeen nuttige wenke en aanbevelings.

Al sou die meeste psigoterapeute wel krities-besinnend te werk gaan in hul bemoeienis met die menslike psige, is dit nie noodwendig 'n aanduiding daarvan dat hulle oor intuïtiewe sensitiwiteit vir die menslike misterie, gekenmerk deur ironie, paradoksale moontlikhede en onverwagse invloede, beskik nie. Soos voorheen genoem, is dit as 't ware noodsaaklik vir die psigoterapeut om onbevange en op eksistensiële vlak met sy eie wesensaard gekonfronteer te word ten einde dieptepeilings van die deurleefde en psigiese landskap van ander te maak. Daarsonder is die voorvereistes vir die beoefening van psigoterapie, soos empatie en onvoorwaardelike aanvaarding, slegs teoretiese konsepte wat meestal mank gaan aan die nodige patos. 'n Mens kan selfs sê dat die komplekse waarheid van bestaan – *la condition humaine* – op só 'n wyse deur sommige binne die sielkunde-professie en ook in diensgebaseerde beroepe in die algemeen geminag en onderskat word.

Hoe bly die student in opvoedkundige sielkunde deurgaans gevoelig vir die menslike misterie van wat dit beteken om te bestaan? Miskien het Degenaar (in Van der Merwe & Duvenhage, 2008, p. 215) hierop geantwoord met die stelling dat “die eerste wêreld van die alledaagse ervaring vollediger sin maak aan die hand van die tweede wêreld van die kuns”. In hierdie opsig bied teater as selfbewuste kunsvorm toegang tot 'n eksistensiële bewussyn deur middel van die estetiese beginsel, introspektiewe en poëtiese ontroering, en verwondering – weereens dit wat behoort tot Degenaar (in Van der Merwe & Duvenhage, 2008) se gebeure van 'n deurleefde waarheid¹⁰, gestroop van doelbewuste, vooraf geformuleerde betekenisse.

Enkelvoudige verklarings en wetmatighede wat rig en oortuig, word nie deur teater opgeëis nie; intendeel, teater dring die werklikheid op so 'n wyse binne dat dit vir die toeskouer lyk asof sy vir die eerste keer in die wêreld aangekom het. In dié hoedanigheid verwys die skrywer en dramaturg Willem Anker (2007) na teater as handeling eerder as stelling, wat ten doel het om die toeskouer te ruk tot op die grens van sy eie menswees. Binne hierdie metafisiese dieptes lê die betekenis, eerder as in die semantiek, van die teks. Op grond van die voorafgaande blyk

¹⁰ Deurleefdheid as omvattende eenheid, bv vergeestelike liggaam of liggaamlike siel teenoor kompartementalisering (bv liggaam slegs as objek of slegs as subjek).

dit dat teater as selfbewuste kunsvorm¹¹ en onderhouer van die estetiese beginsel moontlik kan bydra tot die hernude beklemtoning van eksistensiële bewussynsverruiming as voortdurende noodsaak vir die denkende student in opvoedkundige sielkunde.

1.4 Motivering van die studie

Die empatiese ingesteldheid as voorwaarde vir die psigoterapeut-kliënt-verhouding is nie te betwyfel nie en word veral in die benaderings van persoonsgesentreerde, gestalt- en eksistensiële sielkunde beklemtoon. Om 'n empatiese aanvoeling te openbaar, en dus sensitief ontvanklik te wees vir die deurleefdheid van menslike ervaring – oftewel *Geschehen*¹² – groei eerstens uit die psigoterapeut se vermoë om met onbeskroomde openheid die psigoterapeutiese ruimte te betree. Dit behels dat die ander persoon sonder voorbehoud gesien word vir wie hy is aan die hand van 'n kollektiewe verbondenheid van mekaar se menswees. Hierdie gestroopte en dus naakte ontmoetingspunt word geïllustreer in die rolprent *Avatar* (2011) van James Cameron, waar die Na'vi-inwoners mekaar groet met die woorde “I see you”, 'n metafoor van die verbondenheid van alles en almal wat leef, oftewel die Husserliaanse *Sache selbst* (die saak self). Shainberg (in Sikkema, 2012, p. 6) beklemtoon die belangrikheid van bogenoemde beginsel in die konteks van die psigoterapeut-kliënt-verhouding soos volg: “...healing occurs as a result of genuine meeting between therapist and client and the mutuality of seeing and being together. This creates a new sense of inner strength in both participants...”

Die naakte ontmoeting, gestroop van die psigoterapeut se vooropgestelde idees en projeksies ten opsigte van wat sy weet en wil weet, verg egter 'n sekere eksistensiële ontvanklikheid om ontroer te word deur die menslike wesensaard. Weereens is dit vanweë 'n kollektiewe gebondenheid aan mekaar se wesensaard dat die mens in staat is om diep getref te word deur

¹¹ Volgens Anker (2007) verwys teater as selfbewuste kunsvorm na die bestaan van die gehoor en die narratief op dieselfde vlak van die werklikheid. Daar is dus geen skans tussen die werklikheid van die verhoog en die teenwoordigheid van die gehoor as deelnemer nie. Wanneer dit op die psigoterapie toegepas word, sou dit kon dui op die outentieke, ongedistilleerde ontmoetingspunt tussen psigoterapeut en kliënt.

¹² Volgens Hansen (2012) verwys *Geschehen* na dit wat ontologies – wesenlik reël – van aard is en op unieke wyse deur die mens ervaar word in die diepste (ontologiese) essensie daarvan.

gebeure van die waarheid, oftewel die deurleefdheid van 'n opreg menslike ervaring soos leed en versugting – *Geschehen* (in Hansen, 2012, p. 2). Om op gestroopte wyse ontroer te word, staan volgens Sikkema (2012, p. 3) in diens van die liefde. Die liefde is nie hier 'n romantiese gevoel nie, maar verwys eerder na 'n metafisiese gebondenheid op die vlak van *Dasein*: die gedeelde ervaring van menswees. Sikkema (2012, p. 3) stel dit soos volg: “The love of which I speak goes deeper than emotion, then ecstasy or feeling the rush of ‘being in love’. Instead, this love is nothing less than a core aspect of human being; of being human together”. Dit is dus om bewus te wees en sin te maak van wat dit is om te bestaan in die lig van my saambestaan met ander.

Hoe betree die student in opvoedkundige sielkunde Heidegger se *Gelassenheit*, oftewel eksistensiële ontvanklikheid (Sheppard, 2003), om gevolglik sensitief en óóp te kan wees vir die ontvouing van die *Sache selbst* (die fenomeen self; om iets te aanvaar vir wat dit is) en gevolglik die ander persoon se ontologiese waarheid op onbelemmerde wyse te laat wees wat dit is? Voordat taal en sistematiese denke dit eers kan begin waag om “die waarheid” (die menslike toestand) te beskryf en te verklaar, behoort die psigoterapeut op eksistensiële vlak gekonfronteer te word met sy eie mensheid en gevolglike synswaarheid. Hier word dit duidelik dat die psigoterapeut se konfrontasie met haarself meteens die vraag van Sokrates word in die sin dat die aard van haar eie mensheid bepeins word. Wat is dus nodig vir die psigoterapeut om eerstens homself binne te gaan, kontak met sy wesensaard te ervaar en gevolglik sensitief ontvanklik te wees vir dit wat deur die ander persoon aangebied word, oftewel die *Sache selbst*?

Denkers, akademici en digters soos Degenaar (in Van der Merwe & Duvenhage, 2008), Walton (1990), Walter (2015), Burger (2018) en Breytenbach (2015) redeneer oortuigend dat die mens vanweë die kreatiewe domein van verbeelding geplaas kan word in 'n ontologiese verhouding tot die wêreld waarin kontak met die syn, gekenmerk deur argetipes, mites, ironieë en paradokse, bevestig word. Dink maar weer aan die jakkals in *Die klein prinsie* (De Saint-Exupéry, 1994, p. 72) se woorde: “Dis net met die hart dat jy werklik kan sien. Wat regtig belangrik is, is onsigbaar vir die oog.” Om met die hart te sien, kan verwys na 'n eksistensiële, dit wil sê poëtiese, oopheid wat gekenmerk word deur die kwaliteite van veral verbeelding en vertroue in die misterie van die menslike wesensaard.

Die taal van die kunste blyk een van die mees gepaste uitdrukkingsvorme te wees waardeur die ontasbare elemente van mensheid, en dus moeilik omskryfbare, intense emotiewe gewaarwordinge soos afsondering, verrukking, vrees, wroeging en ontheemding, tasbaar gemaak kan word. Die estetiese beginsel waarvan Quiga en Clegg (2015), Evans (2016), Dewey (1958) en Greene (in Gaines, 2016) praat, kom ter sprake in die sin dat juis die ontasbare elemente van mensheid as sake van die deurleefde waarheid dien en gevolglik as skoonheid beskou kan word. Volgens Hansen (2012) is die presisie waarmee die kunstenaar uitdrukking aan die saak self (*Sache selbst*) gee, dikwels meer akkuraat is as wat enige empiries-logiese ondersoek sou kon aandui.

Dit is die estetiese instelling teenoor die lewe, met ander woorde dat skoonheid behoort tot dit wat deurleef is, wat die psigoterapeut uiteindelik help om sy eie kunstenaarskap te stimuleer en te bevorder in die vorm van nuwe interpretasiemoontlikhede, veelvuldige waarhede en volgehoue, verruimde betrokkenheid by die self en die ander – kunstenaarskap wat aangevuur word deur eksistensiële ontroering en wat daartoe bydra dat die student in opvoedkundige sielkunde die menslike wesensaard op steeds nuwe en geskakeerde wyses probeer artikuleer. Die afleiding is dat die estetiese ingesteldheid 'n belangrike rol speel in die wyse waarop menslike belewenisse in die diepste essensie daarvan deur die student in opvoedkundige sielkunde geartikuleer word. Tereg ontstaan die vraag of daar genoegsame blootstelling is aan meer estetiese wyses van verstaan, waar studente onbepaald en met 'n ontologiese oopheid deur middel van tydsame nabetragting vertoef binne die gebeure van die deurleefde, oftewel die waarheid. Anders as die logies-rasionele taal van psigo-logie as epistemologie wat meestal poog om die onsigbare te konkretiseer en te finaliseer, stimuleer kuns 'n eksistensiële bewuswording en voortgaande óópmaak.

Ek voer aan dat 'n estetiese ingesteldheid bepalend is vir die volgehoue strewe van die student in opvoedkundige sielkunde na meervoudige denke, eerder as om bloot op instrumentalistiese wyse te rig en te oortuig. Die student in opvoedkundige sielkunde wat min of geen belangstelling in en waardering vir die kunste toon nie, is waarskynlik armer daaraan toe wat betref assosiatiewe denke en 'n sensitief invoelende ingesteldheid, oftewel die estetiese disposisie. Voorts voer ek aan dat wanneer die psigoterapeut in staat is om op ongedwonge

wyse in die misterie van *Geschehen* verplaas en beliggaam te word, die synsproblematiek van die kliënt moontlik met groter begrip en sensitiwiteit hanteer kan word. Twee sake word in hierdie opsig bepleit: eerstens dat 'n esteties georiënteerde opvoedkundige sielkunde pedagogie en praxis, met spesifieke verwysing na psigoterapie, bevorder word, en tweedens dat die wordende kunstenaarsgees van die persoon wat om keuring tot die studieprogram van opvoedkundige sielkunde aansoek doen, krities in ag geneem word.

1.5 Akademiese bydrae van die studie

1.5.1 Beklemtoning van die belangrikheid van die estetiese disposisie vir die student in opvoedkundige sielkunde

Die beoefening van die sielkunde in die breë word gekenmerk deur velerlei teorieë en modelle wat meestal as raamwerke dien vir die diagnosering, normalisering en genesing of regstelling van menslike worsteling. Sedert die totstandkoming en uitbreiding van die *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (DSM) deur die American Psychiatric Association (APA) wil dit dikwels voorkom of generiese kategorieë van sielkundige versteurings, soos vervat in hierdie internasionale handleiding, breidellos deur sommige selfaangestelde aktiviste, die farmakologiebedryf en selfs geregistreerde sielkundiges en ander professionele rolspelers gebruik word binne die konteks van psigoterapeutiese en soortgelyke hulpverlening en ondersteuning. Die gevaar hiervan, volgens Gary Greenberg (2013), is dat die psigiese gevoelighede inherent aan die menslike bestaan eintlik ontken word wanneer dit hoofsaaklik in mediese terme ontleed en omskryf word. Gevolglik word die verskrikking van mens te wees dikwels uitgebuit en gereduseer tot bemarkbare, pasklaar intervensiestrategieë en ooreenvoudigde kennisuitsprake ontdaan van diepgaande denke en genuanseerde artikulering. Boonop gee onlangse navorsing¹³ te kenne dat die snelle hibridisering (die mens-masjien-versmelting) waaraan die mensdom blootgestel is, ten koste van tydsame kennisverwerwings- en betekeniskeppingsfunksies geskied. Hiervolgens gaan dit veral om die verarmde rol van denke en taal as noodsaaklike synsmiddele om die intensiteit van te leef onder

¹³ Sien veral die werk van Ieven (2012), Kirschner en De Bruyckere (2017), Le Roux en Parry (2017), en Loh en Kanai (2016). Besonderhede van die betrokke bronne word in die Bronnelys verstrek.

woorde te bring. In 'n hipergeïndustrialiseerde samelewing kan die individu egter kwalik meer ontkom aan die selfbehepte, meestal digitale plaas-en-deel van gefilterde en hapklaar indrukke wat toenemend mank gaan aan bewussynsmatige beredeneerdheid. Die psigoterapeutiese ruimte word gekenmerk deur onder meer sensitief invoelende deelname, oftewel 'n empatiese bewustheid vir die problematiek van die bestaan en betekenis van alles. Die estetiese ingesteldheid word dus eintlik as 'n eis aan die terapeut gestel ten einde op eksistensiële wyse ontvanklik te wees vir *la condition humaine*.

1.5.2 Uitdagende teater as poort na die estetiese disposisie

Uitdagende teater konfronteer die gehoor meestal op onthutsende wyse met hul eie wêreldbeskouinge en beskermende kollektiewe sisteme. In dié opsig kom dit voor of teater vrae aan die gehoor stel wat hulle dikwels nie wil of kan beantwoord nie. Gevolglik word die toeskouers deelnemers aan die narratief van die teater in die sin dat konvensionele en kollektiewe gedrag ter beveiliging binnegedring en ondersoek word. Die uitdagende aard hiervan het die potensiaal om tot noodsaaklike herdink, verandering en selfs genesing aanleiding te gee.

Die onmisbaarheid van die eksistensiële bewussyn, sowel as eksistensiële bewussynsverruiming, val onmiddellik op. Tog kom dit voor of navorsingsondersoeke, veral in Suid-Afrika, wat op die doelbewuste stimulering en ontwikkeling van die vermoë tot 'n sensitief invoelende, intuïtiewe en bewussynsmatige ingesteldheid by die opvoedkundige sielkundige fokus, besonder skaars is. Deurlopende en verfynde soektogte aan die hand van studiedomein sleutelwoorde en soektogterme (sien afdeling 1.2.3) in verskeie databasisse en bronnelyste in die Universiteit Stellenbosch Biblioteek het gedurende die tydperk van 2016-2020 geen relevante resultate in die verband opgelewer nie. Die belangrikheid van die beoefening van die estetiese ingesteldheid binne die wetenskap en praktyk van die opvoedkundige sielkunde is nie te betwis nie; tog behoef dit die doelbewuste stimulasie en inoefening van sekere vaardighede onderliggend aan die estetiese disposisie. Ontologiese besinning, meervoudige denke en gevoelsmatige/estetiese betrokkenheid is noodsaaklik ten einde op diepsinnige wyse met dissiplineverwante kwessies en fenomene om te kan gaan.

Onderrig en opleiding, spesifiek praktykbegeleiding (dikwels ook na verwys as supervisie) vanweë die meer intieme aard daarvan, kan waarskynlik as geskikte ruimte hiervoor dien.

Hoe word studente in opvoedkundige sielkunde egter gedurende hulle gevalleterapiewerk bewus van die rol van hul eie wesensaard en historisiteit op ontologiese vlak? Meer nog, hoe kan die onderrig en opleiding van hierdie studente aangepas en verfyn word ten einde bogenoemde bewussynsmatige vermoë te stimuleer en te bevorder? Hierdie voorkeuringesteldheid kan as teoretiseringsidee,¹⁴ oftewel die estetiese disposisie, met vrug nagevors word. Tesame met 'n gepaste konseptuele raamwerk as opleidingsheuristiek en gepaardgaande eksemplariese oefeninge (leeraktiwiteite) gerig op die bevordering van 'n estetiese disposisie, maak dit die primêre akademiese bydrae van hierdie studie uit.

Die navorsing beoog om deur middel van die omskrywing van die estetiese disposisie, soos veral in ontroerende teater aangetref word, by te dra tot die bevordering van 'n meer sensitief invoelende en bewussynsmatige student in opvoedkundige sielkunde. Die uitbreiding van sekere kennisteoretiese insigte en onderrig- en opleidingsriglyne, saamgevat in 'n gepaste konseptuele raamwerk, met spesifieke aandag aan die doelbewuste inoefening en verskerping van die estetiese disposisie, word hierby ingesluit (sien afdeling C). Die konseptuele raamwerk as onderrig- en opleidingsheuristiek berus op die aanknoping van die eksistensiële bewussyn en die psigologiese funksie van ontroerende teater by die beoefening van die opvoedkundige sielkunde as wetenskap en beroep (sien afdeling B).

1.6 Werkswyse: Die kennisteoretiese besinning as filosofiese navorsingshandeling

Dit gaan in hierdie studie, 'n kennisteoretiese besinning, om die estetiese disposisie as noodsaaklike singewende faktor binne die opvoedkundige sielkunde, meer spesifiek die psigoterapieonderrig en -opleiding van magisterstudente in opvoedkundige sielkunde. Ek poog om, by wyse van die aanknoping van die menslike psige en ontroerende teater by die

¹⁴ Vir 'n gedetailleerde uitbreiding van die navorsingsontwerp en metodologiese werkswyse, sien afdeling 1.6 en hoofstuk 2.

beoefening van opvoedkundige sielkunde as wetenskaplike dissipline en beroep, die estetiese disposisie te konseptualiseer. Dit is dus 'n besinning oor die belangrikheid van die bevordering van die estetiese disposisie by die student in opvoedkundige sielkunde, met spesifieke verwysing na die psigiese funksie van ontroerende teater in die proses van bewussynsontwikkeling.

Die wetenskaplike verrekening van die belangrikheid en funksionering van die estetiese disposisie vind plaas aan die hand van 'n omvattende ontleding en beskrywing van sekere ineengeskakelde filosofiese en teoretiese grondslae, te wete die bewussynsfunksie van ontroerende teater, menslike bewussyn en die beoefening van opvoedkundige sielkunde as wetenskaplike dissipline en beroep. Uiteindelik hou dit bepaalde implikasies in ten opsigte van pedagogie, spesifiek die psigoterapieonderrig, opvoeding en -opleiding van magisterstudente in opvoedkundige sielkunde. Voorstelle word in hierdie verband gemaak, insluitende die daarstelling van 'n konseptuele raamwerk en gepaardgaande insigte en riglyne betreffende opvoeding, onderrig en opleiding. Dus poog hierdie studie om by wyse van omvattende deurgronding – dit wil sê teoretiese definiëring, konseptuele eksplikasie (ontleding) en eie insig wat betref die hernieuwe ordening van begrippe, beginsels, perspektiewe en interpretasies – 'n beduidende bydrae te lewer tot die bevordering van 'n meer bewussynsmatige student in opvoedkundige sielkunde. Die implikasies van die betrokke studie hou dus meestal verband met die pedagogie en wel binne die veld van die psigoterapieonderrig en -opleiding van studente in opvoedkundige sielkunde. Die resultaat van die teoretiese ondersoek is 'n gepaste raamwerk of konseptuele struktuur wat uit samehangende kennisinsigte en onderrigriglyne rakende die estetiese disposisie bestaan. Die raamwerk kan as pedagogiese¹⁵ heuristiek by spesifieke onderrig- en opleidingsgeleenthede benut word in 'n poging om 'n meer bewussynsmatige ingesteldheid en estetiese disposisie by die magisterstudent in opvoedkundige sielkunde te stimuleer en ontwikkel (sien afdeling C).

¹⁵ In afdeling C (Hoofstuk 6) word die konsepte van pedagogie en praxis, veral soos dit op toepassing is van my eie onderrig- en praktykbegeleiding van magisterstudente in die opvoedkundige sielkunde breedvoerig bespreek.

1.7 Uiteensetting van die struktuur van die proefskrif

Die proefskrif word in drie afdelings onderverdeel. Afdeling A bevat 'n alomvattende problematisering van die betrokke studiedomein (Figuur 1.3), asook 'n posisionering van die navorsingsproses; dit bestaan uit twee hoofstukke. Hoofstuk 1 bevat die algemene inleiding en agtergrond tot die studie. Dit sit die navorsingsvraagstuk uiteen, met inbegrip van die sentrale teoretiese stelling, motivering en onafhanklike bydrae van die studie. Hoofstuk 2 bied 'n uiteensetting van die navorsingsproses wat gevolg is en word ingelei deur 'n verduideliking van die betrokke intellektuele navorsingsgereedskap. Dit sluit die klassifisering van die navorsing, navorsingsvraagstuk, doelstellings en metode in.

In afdeling B gaan dit om die betekenisdimensies van die belangrikste fokuspeunte van die studie; dit bestaan uit twee hoofstukke. Benewens die aard en rol van praktykbegeleiding, sluit hoofstuk 3 ook in die estetiese oriëntasie, eksistensiële bewussyn, essensies van die bewussyn, inkantatie, spel en verbeelding as deel van die denkefunksie, aspekte van ontroerende teater, die menslike psige en die self as argetipe. Daar word ook in hierdie afdeling verwys na die relevansie van die kunste in die algemeen, met spesifieke fokus op ontroerende teater, vir die ontwikkeling en verfyning van studente se estetiese disposisie as deel van hulle onderrig en opleiding. Die hermeneutiese opdrag van nabetragting by wyse van volgehoue definiëring, eksplikasie en logiese beredenering lei uiteindelik tot 'n konseptuele struktuur bestaande uit samehangende insigte en onderrigriglyne rakende die estetiese disposisie. Hoofstuk 4 fokus op die filosofies-eksistensiële karakter onderliggend aan bewussynsmatige psigoterapie en hoe dit in verband staan met uitdagende teater.

Afdeling C behels die uiteindelijke metateoretiese gestalt wat bestaan uit geïntegreerde, interdisiplinêre kennisteoretiese opvattinge uit die dissiplines van die drama, die filosofie en die algemene sielkunde. Aan die hart hiervan lê die omskrywing van die estetiese disposisie as die vermoë tot 'n sensitief invoelende ingesteldheid. Die afdeling bestaan uit drie hoofstukke. Hoofstuk 5 bevat die teoretiese raamwerk as heuristiek aan die hand waarvan die estetiese disposisie as voorwaarde vir die bewussynsmatige beoefening van die opvoedkundige sielkunde, en spesifiek psigoterapie, verduidelik kan word. Hoofstuk 6 omskryf enkele pedagogiese en opleidingsoorwegings (praksis) en sluit voorbeelde in van hoe die estetiese

disposisie by die student in opvoedkundige sielkunde moontlik gestimuleer kan word. Die afdeling word afgesluit met enkele samevattende gevolgtrekkings, aanbevelings vir verdere navorsing, onderrig- en opleidingsverfyning en 'n nawoord as deel van hoofstuk 7.

1.8 Samevatting

Hierdie hoofstuk het 'n algemene inleiding en agtergrond tot die betrokke navorsingsargument en studie gebied. Dit is ingelei deur 'n verduideliking van die plasing van die studie binne die domein van onderrig en opleiding van studente in opvoedkundige sielkunde op magistervlak, met spesifieke klem op psigoterapie. Dit is opgevolg met 'n uiteensetting van die navorsingsargument, waarvan die estetiese disposisie van die student in opvoedkundige sielkunde die kern vorm saam met die psigiese funksie van teater. Die estetiese disposisie verwys na sekere estetiese vaardighede, te wete die vermoë tot sensitiewe bewustheid van subtiele verandering, die eindelose verweefdheid van alle dinge, en verrassende patrone, verwantskappe en verhoudings. Vir die opvoedkundige sielkundige is dit 'n noodsaaklikheid wat haar in staat stel om naas verklaring, definiëring, diagnosering en beskrywing, allereers meevoelend te hoor en te sien.

Die psigiese funksie van teater verwys eweneens na die metafisiese wyse waarop teken, handeling en dialoog op die verhoog poog om menslike bestaanskwessies en stemmingsoomblikke kenbaar te maak. Aan die hand van die toneelgebeurtenis en sekere kennisteoretiese perspektiewe word die parallel tussen teater en die beoefening van eksistensiële kunstenaarskap deur die opvoedkundige sielkundige verreken. Daardeur word die kunstenaarskap belig wat beoefenaars van die opvoedkundige sielkunde as wetenskap en beroep toelaat om uiteindelik meer betekenislae te ontbloot (te ont-dek) en poëties-peinsend te be-teken. Die volgende hoofstuk bied 'n uiteensetting van die werkswyse kenmerkend van die filosofies-besinnende studie.

HOOFSUK 2

METODE EN AARD VAN DIE STUDIE: *POIESIS*

Poiesis, die Griekse woord vir poësie, beteken om iets te maak (Versfeld, 1982, p.94)

“As jy ’n beeldhouer is, staan jy voor ’n stuk rots. Die rotsblok is ’n betreklike chaos, waaruit ’n vorm gehaal moet word. Dus kan jy nie met enige vorm na die rots aangestap kom nie. Intendeel, jy moet oor die chaos broei totdat daar ’n sekere chaos in jouself ontstaan.”
(Versfeld, 1982, p. 95)

2.1 Inleiding: skeppende wetenskapsbeoefening

Die vermaarde Suid-Afrikaanse filosoof Marthinus Versfeld (1909-1995) se uitspraak (hier bo aangehaal) is ’n gepaste metafoor vir skeppende wetenskapsbeoefening. Terwyl die beeldhouer daarop toegespits is om ’n vorm uit die rots te skep, so is die wetenskaplike daarop gerig om uit die navorsingsargument verhelderende insig en kennis te skep. Tog, soos Versfeld tereg opmerk, “kan jy nie met enige vorm na die rots aangestap kom nie”; die navorser is eerder telkens onderworpe aan ’n voortdurende proses van diepgaande ontleding en omvattende deurgronding. Die beste moontlike wetenskapsbeoefening verg ’n volgehoue proses van nadink (en weer nadink) en verrekening ten einde ’n navorsingsargument begryplik aan te bied en betekenisgewing moontlik te maak.

Moontlik verwoord Roux en De Beer (2011, pp. 261-262) hierdie singewende aard van kennisontginning wanneer hulle oor die voorwaardes vir die beste moontlike wetenskap skrywe: “Die beste wetenskap moontlik vereis denke in sy volheid [...] [D]it behels dus denke as ontginning, en as logiese ordening en as bewerking van gedagtes. Dit vra na ’n diep, fundamentele menslike nadenke in die wydste en omvattendste sin denkbaar.” Dat skeppende wetenskapsbeoefening ’n deurtastende ken- en denkproses insluit, en nie slegs die insameling van feite/data oor verskynsels behels nie, word in die huidige studie, vanweë die aard daarvan, as vertrekpunt geneem.

Een van die belangrike oogmerke van geesteswetenskaplike navorsing, insluitende die opvoedkundige sielkunde as geesteswetenskaplike dissipline, is nadenke oor die basiese vrae rakende die aard en strewe van die betrokke dissipline. Sulke vrae sluit in “Wat beteken dit om die opvoedkundige sielkunde te beoefen?” en “Wat is die doel van die opvoedkundige sielkunde?” Soos in hoofstuk 1 uiteengesit, is die betrokke konseptuele studie geplaas binne die navorsingsdomein van psigoterapieonderrig en -opleiding en gemoeid met die ontwikkeling van die student in opvoedkundige sielkunde se vermoë tot ’n estetiese ingesteldheid en disposisie. Die geloofwaardigheid van sodanige, teoreties georiënteerde, navorsingstrewe hang egter af van die mate van omvattende deurgronding – dit wil sê teoretiese definiëring, konseptuele eksplikasie (ontleding) en eie insig wat betref die hernieuwe ordening van kennisteoretiese begrippe, beginsels, perspektiewe en interpretasies.

Wetenskaplike navorsing is ’n bepaalde wyse van ondersoek wat die totstandkoming van ’n logies geïntegreerde sisteem van konsepte, teorieë, modelle, definisies, bevindinge en metodes in die vooruitsig stel (Mouton & Marais, 1989; Mouton & Babbie, 2001). Daar kan dus afgelei word dat ’n bepaalde werkswyse onderliggend aan die wetenskaplike navorsingsproses is wat ten doel het om die beoogde studie op sodanige wyse te beplan en uiteen te sit dat die geldigheid van die gevolgtrekkings gemaksimaliseer word. Die afdelings hier onder word op uitbreidende wyse aan belangrike aspekte van die sistematiese werkswyse gewy.

2.2 Klassifisering van betrokke studie: tweedeordenavorsing

Hierdie studie kan geklassifiseer word as navorsing oor tweedeordeverskynsels,¹⁶ dit wil sê

¹⁶ Hierteenoor behels navorsing oor eersteordeverskynsels die ontologiese dimensie van geesteswetenskaplike navorsing, met ander woorde die werklikheid (of aspekte daarvan), wat deur die geesteswetenskaplike bestudeer word. Eersteordeverskynsels word dus gedefinieer as verskynsels geleë binne die menslike ervaringswerklikheid, dit wil sê ’n verskeidenheid van menslike handeling en produkte daarvan, soos literêre werke, musiek, beeldende kuns, menslike gedrag, houdings en eienskappe, en psigiese, sosiale en historiese verskynsels en gebeure. Binne die konteks van spesifiek die opvoedkundige sielkunde sou hierdie navorsingsdomein kon insluit opvoedkundige (kognisie en leer, intellek, akademies, skolasties), psigiese (affek, persoonlikheid, gedrag) en sosiale (verhoudings, instansies en samelewingstendense, sosialisering) ontwikkeling, diagnostiese assessering, intervensie en ondersteuning.

simboliese konstrunkte binne die domein van onderrig en opleiding van bewussynsmatige¹⁷ studente in opvoedkundige sielkunde. In navolging van die fenomenologie as filosofiese oriëntasie is dit juis deur bewuste opmerkzaamheid dat die menslike ervaringswerklikheid, soos van belang binne die opvoedkundige sielkunde, in die brandpunt van die student se aandag geplaas word. Teoretiese konsepte binne bogenoemde spesifieke navorsingsdomein waarmee wetenskaplik-besinnend in hierdie studie omgegaan word, sluit in eksistensiële ontstigting en bewuswording, die psigiese funksie van die kunste (spesifiek literêre teater), bewussynsessensies (inkantasie, verbeelding, spel), en die estetiese bewussynsbeginnsel en leerervaring. Geesteswetenskaplike navorsing is tradisioneel gemoeid met die verkenning, beskrywing of verklaring van eersteordeverskynsels, maar sodanige navorsing kan dikwels ook as boublokke van tweedeordenavorsing dien. Tweedeordeverskynsels behels die teorieë, modelle, tegnieke, metodes, konsepte of stellings waardeur die wetenskaplike, navorser of praktisyn 'n greep op die eersteordeverskynsel probeer kry. Breedweg kan tweedeordenavorsing omskryf word as die wetenskaplik-kritiese en sistematiese besinning oor die konstrunkte van die spesifieke navorsingsdomein, hoewel geen domeinverskynsel as sodanig bestudeer word nie (Mouton & Marais, 1989; Müller, 2014).

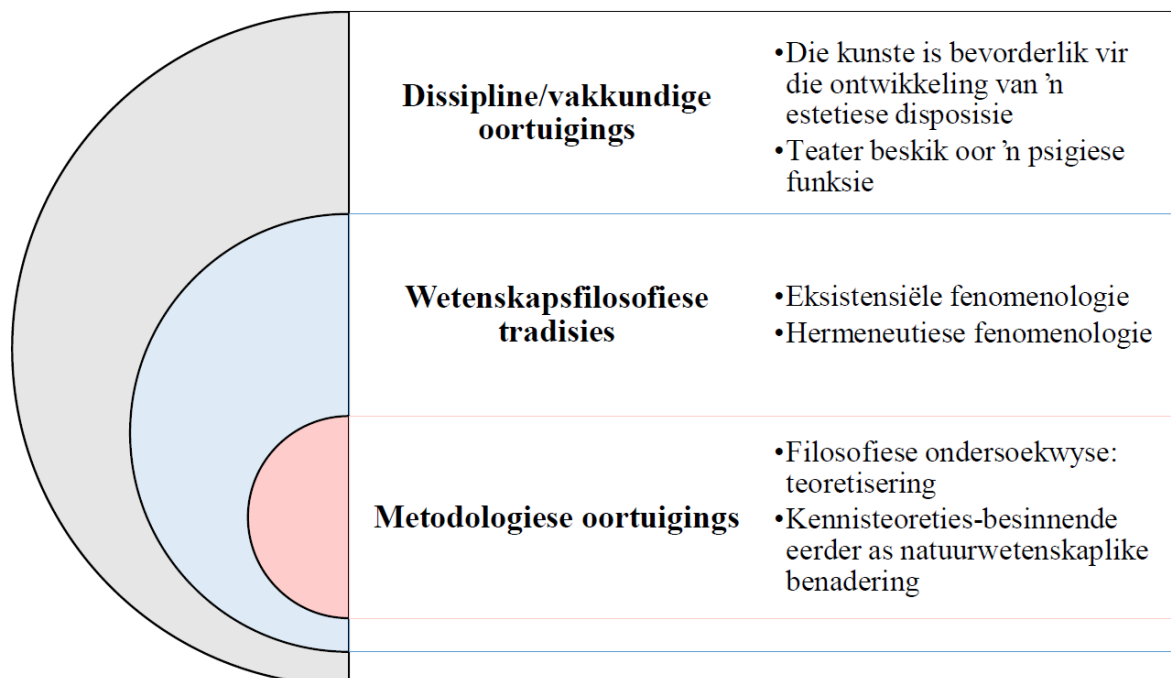
2.3 Die *poietes* se denkgereedskap: teoretisering as gekose navorsingsontwerp en -metodologie

Hierdie studie is sterk gemotiveer deur my toenemende onrustigheid as dosent oor my studente se reaksies wanneer hulle psigoterapeutiese gevallewerk doen. Hulle ontwikkelende en beginnervermoë tot inkering, sensitiewe bewustheid en verdiepende nadenke jeens die toestand van te bestaan – wat dit is om 'n mens te wees – het my laat wonder oor my rol as dosent tydens praktykbegeleiding. Beskik hulle oor die spesifieke ontologiese kapasiteit, of ten minste die potensiaal daarvoor, maar kan dit nog nie tot bewustelike uitdrukking bring nie? Skiet my vrae, opmerkings en stellings dalk tekort binne die konteks van die stimulering en voortbrenging van

¹⁷ Met “bewussynsmatig” word hier bedoel die bewuswees-van-syn, dus ingesteldheid op bewustelike opmerkzaamheid en gerigtheid op die teenwoordige en werklike essensialiteit (egte/basiese kenmerke en betekenis) van iets soos dit is (menslike fenomeen, handeling, gebeurtenis). 'n Verdere eienskap is die oopstaan vir, oftewel verskerpte insig in, die basiese kenmerke van die menslike ervaringswêreld binne die konteks van opvoedkundige sielkunde.

die student se eie eksistensiële ingesteldheid? Die benadering waaruit en hoe ek hierdie studie sou aanpak, word saamgevat in die stelling van die akademikus en navorser Michael Hammond (2018, p. 5): “Theorising appeared to be driven by restlessness and dissatisfaction with how a problem was understood at present”. Teoretisering (teenoor hipotese-evaluering en teoriebou) is as gepaste navorsingsontwerp en -metodologie vir hierdie studie aangewend. Later in hierdie afdeling word die verskil tussen die navorsingsprosesse van **teoretisering** en empiries georiënteerde **teoriebou** vollediger bespreek.

Tradisioneel is die gekose navorsingsontwerp sinoniem met die spesifieke navorsingsbesluite wat die navorser neem, insluitende die keuse van navorsingsonderwerp, formulering van die navorsingsvraagstuk, doelstellings en metodologie (Smith, 2015). Sulke navorsingsbesluite word beïnvloed deur bepaalde geïnternaliseerde paradigmatische en domein- of dissiplinespesifieke oortuigings, en staan bekend as die determinante van die navorsingsbesluite. Die ingebedde determinante wat ’n betekenisvolle rol in die betrokke navorsingsbesluitnemingsproses gespeel het, kan soos volg voorgestel word:



Figuur 2.1 Ingebedheid van die domeinspesifieke en paradigmatische navorsingsdeterminante

Wetenskaplike ontleding, beredenering en spekulاسie hang af van 'n bepaalde navorsingsbenadering. Hierdie studie is vanuit 'n kennisteoreties-besinnende en filosofiese, eerder as 'n prakties-tegniese en verklarende, benadering aangepak. My keuse vir dié navorsingsbenadering hou hoofsaaklik verband met die aard van die navorsingsdoel en met bepaalde filosofiese oriëntasies onderliggend aan die geesteswetenskappe (in samehang met Figuur 2.1:

- 1) **Die aard van die navorsingsdoel**, te wete diepgaande begrip van die ontmoeting tussen die estetiese beginsel en die psigiese funksie van ontroerende teater; die rol wat dit speel in die bevordering van 'n bewussynsmatige student in opvoedkundige sielkunde; en die implikasies daarvan vir die ontwikkeling van estetiese leerervaringe binne die konteks van psigoterapieonderrig en -opleiding van studente in opvoedkundige sielkunde.
- 2) Die eksistensiële (in navolging van Martin Heidegger) en hermeneutiese (in navolging van Hans-Georg Gadamer, sien Figal, 2002, pp. 102-125) fenomenologie as **filosofiese oriëntasies** onderliggend aan die geesteswetenskappe, insluitende die dissipline van die opvoedkundige sielkunde. Die fenomenologie as wetenskapsfilosofiese denkrigting maak myns insiens betekenisgewende besinning oor die navorsingsdomein, naamlik die onderrig en opleiding van bewussynsmatige studente in opvoedkundige sielkunde, by wyse van taal moontlik. Die eksistensiële en hermeneutiese fenomenologiese ingesteldheid het betrekking op die bewustelik-intensionele en opmerksame gerigtheid op en oopstaan vir die essensialiteit van die (psigiese) werklikheid self (om iets raak te sien soos dit is). Hughes beskryf hierdie filosofiese ingesteldheid soos volg:

“... philosophy of phenomenology, for me, is to exist differently in the world: through a more thoughtful attunement to everyday goings-on that we might otherwise take for granted. To live, to be in the world phenomenologically, is to live in wonder, in curiosity” (2018, p. 803).

- 3) Hierby ingesluit is die identifisering, ordening en dus verheldering van 'n fynverweefde sleepnet van betekenisassosiasies deur middel van intellektueel-analitiese nabetraging en besinning. Die fenomenologiese benadering as filosofiese oriëntasie word weer later in meer besonderhede in afdeling 4.2 bespreek.

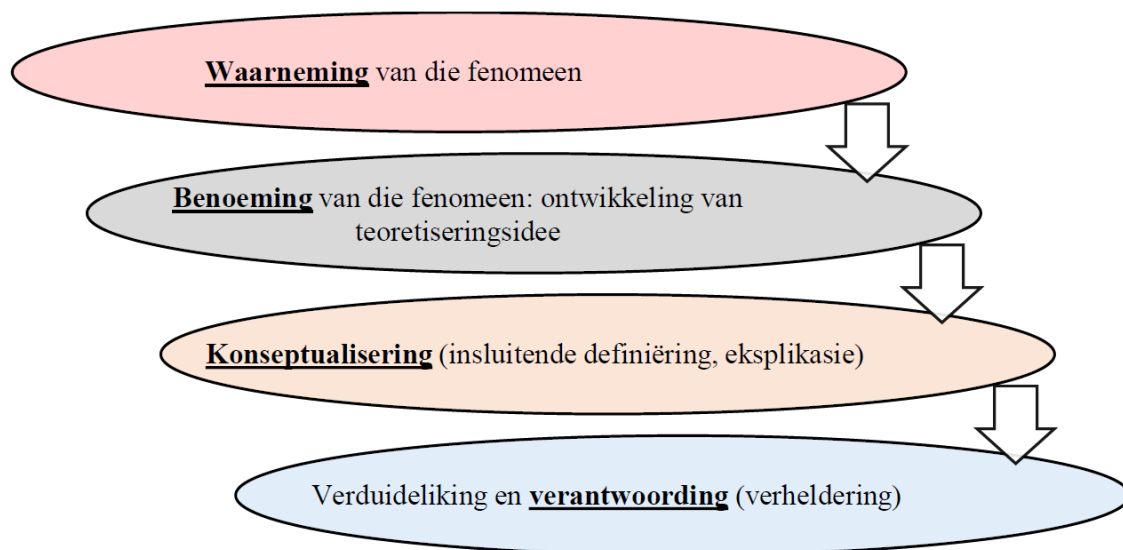
Hierdie studie is 'n kennisteoretiese besinning oor die raakpunte tussen literêre teater en die beoefening van psigoterapie, wat uiteindelik lei tot die konseptualisering van die estetiese disposisie. Die kennisteoretiese ondersoek word gekenmerk deur definiëring, teoretiese eksplikasie (ontleding) en die navorser se nadenke oor en kreatiewe insig in die hernieuwe ordening van stellings, perspektiewe en interpretasies. Volgens Roux en De Beer (2011) is die voorkeuraktiwiteit van besinning 'n voorwaarde vir betekenisvolle wetenskapswerk: “Dit behels dus denke as ontginning, en as logiese ordening en as bewerking van gedagtes...” (p. 261). Volgens die skrywers stel besinning en nabetraging 'n spesifieke eis aan die navorser: “Om besinning as 'n noodsaaklike voorwaarde vir die beste moontlike wetenskap te vereis, mag vanselfsprekend, amper toutologies, klink, want wetenskap sonder nadenke is nie moontlik nie. Besinning vra egter meer. Dit vra na 'n diep, fundamentele menslike nadenke in die wydste en omvattendste sin denkbaar” (p. 261).

Uit voorgaande verduideliking kan afgelei word dat teoretisering die kern van die huidige navorsingsproses is. Die werkwoord “teoretiseer” kom van die Griekse woord *theōrein*, wat beteken ‘om te sien, waar te neem, te besin’ (Swedberg, 2012). Filosofiese besinning veronderstel dus 'n tipe denkhandeling en -betrokkenheid, eerder as 'n uitset of produk, soos in die geval van teoriebou, oftewel die generering van teorie. Van belang hier is, soos verduidelik deur Swedberg (2012), die ontdekkende, verkennende aard van die proses van teoretisering, insluitende definiëring, eksplikasie, konseptualisering en assosiasie, teenoor die empiriese toetsing van tipologieë en hipoteses. Die proses van teoretisering val dus binne die konteks van ontdekking, terwyl teorie as produk hoort binne die konteks van teorietoetsing en -bevestiging (Swedberg, 2016, p. 6).

Die verskil tussen teorie en teoretisering is duidelik: Terwyl teorie verwys na die eindproduk ná afloop van empiriese navorsing, dui teoretisering op die ontdekking van kennisteoretiese

idees eerder as die bevestiging van 'n getoetste hipotese. Dit beteken nie dat teoriebou 'n minderwaardige posisie teenoor teoretisering beklee nie. Inteendeel, beide bestaan as onafhanklike elemente van die wetenskaplike onderneming. Dit gaan egter hier oor die navorsingsproses wat teoriebou voorafgaan, naamlik die kreatiewe ontginning van idee-moontlikhede gebaseer op die navorser se vooraf kennis van die betrokke navorsingsdomein en verwante studieveld. Teoretiseringsliteratuur verwys hierna as abduksie (*abduction*) (Swedberg, 2017, p. 195), gekenmerk deur assosiatiewe redenering, logiese uiteensetting en beskrywing van idee-moontlikhede. Dit is eers ná afloop van abduksie dat sekere hipoteses afgelei (deduksie) en uiteindelik getoets word (induksie).

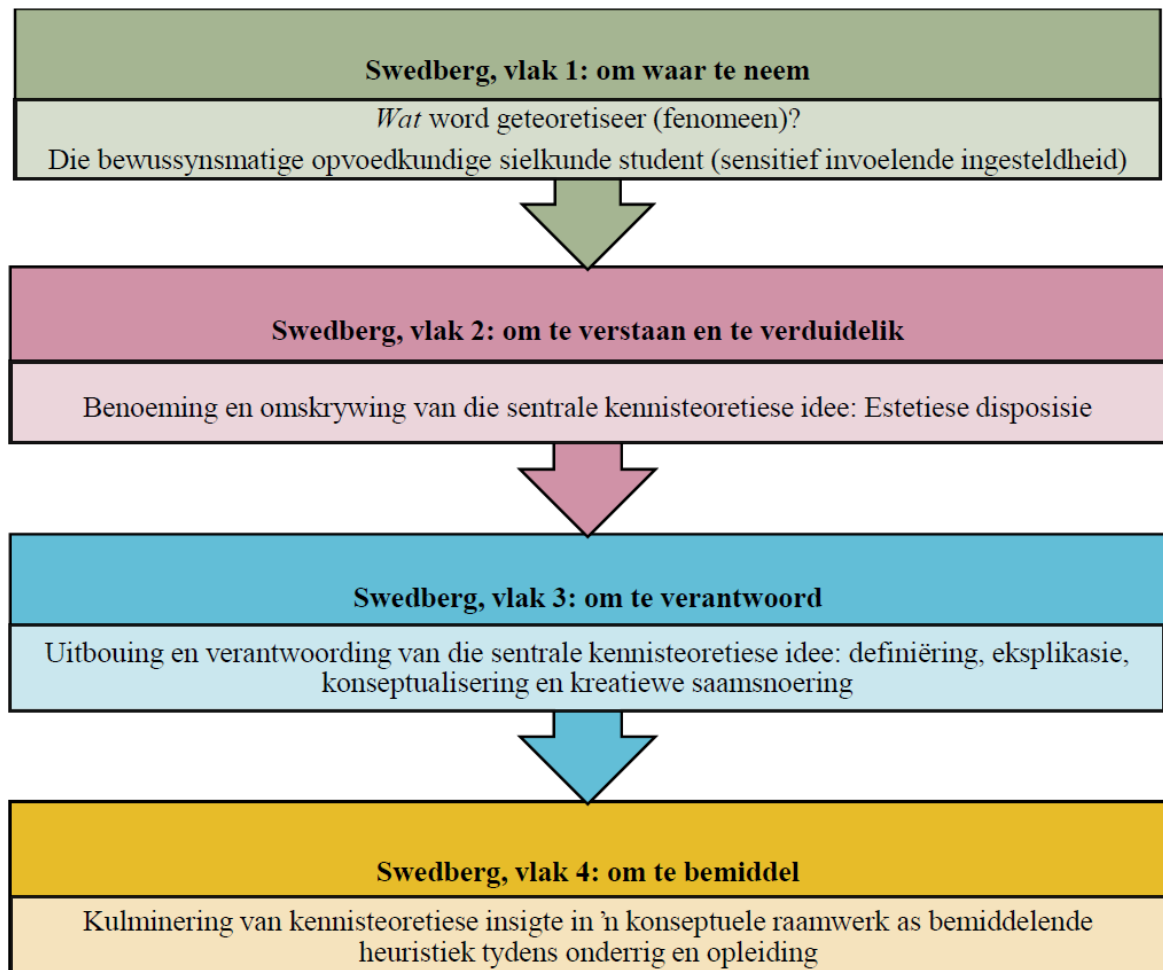
Die proses van teoretisering bestaan meestal uit die volgende navorsingshandelinge:



Figuur 2.2 Swedberg se teoretiseringsproses

Hierdie studie neem die vorm van 'n teoretiese besinning aan en wel in navolging van Swedberg (2012, 2016) se viervlakkige teoretiseringsmodel (sien Figuur 2.3). Die vier opeenvolgende vlakke is 1) kontemplatiewe waarneming van die fenomeen, naamlik studentereaksies tydens psigoterapeutiese gevallewerk; 2) die benoeming van die sentrale konsep of kennisteoretiese idee; 3) die uitbouing en beredenering van die sentrale konsep of idee by wyse van definiëring,

eksplikasie, konseptualisering en kreatiewe saamsnoering gekenmerk deur onder meer metaforiese, analogiese en assosiatiewe denke; en 4) die verduideliking van die kennisteoretiese insigte by wyse van 'n konseptuele raamwerk as heuristiek (hulpmiddel).



Figuur 2.3 Die huidige studie as kennisteoretiese besinning volgens Swedberg se viervlakkige teoretiseringsmodel

Op vlak 1 van Swedberg se teoretiseringsmodel is dit die taak van die navorser om die fenomeen wat bestudeer word, so goed moontlik te leer ken. Die vraag wat dus gevra kan word, is: “*Waaroor* word geteoretiseer?” In hierdie studie gaan dit om die inkerende, bewussynsmatige ingesteldheid van die student in opvoedkundige sielkunde as teenreaksie op oordrewe selfgesentreerdheid en 'n geykte vorm van empatie wat eintlik net sentimentele emosionaliteit is. Hierby ingesluit is sekere verbandhoudende en ineengevlegte sake soos die

aard en rol van praktykbegeleiding (supervisie), die denkfunksie van die student in opvoedkundige sielkunde en die sensitief invoelende ingesteldheid as voorvereiste vir terapiewerk.

Op vlak 2 moet die navorser die sentrale kennisteoretiese idee uitpluis en omskryf, vernaamlik die estetiese disposisie as voorkeuringesteldheid by die student in opvoedkundige sielkunde en tydens psigoterapie. Vlak 3 behels die uitbouing en verantwoording van die sentrale kennisteoretiese idee by wyse van navorsingshandelinge, wat definiëring, eksplikasie, konseptualisering en kreatiewe saamsnoering insluit. Hierdie navorsingshandelinge het ook 'n ordeningsfunksie en dra deur logiese argumentering by tot die sistematiese verheldering van die estetiese disposisie as noodsaaklike vermoë in die beoefening van die opvoedkundige sielkunde. Vlak 4 behels die kulminering van die kennisteoretiese insigte in 'n konseptuele raamwerk as bemiddelende heuristiek tydens die onderrig en opleiding in die estetiese disposisie van studente in opvoedkundige sielkunde.

Die konseptuele raamwerk hou egter geen verwysing in na die een of ander empiries georiënteerde hipotese wat getoets en geverifieer word nie. Inteendeel, soos in die geval van tradisionele teoretiseringsmetodologie,¹⁸ word die konseptuele raamwerk eerder as hulpmiddel (heuristiek) benut weens die beklemtoning van die ontledingswaarde daarvan. In aansluiting hierby lê die kern van die konseptuele raamwerk volgens Swedberg (2016) daarin dat dit "... typically attempts to cover the full process of some phenomenon, as expressed in one clear statement, with full transparency about the way in which its parts interact" (p. 18). Die moontlikheid dat die konseptuele raamwerk wel as riglyn kan dien vir die generering van hipoteses word egter nie uitgesluit nie. In hierdie opsig dien die konseptuele raamwerk dus ook as basis vir die verdere fases van die wetenskaplike ondersoek, naamlik hipotese-evaluering en teoriebou. Dat hierdie studie dus as aanvoorwerk kan dien vir verdere navorsing op die gebied

¹⁸ Sien veral die werk van Everett C. Hughes, C. Wright Mills, Ludwig Wittgenstein en James G. Marsh (in Swedberg, 2016). Michael Hammond se artikel (2018) bied 'n interessante oorsig van die wyse waarop die proses van teoretisering deur verskillende skrywers verstaan word.

van praktykbegeleiding (supervisie) en onderrig en opleiding, word sterk in die vooruitsig gestel.

2.4 Doel van die kennisteoretiese besinning

Die doel van die ondersoek is om deur middel van 'n kennisteoretiese besinning die noodsaaklikheid van 'n estetiese disposisie by die student in opvoedkundige sielkunde te beklemtoon, soos ook die implikasies daarvan vir kurrikulumontwikkeling, spesifiek binne die psigoterapie. Hierdie besinning is gebaseer op die aanknoping van die menslike wesensaard by die psigiese funksie van ontroerende teater en die beoefening van die opvoedkundige sielkunde as wetenskap en beroep.

'n Tweetal navorsingsdoelwitte word met die betrokke studie in die vooruitsig gestel, naamlik:

- 1) 'n Diepgaande betekenisbepaling van die psigiese funksie van teater as poort na die ontwikkeling van studente in opvoedkundige sielkunde se vermoë tot 'n estetiese disposisie binne die konteks van psigoterapeutiese onderrig en opleiding. Sodanige sistematiese betekenisgewing (volgens die wetenskaplike navorsingsondersoek) geskied deur middel van logiese en konseptuele argumentasie. Die geleidelike blootlegging van begronde verbande en parallele en van konseptuele samehang is die gevolg van teoretiese definiëring, eksplikasie (ontleding) en eie insig waardeur stellings, perspektiewe en interpretasies opnuut georden word. Dit behoort by te dra tot 'n verskerpte beklemtoning van die deurlopende belangrikheid van eksistensiële bewussynsontwikkeling vir die denkende student in opvoedkundige sielkunde.
- 2) Die sistematiese uitbreiding van sekere kennisteoretiese insigte, saamgevat in 'n gepaste konseptuele raamwerk, met spesifieke verwysing na die stimulering en inoefening van die estetiese disposisie by die magisterstudent in opvoedkundige sielkunde. Die raamwerk dien dus as heuristiek vir toekomstige navorsing in hierdie verband, asook voortgesette kurrikulumontwikkeling in die konteks van die onderrig en opleiding van magisterstudente in opvoedkundige sielkunde. Die spesifieke samestelling berus op die aanknoping van die menslike wesensaard by die psigiese

funksie van ontroerende teater en die beoefening van die opvoedkundige sielkunde as wetenskap en beroep.

Hierdie konseptuele studie voorsien 'n verweefde metateoretiese gestalt ('n teorie wat ontstaan as gevolg van die sinvolle integrasie van ander gepaste teorieë of teoretiese beginsels en ideë, dus saamsnoering van kennisteoretiese insigte) wat 'n bepaalde invalshoek met betrekking tot die onderrig en opleiding van opvoedkundige sielkundige studente as beginnerterapeute daarstel. Die betrokke invalshoek sentreer om:

- ✚ die bewussynsmatige, sensitief invoelende ingesteldheid en eksistensiële ontvanklikheid as estetiese disposisie
- ✚ die estetiese disposisie as groter aanleg waaruit empatie as kernvermoë ontwikkel binne die konteks van die psigoterapie
- ✚ die psigologiese en eksistensiële funksies van literêre teater (toneel) as poort tot die estetiese disposisie (teater as inherent fenomenologies, dus van nature esteties), omdat dit as beliggaming dien van die Husserliaanse *Sache selbst*
- ✚ die inoefening en verskerping van sommige estetiese eienskappe onderliggend aan die estetiese disposisie by wyse van transformerende (vernuwende) en ervaringsleer.

In die volgende afdeling word die primêre dimensies van filosofiese besinning uiteengesit en bespreek, sowel as hoe dit met die gekose navorsingsargument en -vraagstuk verband hou.

2.5 Navorsingsproses

2.5.1 Teoretisering

In die eerste plek kan hierdie studie nie binne 'n tradisionele empiriese navorsingsraamwerk, gekenmerk deur 'n meestal meganistiese karakter, geplaas word nie. Dit sluit tipies in die lineêre opeenvolging van afgebakende funksies soos data-insameling, kodering en ontleding met die oog op toetsing en verifiëring van kennisuitsprake en konseptuele modelle. In só geval, verduidelik Hammond (2018), speel teorie 'n beperkte rol en dien dit hoofsaaklik as lens waardeur 'n spesifieke fenomeen of probleem beskryf en geïnterpreteer word.

Die aard van hierdie filosofiese studie verg egter 'n wyer begrip van die rol en aanwending van teorie. Soos elders reeds genoem (sien afdeling 2.3), behels dit veel eerder 'n kennisteoretiese besinning of nadenke oor sentrale konsepte en teoretiese insigte ten einde die relevansie en dus betekenisvolheid daarvan binne die konteks van die navorsingsdomein te verreken. Dit stem ooreen met Swedberg (2012, 2016) se beskouing van teorie as proses of navorsingshandeling eerder as navorsingsuitset. Volgens hom word die proses van teoretisering gekenmerk deur –

- intuïtiewe uitbouing en verfyning van sentrale konsepte en teoretiese insigte teenoor die prosedurele verifiëring van kennisuitsprake en konseptuele modelle;
- die navorser se eie kreatiwiteit, te wete die vermoë tot nuwe betekenisassosiasies deur middel van die hernieuwe ordening van perspektiewe, stellings en interpretasies;
- 'n bewussynsmatige (fenomenologiese) ingesteldheid en intense betrokkenheid wat bestudering van die literatuur en ook navorsingsbronne van interdisiplinêre aard betref; en
- skryf as denkaktiwiteit en gevolglik as 'n metode van ondersoek teenoor blote beskrywing of weerspieëling van betekenis. Soos voorheen uitgewys, speel die wyse waarop taal ingespan word, 'n beduidende rol in die verrekening van die spesifieke navorsingsargument. Getrou aan Vygotsky se beskouing van die mediëringsrol van taal op sowel sosiale as intrapersoonlike vlak, herinner Richardson en St. Pierre (in Denzin & Lincoln, 2018, p. 820) daaraan dat “[l]anguage is not the result of one’s individuality; rather, language constructs one’s subjectivity in ways that are historically and locally specific. What something means to individuals is dependent on the discourses available to them”. Ter sprake is die deurlopende heroorweging, uitbreiding en verfyning van kennisteoretiese insigte teenoor die beskouing van kennis en begrip as volledig en onbuigsaam.

Die huidige studie is ten beste 'n filosofiese teoretiseringsproses, soos deur veral Swedberg (2012, 2016) en Hammond (2018) beskryf, waarin nadenke, teoretisering en skryf as denkaktiwiteit (ondersoekmetode) die primêre navorsingshandelinge veronderstel. Jackson en Mazzei (in Denzin & Lincoln, 2018) voer verder aan dat “...thinking with theory does not follow a particular method; rather, it relies on a willingness to borrow and reconfigure concepts, invent approaches, and create new assemblages that demonstrate a range of analytic practices of thought, creativity, and intervention” (p. 717). Hierdie studie word dus gekenmerk deur 'n

volgehoue proses van teoretisering, insluitende teoretiese definiëring, teoretiese eksplikasie en kreatiewe nadenke, ten einde die belang van die estetiese disposisie binne die dissipline en praktyk van die opvoedkundige sielkunde te verreken.

2.5.2 Definiëring, teoretiese eksplikasie (ontleding) en kreatiewe nadenke

Hierdie studie word breedweg gelei deur die sentrale kennisteoretiese stelling. Indringende bestudering, dit wil sê konseptuele eksplikasie van spesifieke kennisteoretiese opmerkings, perspektiewe en simboliese konstrakte, behoort stelselmatig tot die blootlegging en ordening van verbande, parallelle, samehange of patrone te lei. By wyse van die induktiewe navorsingstrategie word gepoog om die teoretiese opmerkings en perspektiewe sinvol te orden. Gevolglik word die sistematiese verheldering van insigte of selfs 'n nuwe konseptuele raamwerk (kennisteoretiese model) moontlik. Uiteindelik kulmineer dit in 'n sistematiese betoog dat groter bewussynsmatigheid by die student in opvoedkundige sielkunde ontwikkel moet word deur middel van literêre teater as deel van die estetiese leerervaring. Ten laaste dien die formulering van 'n konseptuele raamwerk op grond van die voorafgaande teoretiese eksplikasie as heuristiek (prakties-logiese benadering of metode) ter ondersteuning van die ontwikkeling van estetiese leerervaringe binne die konteks van psigoterapieonderrig en -opleiding van studente in opvoedkundige sielkunde.

Angadi (2019) se teoreties-besinnende werkswyse, wat vir hierdie studie gevolg is, berus hoofsaaklik op drie kernaspekte, naamlik 1) oordenking, bespreking en verfyning van betekenis ten einde groter duidelikheid te verkry aangaande die navorsingsonderwerp en sentrale teoretiese stelling; 2) 'n sistematiese aanbieding van die teoretiese problematisering en navorsingsproses; en 3) die uiteindelike verheldering en uitbreiding van bestaande kennisteoretiese insigte in die navorsingsonderwerp. Hierby ingesluit is die identifisering, ordening en dus begrypbaarmaking van 'n fyn verweefde sleepnet van betekenisassosiasies deur middel van intellektueel-analistiese nabetragting en besinning. Die geleidelike blootlegging van begronde verbande, parallelle en samehange is die gevolg van teoretiese definiëring, konseptuele eksplikasie (ontleding) en eie insig as navorser wat die skeppende ordening van stellings, perspektiewe en interpretasies betref. Die uiteinde is die totstandkoming van 'n begronde konseptuele raamwerk (heuristiek) in die vorm van insigte in en onderrigriglyne vir

die estetiese disposisie om dit as voorwaarde vir die beoefening van bewussynsmatige psigoterapie te stimuleer (sien afdeling C). 'n Kernfunksie van hierdie teoretiseringsproses is om te skryf. In hierdie konteks word die skryffunksie ook as denkfunksie beskou, met ander woorde skryf as dink (sien afdeling 2.5.1). Om te skryf (as deel van die navorsingsproses) impliseer dus nie slegs die formulering van betekenis nie, maar dien ook as aanduiding van die denktrajek, oftewel hoe dit kom dat iets beteken wat dit wel beteken.

2.5.3 Om te skryf is om verdiepend te dink

Die domein van die digkuns, maar ook poëtiese denke, behels lank reeds die funksie van skryf as 'n manier waarop die mens uitdrukking gee aan hoe hy sy wêreld ervaar (Aji, 2006). Om te skryf is dus nie bloot om te kommunikeer nie, maar ook om reeds op bepaalde en gevoelvolle wyse te wéés. Skryf is hier 'n synsfunksie; Aji stel dit soos volg:

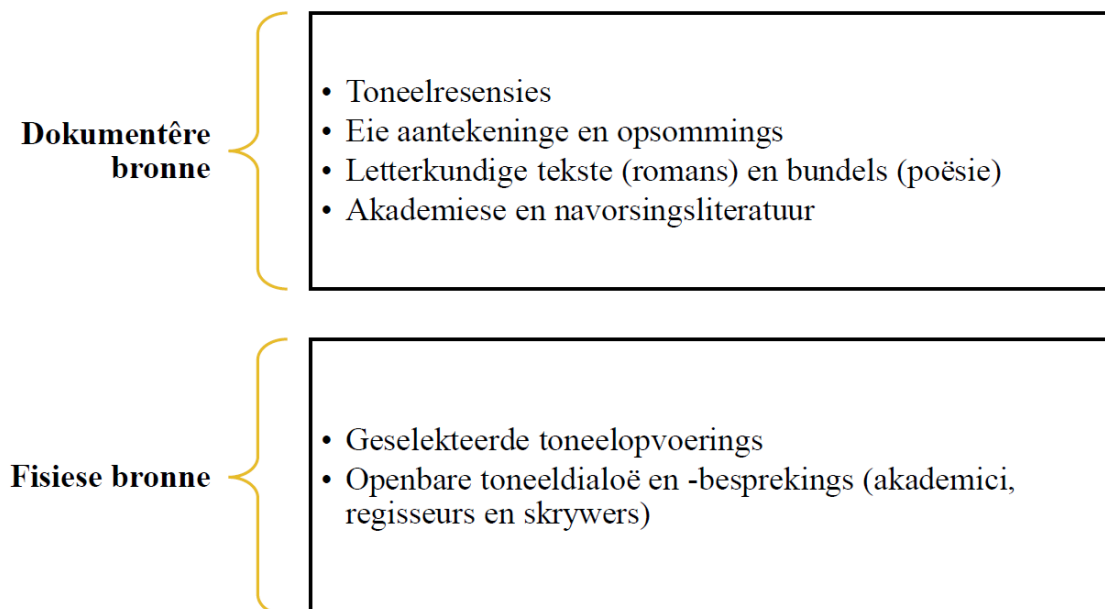
“Since we think and write in language (and not through language), since language is not simply the means but the sole locus of our impressions and expressions, the very notion of medium, as a mode of conveyance, collapses, in such a way that language becomes a place for the subject to inhabit and whose limits or boundaries he is meant to test repeatedly” (2006, p. 354).

Om te skryf is om voortdurend en telkens op hernieuwde wyse te verken, te word en weer te verander. Tog is dit eers vroeg in die 21ste eeu dat skrywers in die veld van kwalitatiewe navorsingsontwerp die belangrikheid van die skryfaspek van navorsing beklemtoon het. Aan die kern van die skryfproses is die belangrikheid van taal in die skep en herskep van betekenis. Dit bevat dus van meet af 'n skeppende en herskeppende kennisoriëntasie. Thody (2006, p. 20) skryf byvoorbeeld dat deurlopende aantekeninge, formulering en verfyning die navorser se denke help rig en tot nuwe insigte laat kom. In aansluiting hierby beskryf Galvin en Prendergast (2016) die hermeneuties georiënteerde navorsingsproses, waarin die klem op uitdrukking, omskrywing en formulering val, as kreatief-poëties. Die meeklinkendheid van die digtersaanslag erken en verantwoord die ontologiese en epistemologiese dimensies – wat dit is om te wees (te bestaan, te beleef) en te weet (te ken) – onderliggend aan navorsing.

Nabetrachtende besinning en denkende verwoording vorm die kern van hermeneutiese fenomenologie (sien afdeling 2.3).

2.6 Navorsingsbronne

Die navorsingsbronne (sien Figuur 2.4) vir hierdie studie is intertekstueel van aard en sluit eerstens dokumentêre of argivale bronne, naamlik toneelresensies, eie aantekeninge, opsommings, letterkundige tekste (romans) en bundels (poësie), en akademiese en navorsingsliteratuur in, en tweedens fisiese bronne, naamlik geselekteerde toneelopvoerings en toneeldialoë en -besprekings gelei deur onder andere akademici, regisseurs en skrywers.



Figuur 2.4 Aard van die navorsingsbronne

Die intertekstuele gebruik van dokumentêre en fisiese literatuurbronne weerspieël die filosofies-eksistensiële karakter onderliggend aan bewussynsmatige psigoterapie en hoe dit verband hou met literêre teater. Verder dien dit ook as illustrasie van die estetiese disposisie en vermoë tot kunstenaarskap gekenmerk deur die eienskappe van verskerpte intuïsie, sensitiewe invoelendheid, genuanseerde verbandlegging en 'n bewussynsmatige ingesteldheid.

2.7 Deurgronding as teoretiese geldigheid

Onderliggend aan wetenskaplike, dus logies beredeneerde en geïntegreerde, navorsing is die eis van geldigheid (Mouton & Babbie, 2001). Hierdie konseptuele studie poog om teoreties geldige, dit wil sê deurgronde, epistemiese of kennisuitsprake te maak oor aspekte van die werklikheid (die navorsingsdomein), in hierdie geval die psigoterapieonderrig en -opleiding van bewussynsmatige student in opvoedkundige sielkunde. Ten einde die geldigheid van die uiteindelijke navorsingsbevindinge (in hierdie geval die uiteindelijke metateoretiese gestalt, sien afdeling C) te verhoog, moet die navorsingsontwerp en -proses aan die kriterium van teoretiese geldigheid voldoen. Teoretiese geldigheid word verkry deur middel van konseptuele analise, dus teoretiese definiëring. Gevolglik word die belangrikste betekenisdimensies van abstrakte konstrakte op logiese wyse geïdentifiseer en georden. Konseptuele eksplikasie hang verder af van die navorser se kreatiewe insig in teorieë oor die geformuleerde navorsingsprobleem. In hierdie studie word die abstrakte konstrakte van eksistensiële bewussyn, bewussynsensasies, teater as psigiese funksie en estetiese disposisie deurlopend deur kennisteoretiese definiëring geëkspliseer.

2.8 Samevatting

Hierdie studie is 'n kennisteoretiese besinning oor die belangrikheid van die bevordering van die estetiese disposisie by die student in opvoedkundige sielkunde, met spesifieke verwysing na die psigiese funksie van ontroerende teater in die proses van bewussynsontwikkeling. Die studie word hoofsaaklik binne die domein van kurrikulumontwikkeling gekarteer om die student in opvoedkundige sielkunde se vermoë tot dieptepeilings en meervoudige denke te bevorder. By wyse van die hermeneutiese metode, wat deur kritiese ontleding, logiese beredenering en interpretasie gekenmerk word, word die onderwerp van die estetiese disposisie in opvoedkundige sielkunde sinvol belig. Die ontstaan van 'n konseptuele raamwerk is die resultaat van teoretiese eksplikasie gekenmerk deur die identifisering en verheldering van interdisiplinêre parallele, verbande en samehange. Die bepaalde konseptuele raamwerk kan as bemiddelende heuristiek dien om die ontwikkeling van estetiese leerervaringe te ondersteun binne die konteks van onderrig en -opleiding van studente in opvoedkundige sielkunde, veral die psigoterapie.

Die hoofdoelstelling van hierdie hoofstuk, wat oor die metode en aard van die studie handel, is om die beplanning en besluitnemingstappe van die filosofiese besinning logies gestruktureerd uiteen te sit. Getrou aan die geesteswetenskaplike tradisie moet die sistematiese en induktiewe bestudering en aanvulling van opmerkings en perspektiewe lei tot die verhoging van die geldigheidswaarde van die betrokke studie. Die uiteindelijke oogmerk behoeft nie die insameling van herhaalbare (repliseerbare) data nie, maar eerder poort na die ontwikkeling van 'n estetiese dispoisie binne die konteks van die onderrig en opleiding van studente in opvoedkundige sielkunde, spesifiek die psigoterapie. Die geleidelike blootlegging van begroende verbande, parallelle, samehange of patrone is die gevolg van teoretiese definiering, konseptuele eksplikasie (ontleding) en die navorser se kreatiewe insig ten opsigte van die innoverende ordening van stellings, perspektiewe en interpretasies. Die volgende afdeling bied 'n verduideliking van die abstrakte betekenisdimensies van sommige teoretiese konsepte eie aan die studiefokuspunte, naamlik die estetiese dispoisie en die psigiese, invokatiewe funksie van teater.



AFDELING B:
TEORETISERING OOR DIE ESTETIESE DISPOSISIE AS ALOMVATTENDE
VERMOË TOT 'N SENSITIEF INVOELENDIGE INGESTELDHEID

HOOFSTUK 3
DIE ESTETIESE BEGINSEL, UITDAGENDE TEATER EN WAT DIT IS OM 'N
MENS TE WEES

“Seeking the true self is not levitating above the common reality of daily life, but the submerging into the reality of that life itself; even in things as plain as washing dishes.”

(Ernst Wolff, in Versfeld, 2010, p. 15)

3.1. Inleiding

In hierdie studie word daar ondersoek ingestel na die noodsaaklikheid van die kultivering van 'n estetiese disposisie¹⁹ by die student in opvoedkundige sielkunde as denkende psigoterapeut, spesifiek aan die hand van uitdagende teater as introspektiewe en reflektiewe kunsvorm. Die studie poog om aan die hand van 'n teoreties-besinnende begripsraamwerk, eerder as empiriese ondersoek, bogenoemde denke te verduidelik én te verreken binne die konteks van die begeleiding van studente in opvoedkundige sielkunde. Die voortspruitende onderrig- en opleidingsinsigte word uiteengesit as deel van 'n konseptuele raamwerk wat as heuristiek (hulpmiddel) kan dien ter bevordering van die estetiese disposisie by studente in opvoedkundige sielkunde.

¹⁹ By wyse van herinnering: Die estetiese disposisie verwys na 'n verskerpte bewustheid van die ingebindheid, dus geïmpliseerdheid, van alle dinge deur subtiële wisselinge, meerduidighede, verwikkelde en gelyktydige invloede, en moontlikhede. Verder kan beweer word dat die estetiese ingesteldheid van die student in opvoedkundige sielkunde en die psigoterapeut in noue verband staan met begrip vir sy eie historiesiteit op individuele, kollektiewe en metafisiese vlak. Soos reeds in afdeling A (spesifiek afdeling 1.2) verduidelik, vorm die estetiese ingesteldheid die basis van die psigoterapeut se vermoë tot empatie.

My navorsing vra pertinent na die wyse waarop die raakpunte tussen ontroerende teater, die wesensaard van die mens en die psigoterapie (en dus psigoterapeut) benut kan word om die estetiese disposisie, oftewel 'n sensitief invoelende oriëntasie, tot 'n gegewe en ineengevlegte werklikheid te illustreer en te bevorder. Onderliggend hieraan is die vermoë tot die *voortaalse* (prelinguale) en die *ver-taalde* (geartikuleerde/talige) wat doelbewus en op volgehoue wyse deur die student in opvoedkundige sielkunde in die psigoterapie verwerf en verfyn behoort te word. Ek wil dit die student in opvoedkundige sielkunde se eie eksistensiële kunstenaarskap noem, 'n deurgang na ware empatie in plaas van oppervlakkige emosionalisme (sien afdeling 1.1). Studente se vermoë tot die voortaalse betrek 'n verskerpte, gelyktydig sensoriese en intuïtiewe bewustheid vir die vervloeiende ingebindheid van 'n ganse bestaan. Voortvloeiend hieruit is die vermoë tot die *talige* (ver-taalde), met ander woorde die vermoë om dit wat verinnerlik is – bewustelike inademing van 'n moment of indruk – deur middel van begripsraamwerke betekenisvol te artikuleer. Dit maak gevolglik aanspraak op die emotiewe, dit wil sê 'n student se beskrywende repertoire van gevoelsbelewensisse eie aan die menslike toestand.

In afdeling B gaan dit om die verskillende elemente onderliggend aan die estetiese disposisie, en die wyse waarop hulle met mekaar verband hou. Benewens die aard en rol van praktykbegeleiding (supervisie) van studente in opvoedkundige sielkunde, sluit dit ook in die estetiese ervaring, inkantasie, spel en verbeelding as deel van die denkfunksie, die psigiese funksie van ontroerende teater, die menslike psige (wat dit is om 'n mens te wees) en die argetipiese self. Die hermeneutiese opdrag, volgens Swedberg (2012, 2016) se teoretiseringsmodel, van nabetragting deur volgehoue definiëring, eksplikasie en logiese beredenering lei uiteindelik tot 'n konseptuele struktuur wat bestaan uit samehangende pedagogiese insigte in en onderrigriglyne vir die ontwikkeling en verfyning van die estetiese disposisie. Hierdie navorsingshandelinge beskik oor 'n ordeningsfunksie en dra by wyse van logiese argumentasie by tot die sistematiese verheldering van die estetiese disposisie as noodsaaklike vermoë in die beoefening van die opvoedkundige sielkunde.

In die volgende afdelings en hoofstukke word die abstrakte konsepte en beginsels waaruit die estetiese disposisie saamgestel is, by wyse van sistematiese teoretisering – dit wil sê

definiëring, eksplikasie en logiese beredenering – uiteengesit. Die estetiese beginsel as kernidee onderliggend aan die estetiese dispoisie dien as aanvanklike invalshoek en word vervolgens bespreek.

3.2. Die ontwikkelende ontologiese ingesteldheid van die student as beginnerterapeut

In afdeling 1.1 is die ontwikkelende ontologiese ingesteldheid van die student as beginnerterapeut vermeld en is genoem dat dit aanvanklik dikwels deur oordrewe selfbewustheid en sentimentele emosionaliteit gekenmerk word. Sulke eienskappe het merendeels te make met die beginnerterapeut se reaksie op die inhoud van die kliënt se mededelings en optrede, eerder as dat dit noodwendig 'n ontoereikende vermoë tot empatie weerspieël. Vloeibaarheid tussen die eie (persoonlike) en dit waarmee 'n student tydens terapiewerk gekonfronteer word, is 'n algemene uitdaging aan die begin van 'n terapeut se professionele ontwikkeling (Corey, 2016, p. 31). Praktijkbegeleiding kan egter aan studente die geleentheid bied om by 'n voortdurende proses van selfverkenning en -evaluering betrokke te raak. Dit verminder die gevaar om as terapeut in die kliënt se psigiese landskap geabsorbeer te word en daardeur jou eie identiteit te verloor. Met versigtige, empatiese praktijkbegeleiding kan die beginnerterapeut ondersteun word om sy eie ontoereikende ervarings of onervulde strewes te identifiseer wat moontlik tot projeksie op kliënte aanleiding kan gee, wat weer die terapeutiese verhouding nadelig beïnvloed. Die dimensie van die persoonlike speel nietemin 'n bepalende rol in die terapeutiese ontmoeting en kan nie van die professionele dimensie geskei word nie; dit is eerder daarmee verweef. Corey beklemtoon die belang van die menswees, of menslikheid van die terapeut soos volg:

“Because counselling is an intimate form of learning, it demands a practitioner who is willing to shed stereotyped roles and be a real person in a relationship. It is precisely within the context of such a person-to-person relationship that the client experiences growth. If as counsellors we hide behind the safety of our professional role, our clients will keep themselves hidden from us. If we become merely technical experts and leave our own reactions, values, and self out of our work, the result is likely to be sterile counselling” (Corey, 2016, p. 17).

In aansluiting by bogenoemde meen Gerard Egan (2012) en ander prominente sielkundeskrywers wat in die persoon as terapeut geïnteresseerd is, dat die terapeutiese menswees selfs belangriker is as die keuse van terapeutiese metodes en tegnieke (p. 16). Hier het dit betrekking op die ongeveinsdheid van die terapeut se betrokkenheid by die terapeut-kliënt-verhouding en die inherente strewe om deurentyd verdiepende insigte in die self, die kliënt en die wêreld te ontwikkel. Dit is hierdie altyd sinsoekende ingesteldheid wat van die terapeut 'n onmiskenbare krag in psigoterapie maak. Dit is gevolglik belangrik dat studente tydens praktikumbegeleiding 'n bewustheid van hul eie persoonseienskappe ontwikkel en dit telkens evalueer in die konteks van hul professionele optrede as beginnerterapeut. Corey stel dit so: "By remaining open to self-evaluation, you not only expand your awareness of self but also build the foundation for developing your abilities as a professional" (2016, p. 17). Dit kan waarskynlik juis plaasvind in 'n onderrigomgewing wat die klem op die ontwikkeling van studente se eksistensiële en ontologiese ingesteldheid plaas, met ander woorde sensitiwiteit vir die wesenlikheid van te bestaan, eie historisiteit (verandering oor tyd heen) en deurleefdheid van menslike ervarings (sien afdeling 1.2). In afdeling C (hoofstuk 6) bespreek ek die versigtige en empatiese aard van praktykbegeleiding as bepaalde pedagogie.

3.3. Onderweg na empatie: estetika, die estetiese oomblik en estetiese bewussyn

Om die begrip "estetika" soos dit binne die wysbegeerte of kunste voorkom, te definieer, behoef allereers 'n omskrywing van wat dit bepaald nie behels nie. Die estetiese dien nie as aanduiding van ooglikheid (mooiheid), glansende goedheid en jolyt of vermaaklikheid nie. Die estetiese dui dus nie op die evaluering van iets as sodanig as mooi nie. Geleerdes soos Umberto Eco (2004), Karen Stone (2003) en Edward Edinger (In Elder & Cordic, 2009) is dit eens dat estetika nie dui op die teenoorgestelde van onooglikheid, die onbekoorlike of onvolmaaktheid nie. Intendeel, die estetiese verwys dikwels na dit wat verbyster, onthuts en oorrompel, insluitende tragiek, die navrante en paradoks. Dit wil voorkom of estetika eerder betrekking het op 'n verheffende geestesingesteldheid of bewussynsoriëntasie binne die konteks van die menslike bestaanservaring, oftewel synsproblematiek. Die fenomenologiese ondertoon in die beskouing van Edmund Husserl (1859-1938) is duidelik: 'n worsteling (estetiese ervaring) met die wesenlikheid (eksistensie) en essensie van die *Sache selbst*. Ter sake is die oorstyging van die sensoriese bestudering van 'n objek of saak tot 'n metafisiese vergeesteliking of

verinnerliking. 'n Mens sou ook kon praat van die onsigbare, die sakramentele wat deur die gewone, die sigbare onthul (verbeeld, vertaal) word. Die belangrikheid van die sintuiglik sigbare, volgens Hegel (1770-1831), is daarin geleë dat dit deur middel van die sensoriese simboliseer of suggereer. Daniël Louw, gerekende kenner op die gebied van die teologiese estetika, stel dit so: “Dit wat sigbaar waargeneem word, word be-skou en verkry waarde en betekenis as objekte van estetika wat verheffend inwerk op die mens” (Louw, 2014, p. 9). Kuns se eeueoue bemoeienis is dié van sin-duiding (ontginning van nuwe betekenis) deur objekte en sake te be-teken, te ver-beeld en te ver-taal. Dit sluit aan by die eksistensiële benadering tot psigoterapie,²⁰ waarvolgens konsepte eie aan die soeke na betekenis werkwoordelik eerder as naamwoordelik uitgedruk word, byvoorbeeld “wat dit is om 'n mens te wees” eerder as “die psige van die mens”, waardeur die vervloeiings- en wordingsbeginsel teenoor dit wat losstaande, vas en volledig is, beklemtoon word.

Onderliggend aan hierdie skepping van betekenis is die vereiste van artikulasie en Heidegger se *Gedächtnis*, met ander woorde om iets te laat eksisteer deur middel van bepeinsing en omskrywing. Uitbeelding en vertolking, soos te vinde in die kunste, geskied nie ter wille van 'n waarneembare gegewe, handeling of objek nie, maar ter wille van die essensie, die kenbaarheid en dus die verinnerliking daarvan. Hierin is geleë die eienskap van kunstenaarskap – om te beskik oor 'n sensitiewe bewustheid en diepgaande bemoeienis met en oorgawe aan gebeure wat om en deur ons vloei. Dit stem ooreen met die konsep van “empatie”, wat in wese uit twee domeine bestaan, naamlik die kognitiewe en die affektiewe (Zaki, 2014). Terwyl die kognitiewe domein die vermoë behels om insig te toon in die fyn genuanseerde psigiese belewenislandskap, dui die affektiewe domein op begrip vir emosionele aspekte van ervaring soos gevoel, emosie en gemoedsgesteldheid. Hierteenoor is die simpatieke ingesteldheid, wat hoofsaaklik meegevoel met iemand se lotsbedeling behels. Dit impliseer nie noodwendig insig in die persoon se emosies nie (Loewenstein & Small, 2007). Alte dikwels blyk dit egter dat die empatiese ingesteldheid bloot afgemaak word as 'n verbygaande eienskap wat op terloopse

²⁰ Gevestigde skrywers op die gebied van eksistensiële psigoterapie sluit Emmy van Deurzen en Martin Adams in (sien bronnelys).

wyse by die repertoire van professionele deugde van studente in die versorgingsberoep ingesluit word (MacLeod, 2001; Srivastava & Das, 2016).

Om werklik empaties ingestel te wees, verg inspanning en volgehoue betrokkenheid by die geesteslewe van die mens. Daar kan tereg gevra word of dit binne die huidige kubergedruis van selfbehepte opinies en oordrewe emosionaliteit steeds moontlik is om die estetiese eienskap van sensitiewe invoeling, oftewel empatie met moeite in te oefen. Binne utilitaristiese gebruikerskontekste, so kenmerkend van 'n hibriede samelewingsbestel waarin die skeiding tussen mens en masjien toenemend vervaag, kan die estetiese ingesteldheid moontlik so 'n verlies aan menslike intimiteit teëwerk. Hier word bedoel die beklemtoning van tydsame ontvouing en nuansering teenoor die konstante deel en plaas van ekspressiewe, kitsklaar digitale inligtingsbrokke. Die sielkundige en skrywer Wilhelm Jordaan (2014) stel dit so: “Tussen die waarde en die skade van tegnologie sal ons 'n ewewig moet vind. So nie sal oppervlakkigheid as 'n manier van dink en leef al hoe meer beslag gee aan vlugtige menswees: die mens in memoriam” (p. 14). Die vermoë van die opvoedkundige sielkundige om krities-besinnend om te gaan met kwessies wat dieptepeilings behoef, blyk dringender te word.

Carl Rogers (1902-1987) is veral vir sy deurgronding van die rol van empatie tydens psigoterapie bekend (1961, 1975, 1980). Dit is welbekend dat 'n persoon se ervaring van die psigoterapeut se diepe meelewing en begrip aanleiding kan gee tot psigologiese genesing (Clark, 2010). Rogers se verduideliking van die empatiese ingesteldheid aan die hand van drie modaliteite, te wete die *subjektiewe*, die *interpersoonlike* en die *objektiewe*, vorm die grondslag van empatie as psigoterapeutiese beginsel. Die subjektiewe modaliteit val onmiddellik op, aangesien dit verband hou met 'n sleutelaspek van hierdie studie, naamlik die beklemtoning van 'n sensitief invoelende ingesteldheid as eienskap van die estetiese disposisie. Volgens Rogers behels die subjektiewe modaliteit van die empatiese ingesteldheid die terapeut se intuïtiewe vermoë om paradoks en deurleefdheid te identifiseer, en om verbeeldingryke assosiasies te maak met wat moontlik deur 'n ander ervaar word. Die drie middele waarmee empatiese begrip volgens Rogers (in Clark, 2010) gevorm kan word, kan kortliks soos volg opgesom word:

Tabel 3.1 Drie middele in die vorming van empatiese begrip volgens Carl Rogers

Subjektiewe modaliteit	Empatie word by wyse van die eie, of persoonlike, verwysingsraamwerk gekanaliseer. Die terapeut gebruik sy intuïsie en verbeelding om hom te probeer indink in die gevoels- en ervaringswêreld van die kliënt. Om vanuit die intuïtiewe te werk, vereis 'n verskerpte sensitiwiteit vir veranderinge, moontlikhede en die paradoksale by gewaarwording van kliënte se optrede en reaksies.
Interpersoonlike modaliteit	'n Akkurate begrip van 'n persoon se affektiewe belewenis moet verkry en op insigryke wyse aan haar gekommunikeer word, met inbegrip van moontlike vooroordele en onondersoekte perspektiewe. Die handeling van te reflekteer is dus belangrik, anders bly empatie bloot 'n abstrakte verskynsel. Clark noem die volgende voorbeeld: “... after a counsellor confronts a client because of inconsistencies in his or her behaviour, the counselor empathizes with the individual with respect to what it is like to be challenged” (p. 351).
Objektiewe modaliteit	Empatiese begripsvorming word hoofsaaklik beïnvloed deur die benutting van teoretiese verwysings gebaseer op soortgelyke omstandighede en vorige gevalle. Dit kan insluit navorsingsbevindinge, diagnostiese handleidings en normgebaseerde vraelyste. In hierdie geval vra die terapeut hom af hoe 'n kliënt moontlik die lewe ervaar indien sy (kliënt) meestal hoë tellings verkry het op vraelysitems wat verband hou met depressie en middelmisbruik.

Rogers versinnebeeld die empatiese ingesteldheid – 'n manier van wees saam met 'n ander – soos volg:

“The way of being with another person which is termed empathic has several facets. It means entering the private perceptual world of the other and becoming thoroughly

at home in it. It involves being sensitive, moment to moment, to the changing felt meanings which flow in this other person, to the fear or rage or tenderness or confusion or whatever, that he/she is experiencing.

It means temporarily living in his/her life, moving about in it delicately without making judgements, sensing meanings of which he/she is scarcely aware, but not trying to uncover feelings of which the person is totally unaware, since this would be too threatening. It includes communicating your sensings of his/her world as you look with fresh and unfrightened eyes at elements of which the individual is fearful. It means frequently checking with him/her as to the accuracy of your sensings, and being guided by the responses you receive” (1975, p. 4).

Vir Rogers en andere, soos Feller, Cottone (2003) en Watson (2002), is die empatiese ingesteldheid terselfdertyd ’n intense dog subtiële manier van luister ten einde bepaalde gevoelstoestande te identifiseer en dit korrek te reflekteer. Sowel die kognitiewe as die affektiewe aspek van die empatiese ingesteldheid is onmiskenbaar in die sin dat die inhoud van die terapeut se respons net so belangrik is soos haar vermoë tot sensitiewe bewustheid. Dit is die taak van die terapeut om deur middel van taal wat die ryke repertoire van gevoelstoestande omspan, te poog om ’n dieptepeiling van die kliënt se innerlike landskap te maak. Die digteres Sheila Cussons (1922-2004) se beskrywing van die woord as “ontsluitpiero” (1990, p. 20) versinnebeeld die rol van taal in die blootlegging, maar ook deurgroding van menslike ervaring. Wanneer dit in verband gebring word met die empatiese ingesteldheid, gaan dit daaroor dat die opvoedkundige sielkunde nie slegs beperk is tot byvoorbeeld ontwikkelings- en hulpverleningskwessies nie. Uiteindelik is die kontemplatiewe terapeut altyd maar bemoei met die segging van wat menslik is deur middel van “taal: die menslikste van wat ons menslik het” (Cussons, 1980, p. 8).

Die empatiese ingesteldheid is dus allermens ’n passiewe en onkritiese verskynsel wat geen intellektuele eise aan die terapeut stel nie. Trouens, dit is eerder ’n aktiewe proses waarin die terapeut se vermoë tot verskerpte intuïsie en diepsinnige nadenke en verwoordingsvermoë ’n rigtinggewende rol speel in die psigiese genesing van die kliënt. Die letterkundige Hennie Aucamp (2001) het dit by geleentheid treffend gestel in sy beskrywing van ’n sekere persoon:

“By haar was daar geen kunsmatige skeiding tussen verstand en emosie nie: sy kon haar met intuïsie invoel in situasies waar die verstand nie verder kan nie” (p. 32).

Die estetiese beginsel soos ek dit in hierdie studie benut, is geskoei op die Husserliaanse interpretasie²¹ daarvan as ’n verheffende belewenis of moment waartydens die waarnemer (bv terapeut) tot die wese deurdring van dít wat fenomenologies waargeneem word (bv ’n kliniese diagnose of die kind wat teken of speel in die terapielokaal). Af te lei is die spanning tussen om te interpreteer en betekenis te gee. Louw verduidelik dat:

“Die estetiese moment van verwondering en verbeelding beteken dat die mens aangegryp is deur ’n vorm van ekstase waardeur die fenomenologie van waarneming (visuele, sensoriese waarneming) oorstyg en getransendeer word tot ’n spirituele skou van dinge. In kuns kyk mens dan nie meer met die “blote oog” nie; maar, in terme van Edmund Husserl, bekijk die kunstenaar die wese en essensie van ’n saak of objek – ’n soort *wesenskou* (Wesenschau). Dit wat sigbaar waargeneem word, word be-skou en verkry waarde en betekenis as objekte van estetika wat verheffend inwerk op menswees” (Louw, 2014, p. 9).

Gevolgtrek kan mens verwys na die estetiese beginsel of idee, aangesien dié deurdringende belewenis uit sekere verbandhoudende aspekte bestaan, vernaamlik dat:

- ⊗ die alledaagse deur middel van die estetiese tot die buitengewone transendeer (so ook die aanwesige afwesigheid, sigbare onsigbaarheid, ongewone gewone, die vreemde herkenbaarheid), sien afdeling 1.1 (p. 2 onder)
- ⊗ die estetiese moment afhanklik is van die bewussynsmatige ingesteldheid (sien afdeling 1.2.3). Op p. 8 omskryf ek dit soos volg: “Die estetiese disposisie as bewussynsmatige instelling is noodsaaklik vir die student in opvoedkundige sielkunde wat nie net moet

²¹ Dit wil voorkom of estetika betrekking het op ’n verheffende geestesingesteldheid of bewussynsoriëntasie binne die konteks van die menslike bestaanservaring, oftewel synsproblematiek. Die fenomenologiese ondertoon in die beskouing van Edmund Husserl (1859-1938) is duidelik: ’n worsteling (estetiese ervaring) met die wesenlikheid (eksistensie) en essensie van die *Sache selbst*. Ter sake is die oorstyging van die sensoriese bestudering van ’n objek of saak tot ’n metafisiese vergeesteliking of verinnerliking (Terugverwysing na ’n vroeëre gedeelte in Afdeling 3.3, pp. 48, 49).

kan verklaar, definieer, diagnoseer en beskryf nie, maar allereers meevoelend moet kan hoor, sien en voel. Die estetiese disposisie impliseer as 't ware 'n eksistensiële ontvanklikheid om deur die menslike wesensaard ontroer te word. Die klem val dus nie op taal en teater slegs as instrumente om 'n spesifieke werklikheid te konstrueer en te omskryf nie, maar eerder as “middele tot die geestelike” (De Beer, 2018, p. 417), oftewel intellektuele geesteswêreld.

- Ⓚ die bewussynsmatige ingesteldheid poëties van aard is, dit is 'n kontemplatiewe teenwoordigheid gekenmerk deur sensoriese én geestelike aandagtigheid, verbeeldingrykheid sowel as sensitiewe invoeling (sensitiewe medemenslikheid, deernis). Die poëtiese dien as weerspieëling van skoonheid – die beliggaming van die werklikheid van 'n gegewe oomblik, eerder as representasie van voorafbepaalde, reeds verklaarde waarhede (sien veral pp. 80-82, afdeling 3.6).
- Ⓚ die poëtiese (bv. peinsende nabetragting, verbeeldingryke verwoording) ten doel het om 'n bepaalde betekeniswerklikheid hermeneuties (sinsoekend, betekenisvol) te deurgrond – 'n houer vir menswaardigheid en dus empatie. In my proefskrif poog ek om 'n verband tussen skoonheid en empatie te trek by wyse van die sensitief invoelende. In afdeling 5.3.2 skryf ek: “So 'n sensitiewe, ontvanklike ingesteldheid laat die student toe om bewus te wees van veral wat buite taal is, en van hoe dit (die buitetalige) dikwels op fenomenologiese wyse as beliggaming van die Husserliaanse *Sache selbst* (1980) dien. In die konteks van die psigoterapie is dit belangrik, want onderliggend aan enige tipe terapie is altyd die ontologiese vraag na wat dit is om te wees en te deurleef. Ingesluit is die fenomenologiese eienskap om met verwonderende bemoeienis om te gaan met dit wat nou ís, maar terselfdertyd steeds word. Die kind wat “nie kan stilsit nie”, word die kind wat ‘kwispeel-kwispeel tussen tafel en stoel’. Die sensories-konkrete word ver-taal asof dit vir die eerste keer ervaar word en nie asof dit reeds as cliché (in/binne taal) bestaan nie” (pp. 120, 121).
- Ⓚ die estetiese as beliggaming dien van die Husserliaanse *Sache selbst*, oftewel fenomenologiese, oftewel deurleefde werklikheid. Op die verhoog (teater) wat uitdaag (met ander woorde 'n appèl rig tot menslike begripsraamwerke, diepe oortuigings, eie ontologiese historisiteit) ontmoet twee hoedanighede, naamlik die talige werklikheid en die fenomenologiese werklikheid. Hieruit ontstaan, waarna Degenaar (in Van der Merwe & Duvenhage, 2008) en in die konteks van Husserliaanse fenomenologie verwys as

begryplikheid – om besinnend na te dink (vandaar die konsep poëtiese denke en beskrywing). Woorde moet dit wat begryp is (dus my denke), beliggaam. Dus, woorde wat word – dit word daardie iets wat ontsluit, blootgelê moes word. Om iets toeganklik te maak deur middel van woorde. Literêre (uitdagende) teater is dus fenomenologies en hou verband met die estetiese disposisie as terapeutiese ingesteldheid. Uitdagende, oftewel literêre teater bevat 'n buitetalige element. Dit wil sê teater is nie 'n representasie of illustrasie van die een of ander gegewe, talige (denkraamwerk/persepsie) werklikheid nie, maar eerder 'n aanbieding deur middel van taal, beweging, handeling en klank, van dit wat reeds is, dus beliggaming van die Husserliaanse *Sache selbst*. Alhoewel Nietzsche bedenkinge het wat betref die vermoë van taal om die werklikheid te beskryf en te ken, weet ons ook dat “taal die menslikste van wat ons menslik het”, is (Cussons, 1980, p. 8) – om te kan nadink, peins, om sake te kan ontrafel en uitpluis is 'n sublieme menslike vermoë (verwys terug na afdeling 3.3 in my proefskrif). Dit sluit aan by Bychkov (2012, p. 77) se beskrywing van simbolisering as estetiese proses ten einde nuwe betekenisraamwerke te ontgin.

Binne die filosofiese estetika en estetiese onderrig domeine, gefokus op die estetiese ervaring, word die kwaliteit van die menslike ervaring van omstandighede, waargenome gebeurtenisse, alledaagse aktiwiteite en rituele, sterk beklemtoon. In Shusterman (2010) se artikel wat handel oor die invloedryke denke van John Dewey, Charles Peirce en William James op die terrein van estetika, kom die singewende deurleefdheid van die gewone as ongewone, sterk na vore. Shusterman kom tot die gevolgtrekking dat:

“Art is not an ethereal spiritual emanation from a remote heavenly Muse but rather an embodied, expressively refined excretion of natural energies engaged in our living interaction with our natural and cultural context for purposes of making life more fulfilling” (Shusterman, 2010, p. 28).

Dit is hierdie moment van intense gewaarwording en belewing, waartydens die sensories-konkrete oorstyg in die transliggaamlike (sien veral afdeling 3.4). Dit is belangrik om nie die estetiese moment bloot aan die een of ander sentimentaliteit gelyk te stel nie. Fróis, na aanleiding van Lev Vygotsky se boek *Psychology of Art* (1925), stel dit so:

“If a poem on sadness had no other aim than to infect us with sadness, this would be very sad for art. The true nature of art always contains in it something that transcends the ordinary feeling; the same fear, the same pain and the same agitation brought about by art contain something more than what they usually contain; and this something overcomes these feelings, it illuminates them and thus fulfills art’s most important purpose” (2011, p. 115).

Inteendeel, die estetiese moment is die oomblik van skoonheid, met ander woorde om iets waar te neem of te ervaar vir wat dit op daardie gegewe oomblik is, gestroop van voorafbepaalde, talige betekenisse.

3.3.1 Kuns-voor-kuns: die preëstetiese tydperk (700 v.C. – 250 n.C.)

Reeds tydens die Griekse en die Romeinse tydperk het denkers soos Plato (427 v.C.- 347 v.C.), Aristoteles (385 v.C.- 323 v.C.) en Longinus (eerste eeu ná Christus) aandag geskenk aan die problematiek van menslike ervaring, kennisleer, realiteit en sublimiteit (sien Eco, 2004). Vir die filosoof Longinus was dit duidelik dat die mens oor ’n natuurlike of aangebore drang openbaar na wat verhewe bo die self is – die mistieke, oftewel sublieme. Binne die antieke, normatiewe bestel sou sublimiteit resoneer met die volmaakte ideaal, die enigste en ontsagwekkende waarheid. Vir Plato was die objektiewe ideaal slegs toeganklik deur middel van die rede, dus logiese (heuristiese) denke, besluitneming en persepsie. Dié rasionele denken werkswyse het ook neerslag gevind in die beoefening van kuns. Hiervolgens sou kuns hoofsaaklik funksioneel van aard wees, met ander woorde in diens staan van ’n eksterne utopie gekenmerk deur morele goedheid en strelende harmonie en skoonheid (Blocker & Jeffers, 1999). Daarom het kuns dikwels as uitdrukking van ’n verhewe religieuse en seremoniële realiteit gedien wat tekenend van die heersende tydsges was en ten doel gehad het om edel strewes by die mens te ontlok.

Op sy beurt verklaar Aristoteles dat sintuiglike waarneming en die ondersoek van ervaring dien as medium vir die ontdekking van ’n algemene waarheid. Gevolglik kan die algemene eienskappe van die waarheid, dus objektiewe realiteit, bepaal word as deel van bewese klassifikasiesisteme en taksonomieë om as empiriese kriteria te geld. Alhoewel die teleologiese

beginsel van funksionaliteit en menslike deugde (moraliteitsin) steeds geld, erken Aristoteles egter die wyse waarop verbeeldingryke teater intense emosionele response kan ontlok. Binne die veld van die estetika word dit dikwels as die voorloper van psigiese afstandelikheid (*psychical distance*) beskou (Blocker & Jeffers, 1999). Afstandelikheid wat dui op 'n wegdoening van persoonlike voorkeure en ander voorafbepaalde vereistes om sodoende die objek of handeling waar te neem ongeag die mate waarin dit die werklikheid voorstel. Vandaar dan ook die Franse uitdrukking *l'art pour l'art* (kuns ter wille van die kuns) wat groter outonomie vir kuns bepleit. Dit wil nie bloot in diens staan van die persoonlike of politieke ideologie of godsdiensdogma nie, maar moet eerder op selfstandige, onafhanklike voorwaardes bepaal word.

3.3.2 *L'art pour l'art*: die estetiese tydperk (1710-1960)

Immanuel Kant (1724-1804) stel ons bekend aan twee bestaansmoontlikhede, te wete 1) die werklikheid as sintuiglik gefilterde gewaarwordinge en ervarings, en 2) die werklikheid as dit wat onafhanklik van ervaring bestaan, oftewel *the thing-in-itself* (Lyas, 1997). Vanuit die spel tussen bogenoemde bestaansmoontlikhede ontstaan die estetiese ervaring, want vir Kant staan verbeelding en begrip in die nouste verband. Aanvanklike sintuiglike chaos (sensoriese impulse) word deur middel van verbeelding geïntegreer tot kommunikeerbare betekenisvoorstelling, dus 'n artikuleerbare en singewende orde. Binne die orde bestaan ook die moontlikheid van vryheid wat anders maak en vernuwe. Volgens Arthur Schopenhauer (2013) word vryheid bekom deur die biologies-instinktiewe drif om te oorwin en te besit af te lê en so die toestand van nirvana te bereik. Versfeld verwoord dit so: "... dit is net skepping wat 'n mens kan verlos. Hy wat kan dig of verf of skryf of 'n akker mooi omspit, raak van homself los. Hy stel hom daar in die ding wat hy gemaak het en hy skep sy dwange in vrye handeling om. Om iets te doen, is om van jouself af te doen" (Versfeld, 2008, p. 49). In die sintuiglike bestaanshoedanigheid is die self materialisties van aard en vorm dit deel van die gevestigde wêreld. Hierop antwoord Versfeld met "... vryheid is die gedurige omskepping van die materie van ons bestaan" (Versfeld, 2008, p. 54). Dit is dus die vermoë om nie meer vas te sit in die bekendheid van die self nie, maar oop te staan vir paradoksale moontlikhede en met groter persoonlik geïmpliseerde deelname en bemoeienis te reageer.

3.3.3 Van funksie tot verbeelding: die post-estetiese tydperk (1960-)

Sedert die middel van die 20ste eeu begin teoretici toenemend besin oor die vraag van kuns en daarna, oftewel anderkant kuns. Kenmerkend van die periode van postmodernisme is die eienskap van oorstyging en kosmiese versmelting (oor grense) – om nie meer in die vangnet van die absolute, die Platonisme, vas te sit nie. Friedrich Nietzsche (1844-1900) se beskouing van kuns as 'n brandende, vurige lewensbesef en -ervaring, maar ook Immanuel Kant se verwysing na kuns as sensoriese beliggaming van die abstrakte, baan die weg vir avant-gardedenkers soos Martin Heidegger (1889-1976), Gilles Deleuze (1925-1995) en Paul-Michel Foucault (1926-1984). Vir hulle sou die estetiese ervaring op epistemologiese vlak 'n gelyktydigheid, 'n subtile samehangendheid van elemente en handeling, soms oënskynlik teenstrydig, impliseer. Skielik verkry die preëstetiese Griekse term *mimesis* nog meer betekenis. Kuns is nie blote nabootsing of herhaalde voorstelling (re-presentasie) van die sogenaamde ideale en eksterne werklikheid nie – die natuurlike, volgens Plato en Aristoteles. In postmoderne denke impliseer uitbeelding meer as blote herhaling van 'n enkele, algemene waarheid of werklikheid. Collin Lyas (1997) voer aan dat indien 'n konkreet waarneembare werklikheid steeds veronderstel word, soos in die geval van 'n fotografiese portretstudie, vorm die onsigbare werklikheid wat uit primordiale psigiese behoeftes, die emotiewe, en 'n persoonlike narratief bestaan, ook deel van die portretstudie. Die persoon in die portret moes immers ná afloop van die foto ontstaan, voortgaan, verander. Van postmoderne en later metamoderne belang is dus die saambestaan deur middel van 'n heen-en-weer-beweging tussen ambivalente vraagstukke, insluitende die verlede en die hede, soma en psige, chaos en orde, weet en nie-weet, die bewuste en die onbewuste, realistiese werklikheid en moontlikheid of suggestie.

Beide Heidegger en Deleuze (in Wood, 2015) noem suggestie 'n kerneienskap van die estetiese ervaring van betekenisontsluiting. Onderliggend aan suggestie – moontlikheid as werklikheid – funksioneer die elemente van sowel die sensories-sensuele as die denke (begrip). Vandaar die bekende begrip van die poëties-intellektuele, wat dui op die besinnende ingesteldheid, om sensitief invoelend bewus te wees van die vervloeiende, beliggaamde aard van 'n gegewe oomblik. Vir Heidegger is hierdie intense belewing die voorwaarde vir die mens se verlossing van sy antroposentriese self – om los te kom van beheersing deur middel van materiële en

intellektuele bemeestering, ook bekend as die utiliteitsbeginsel. Hiervolgens staan die nut en funksionele bruikbaarheid van 'n objek of handeling allereers voorop en daarmee saam die mens as middelpunt van dominasie. In teenstelling met laasgenoemde sien Heidegger se *Gedächtnis* of *Gelassenheit* (Wood, 2015, p. 455) as wekroep van 'n toenemend aandagtige teenwoordigheid en nadenkende bewussynsoriëntasie waarin die mens bloot deel is van 'n immer wordende kosmiese geheel. Die Nederlandse digter Hendrik Marsman (1899-1940) het gereeld dié proses van eenwording met die kosmos eerder as die beheersing daarvan in sy gedigte verbeeld.

In haar magisterverhandeling (1983) verreken Estelle Pretorius onder andere Marsman se skrywerskap as aanvanklik felle vitalis, later as ekspressionis en uiteindelik as mortalit. Pretorius sonder veral die volgende verse van “Purpure Schaduwen” uit ter illustrasie van die proses van eenwording met die kosmos:

“gij groeit. uw romp grijpt ruimte,
handen trekken kim – uw haar verstroomt;
werelden dansen binnen den boog der oogen,
droomen uw voorhoofd neigt: de nacht, de dag.
aan uw voltrok zich aarde's lot vannacht:
door witte wanden van uw lichaam heen
mengden uw ziel met de ziel der nacht.”

(Marsman, in Pretorius, 1983, p. 16)

Vir postmoderne denkers in die sielkunde, onder andere Lev Vygotsky (1896-1934), is die emotiewe aspek van singewing, naas logiese beredenering, onlosmaaklik deel van die estetiese ervaring. Vir hom bestaan daar 'n analogie tussen persoonlikheid en teater, te wete “the development of personality is fundamentally dramatic, and the phenomenon of art is at its heart

psychological, suggesting the necessity of both in the development of consciousness” (Smagorinsky, 2011, p. 335). In die konteks van persoonlikheidsontwikkeling beklemtoon Vygotsky die kultureelhistoriese wyse waarop die mens se emotiewe responsgewoontes deur ’n kunsvorm soos teater bemiddel en verstaan kan word (Smagorinsky, 2011). Ontleen aan die Russiese teaterpraktisyn Konstantin Stanislavski beskryf Vygotsky hierdie proses as *perezhivanie* (Smagorinsky, 2011): die wyse waarop ’n spesifieke gevoelstoestand wat op die verhoog verbeeld word, die teaterganger tot kontemplatiewe besinning en inkeer dwing. Smagorinsky verduidelik dit só:

“In art, *perezhivanie* could serve to promote the intelligent emotional process that Vygotsky sees in catharsis. A resonance between a viewer and an emotional theatrical performance, grounded in some sort of shared set of cultural and personal experiences, could produce deep reflection on prior experiences and heightened awareness of how they affect one’s personality in a genetic sense, that is, in the role of cultural mediation on one’s personality development” (2011, p. 337).

Hiervolgens word ’n katarsisoomblik bereik wanneer die toeskouer, ingebed in ’n spesifieke sosio-kulturele verlede wat bestaan uit assosiasies, geheue en suggestie, weerklank vind in wat deur middel van aanduidende simbole op die verhoog uitgebeeld word. Die afleiding is dat die estetiese ervaring wat in die verweefdheid van aandagtigheid, die verbeelde aspek van die deurleefde ervaring, die psigies-emotiewe, en denke en artikulasie neerslag vind, uiteindelik dien as kulminasie van intellektuele kreatiwiteit.

Wesentlik van die postestetiese periode is die ontologiese beginsel van werklikheid as moontlikheid, suggestie en alternatief, dus by implikasie kreatiwiteit as beweeglik. In uitbeeldings of voorstellings van die oënskynlik gewone lê tegelyk die buitengewone en sublieme. So kan die foto van ’n vertrek sonder voorwerpe daarin (die sigbare) op sintuiglike vlak as leeg beskryf word, maar dit kan ook ’n gemoedstoestand gekenmerk deur smart, ontheemding, verlatenheid, selfs verlooptheid onthul. Dit wat skeppenderwys bestaan (eksisteer), is beweeglik. Volgens Peter Abbs, akademikus op die gebied van estetiese opvoeding, word skeppende kreatiwiteit gevind “...in the endless labour of transformation, in the movement backwards and forwards along the...axis of tradition and innovation, of creation

and recreation, of the received and the renewed” (Abbs, 1989, p. 20). In die postestetiese konteks is kreatiwiteit ten nouste gemoeid met die nimmereindigende heen en weer beweeg tussen verbeelding en begrip, eksperimentele en rasonale werkswyses, preverbale handeling en taal, kultuurkonvensies en nuutskepping. Versfeld vang die aaneenlopendheid van skeppende beweging so vas: “Dit is die voorwaarde vir enige genesis. Om musiek te hoor, moet jy die stilte kan hoor waarop die musiek geskryf is. Om iets te weet, moet jy ook weet hoe dit is om niks te weet nie” (Versfeld, 2008, p. 43).

In die evaluerings- en terapeutiese konteks dink die kleuter wat teken, waarskynlik nie aan haarself as iemand wat op hierdie oomblik besig is om te teken nie. Die betekenisvolheid van die ervaring is nie slegs geleë in die rasonale uitvoering of verklaring van die taak volgens ontwikkelingsmylpale en ouderdomsgepaste gedrag nie. Daardeur word kleuter en tekening ’n objek van bemeestering; dus eng utilitaristies en bloot funksioneel. In Nietzscheaanse terme veronderstel die tekenende kind ook die *Sache selbst*, ’n kosmiese saamlopendheid van alles teenwoordig op daardie oomblik. *Gedächtnis* – die poëtiese ingesteldheid, intellektuele bemoeienis en noukeurige taalformulering is uiteindelik nodig om *la condition humaine* voortdurend te omskryf en te omlyn. Juis daarom word die bevordering van ’n estetiese (sensitief invoelende) kurrikulum in die opvoedkundige sielkunde bepleit wat by wyse van die metaforiese, die simboliese en die verbeelde toegang tot die menslike psige verleen.

3.4 Teater as argetipiese bron

Die self, in die Jungiaanse analitiese sielkunde, dien as kroniek van ’n reeds geïmpliseerde en dus volledige bestaan, ’n argetipiese bron waarin alles wat al ooit was en nog sal wees, verenig is en ’n groter kosmiese samehangendheid of orde weerspieël. Só beskryf die sielkundige Elzan Frank die self as argetipiese God-beeld van die menslike psige:

“Diep binne-in ons, dieper as ego, dieper as emosie, dieper as gewoonte, dieper as denke, ontdek ons die kosmiese energie wat ook in ons setel. Dit is tegelykertyd universeel én uniek. Dit staan bekend as Tao of Brahman. Dit is Purusha of Mista’peo. Dit is God” (Frank, 2004, p. 115).

Onderliggend hieraan is die self as *a priori*-ordeningsprinsipe en as vrugbare holte vir transliggaamlike bestaansinhoud eie aan *la condition humaine*. Nog vóór enige leerervaringe is die ingeskape menslike strewe daarop gerig om deur middel van selfontplooiing (individueasie) psigies begroot te wees. Sodanige begroting veronderstel geborgenheid, groei en vitaliteit, teenoor angste en chaos. Hiervoor is die bevrediging van veral die primordiale psigiese behoeftes aan persoonlike verhoudings, groepsbehorendheid, erkenning, nuwe ervarings, selfwerkzaamheid en diepsinnige en interafhanklike verklaringsraamwerke onontbeerlik; dié behoeftes is omvattend beskryf deur die psigoanaliste John Bowlby, Mary Ainsworth en Donald Winnicott (in Van der Horst, 2011). Die proses van individuasie of selfontplooiing is 'n lewenslange proses waartydens die menslike psige voortdurend pogings aanwend om die delikate balans tussen gelyktydige botsende bestaansfunksies soos lewe en dood, manlikheid en vroulikheid, individu en kultuur, en orde en chaos te handhaaf en te preserveer. Volgens die Jungiaanse analitiese sielkunde ontspring vitaliteit en geesteskreatiwiteit juis uit dié onopgehefde spanning. In James Cameron (2009) se rolprent *Avatar* beskou die Na'vi-inwoners van Pandora hulself as deel van alles, as deel van mekaar – alle lewe as 'n eenheid. Wanneer hulle mekaar dus groet met die woorde “I see you”, word daar erkenning gegee aan 'n kollektiewe verbondenheid tot mekaar se wesensaard. Die self besit dus die uitnemende potensiaal om dit wat tot die eenmalige tydruimtelike behoort, te oorstyg na 'n menigvuldige geestelike verlengstuk. Argetipiese ervarings soos kreatiwiteit, selfbewussyn, verbeelding en liefde dien as bewyse van dié inherente strewe na selfbehoud.

In die kinderboek *Vallei van die windmeulens* (2015) volg Anna, die vallei se kleremaakster, die onverbidlike spoor van 'n weggewaaide perdeblom. Dit neem haar uiteindelik tot by die plek waar 'n ander self op verruklike wyse uit haar eie self voortkom. “Skielik het Anna besef waarom sy daar is: ‘Met die vreemde drade kan ek vlerke vir die Voëlman maak!’” (Blanco, 2015, p. 21). Die Voëlman kan moontlik beskou word as simbool van die bewaring van die kreatiewe beginsel, aangedryf deur liefde. Weereens is die liefde hier nie 'n romantiese gevoel nie, maar eerder 'n metafisiese en -psigiese gebeurtenis wat dui op die outentieke ontmoeting tussen die Dasein (mens self) en die syn (wesensaard), oftewel Buber (in Ventimiglia, 2008) se “I-Thou moment”: om deur middel van selfbetragting bewus te word van jou eie wesensaard, daardie dikwels plotselinge bewustheid van die self as afsonderlik van dit wat bestaan maar

terselfdertyd die kern daarvan. Hierdie vreemdheid en ontroering as argetipiese ervaring word soos volg deur die digter Rainer Marie Rilke, verwoord:

“For they are the moments when something
new has entered us, something unknown; our
feelings grow mute in shy embarrassment,
everything in us withdraws, a silence arises,
and the new experience, which no one knows,
stands in the midst of it all and says nothing”

(Rilke, 2000, p. 74)

Die verweefdheid en ontplooiing van verlange, ontheemding en hartstog vind deurentyd neerslag in T.T. Cloete (2013) se die ander een wat ek is, oftewel die sentrale argetipe van die self. Met J.H. Leopold se gedig “Kinderpartij” onderstreep Cloete die proses van selfbetragting en selfvervreemding as sublieme toegangspoort van die wordingsideaal. Die volgende versgedeeltes illustreer die voortbrenging van die gans andere:

“dat zij iets anders, iets innigers vond,
dat zij den gang weerom inging,
den ingang tot bespiegeling,
waar al haar aandacht was gehangen
over haar zelve en ingevangen
in een verrukkelijk beschouwen ...
het voelen van het eigen ik ...
en dan haar lijf, haar lichaamsdeelen,
de stillere eenheid dezer velen”

(Leopold, in Cloete, 2013, p. 65)

In die vrugbare holtes van bloed, been en sinaps ontstaan ons diepste menslikheid in die vorm van denke, nuuskierigheid, kreatiwiteit en verwondering. Dit is ’n naatlose oorgaan van inhoud

(biologiese/liggaamlike na metaforiese/transliggaamlike) om in verwikkelde kultuurhistoriese betekenissisteme te ver-*ander* sodat die neurowetenskaplike Dick Swaab (2014) kan sê: “Ek is my brein”. Die bekroonde digter Antjie Krog se gedig “verlies” (Krog, 2014, p. 27) is ’n akkurate uitdrukking van denkers soos T.T. Cloete (2013) se oorwoë bepeinsing dat dit deur die liggaam is dat alles in mekaar oorgedra, vermenigvuldig en voortgebring word: die gedig as kollektiewe transendent.

“verlies

ek bevind my
vir die seerste keer
in die skare van verbrandes
die ongeboekstaafde uitmekaar-uit-verbrandtes
tot-wond-geskroot en hart-knerpend
loop ons vooroor
ons dorsborskaste slepend van skerf- en afwaarts-stortende geluide
ek groet hom
die kind van my
kalsiumbenig nog met soveel vlieënde droom-neuriënde skaduwees
sy lyf hou ek vas
vir oulaas ter hart en melkig vas teen my vas
ín in my vastigheid vas
as ek my losmaak is ek korter huilender krankender
en skielik uitgedun wieg ek ontvlerkd op my voete
my liefde hortnaaldend en tot ewigontmagtiging gekneus
hy draai om na sy tasse
en my lyf skeur oop vorentoe voor

die nate van my arms bars los
en kwets bloeiend agter sy liefhebbende nabyende lyflikheid aan
sy lyfwesende lyfheid wat uit my uit geword het
uit uit alles wat kole was in my en onbevaar
onaflosbaar openbarend was sy lyf-ende geliefdheid
kind wat ek ook met die arms liefgehad het
en sy luidkeels heelhuids-singende wange
kind
kind van my bors
moet my nie verlaat nie
my en hierdie brandende ontworde onuitgesêde godvergalde vaderland”

(Krog, 2014, p. 27)

Om deur verwondering oorweldig te word (om ontroer te word) impliseer dat 'n mens nie allereers op epistemologiese wyses weet nie en dus geen verwagting het ten opsigte van wat jy behoort te weet of wil weet nie. Wat nodig is, is 'n ontologiese oopheid wat jou help om verby instrumentalistiese verklarings te kyk en sensitief ontvanklik te wees vir die direkte, ongedistilleerde ervaring van ander en die saak (lewe) self. Hiervolgens behoort die mens sy eie vraag te word en dus met die wesentlike aard van sy bestaan gekonfronteer te word. Die fotografiese kunstenaar David Lurie plaas bogenoemde in konteks wanneer hy soos volg in 'n uitstallingsbrochure oor sommige van sy fotobeelde praat:

“The moments I have chosen to isolate, when the protagonists of the photographs are absent, was deliberate and something of a departure for me; while recording what is seen, what is shown invokes what or who is not shown. They are at the centre of this narrative: the true subjects of the photographs are, in this sense, invisible, yet contained within the photographs.”

Morning after Dark – Uitstalling (Stellenbosch, Augustus 2015)

’n Duidelik fenomenologiese ingesteldheid is in Lurie se beskrywing merkbaar in die sin dat die werklikheid, dit wil sê die outentieke belewenis, dikwels vir die blote oog onsigbaar is. Die presisie waarmee die kunstenaar as gebore fenomenoloog uitdrukking gee aan die saak self, is dikwels meer akkuraat as wat enige empiries-logiese ondersoek sou kon aandui (Hansen, 2012). Dink maar weer aan die jakkals in *Die klein prinsie* (De Saint-Exupéry, 1994) se woorde: “Dis net met die hart dat jy werklik kan sien. Wat regtig belangrik is, is onsigbaar vir die oog” (p. 72). Om met die hart te sien verwys binne die raamwerk van ’n fenomenologiese ingesteldheid na ’n estetiese openheid, oftewel ’n sensitiewe bewustheid gekenmerk deur die kwaliteite van veral verbeelding, onvoorwaardelike positiewe agting, intuïsie, vertroue in die menslike wesensaard en bowenal liefde. Dit blyk ook uit die filosoof Marthinus Versfeld (2009) se verhelderende bepeinsing van die vervloeiing van die mens en al sy omgewings. Dit gaan hiervolgens om die innige verbondenheid wat die mens met sy omgewing toon.

Die mens en sy omgewing gaan voortdurend in mekaar op en bestaan as ’n pneumatologiese heelheid, ’n enkele skeppingsgeheel; Breyten Breytenbach stel dit in sy gedig “Die dans van die klippe” só:

“... is dit nie één nie? en die voël en die wind –
 kan die een sonder die ander se vlug bestaan?
 en wanneer die lig wat ontklee word
 tussen die verflentering van nagsterre
 en die onsigbaarheid van dag
 die kleur van wind is?”

(Breytenbach, 2016, p. 587)

Soos Versfeld (2009) ook meen: “Die tuin [omgewing] is al klaar vermenslik” en “Wat jy aan die omgewing (mens en dinge) doen, doen jy aan jouself. En omgekeerd” (p. 22). Die wind in Breytenbach se gedig kan die vermensliking van die ganse kosmos voorstel – die onbevange vloei of beweging van ’n enkele heel(waar)heid, oftewel die ander wat voortkom uit die eie.

Net soos die kind ín die vrou ontstaan, is die vrou weer aan die “pasaangekomene” ingebind deur haar bors:

“my borsbeen stu orent en stort
haarself vergruisend oor
in spaanders vlam en firmament”

(Antjie Krog, *Liedere vir die pasaangekomenes*, 2009, p. 62)

Op grond van Versfeld se beskrywing van die vermensliking van alles kan ’n diepe bewustheid van die verbondenheid wat alles met mekaar toon, ook soos volg deur my bedink²² en voorgestel word:

Vermensliking

(In gesprek met die filosoof Marthinus Versfeld.)

Digby die rand van ons rooielstafel het ek gewaar
’n volmaakte etswerk
ongesiens en sonder gewag daar neergesit.
Gekeepte holtes versigtig verbruinend
teen die vlesige grein gebeitel.
Die hand en vingers as draaibank
wat stywer vasklem
sodat getande snee frt-grt-frt-grt
saag totdat wonderbaarlik onthul is

²² My eie ongepubliseerde gedig.

die *Eigenwelt* van stronk, pit, kaak en spier.

En in die warm klamheid van donker kuiltjies kleef

die oorblywende frummeltjies.

Voltrek!

is die vermensliking van *malus sylvestris*

en heilig begrend:

die timmerende ambagsman.

Wat teater betref, word ook dialoog en handeling uit die liggaam voortgebring deur middel van beelding en metaforiek as sigbaarmaking van die onsienbare pneumatologiese. Die doen en late van liggame op die verhoog is dus bepalend in die selfbetragtingsproses, met spesifieke verwysing na die ontbloting van die mens se primordiale psigiese behoeftes, verlange en vertwyfeling as deel van die ontroerende teatergebeurtenis. Aan die kern hiervan is die universeel kollektiewe onbewuste, die setel van argetipiese ervarings eie aan menswees, soos byvoorbeeld vryheid, identiteit, ouerskap, vrees, eensaamheid en verlange, verrukking en dood, wat dikwels in veral meesleurende teater verskuil lê. Argetipes is dikwels sigbaar in die beelde, rituele, verhale en simbole van verskillende kulture oor die wêreld heen (Elder & Cordic, 2009). Kenmerkend van argetipiese ervarings is die beginsel van instinktiewe psigiese ordening in die fundamentele strewe daarna om teenoorstaande elemente te verenig, om tegelykertyd individualiteit én verbondenheid, goedheid én donker onderstroming, manlikheid én vroulikheid, te ervaar en te verreken. In Peter Verhelst se drama *Hotel Malaria*, waarvan Marthinus Basson die vertaling, regie en ontwerp behartig het (Universiteit Stellenbosch Woordfees, 2017), geskied die sigbaarmaking van argetipiese ervarings deur middel van taal en handeling. Die teatergebeurtenis is dus gelyktydig fisies en metafisies – TT Cloete se een wat die ander word.

Volgens die wêreldbekende psigoanalise Carl Gustav Jung (1875-1961) is die menslike psige op so 'n wyse saamgestel dat dit 'n verbinding met die transpersoonlike begeer ter wille van oorlewing. Binne die antroposentriese bestel, daarenteen, beskou die mens hom as onafhanklik

van hierdie ingelyfde verbondenheid met dít wat sublimiteit en spirituele grootsheid veronderstel, dit wil sê ’n kosmosentriese oriëntasie. Dit gaan hiervolgens om kontak met die kollektiewe onbewuste deur middel van sprokies, mites,²³ drome en seremonies (troues, begrafnisse, geboortes, doop, oorgangsrites, rituele). Argetipes bevat meestal algemeen menslike ervarings en tipiese verhoudingspatrone, dit wil sê universele psigiese inhoud. Verder bevat dit ook die worsteling wat gepaardgaan met die strewe om menslike ontwikkelingstake (bv. die verwerwing van vertroue, outonomie en werksaamheid) af te handel, soos te vinde binne persoonlikheidsontwikkeling (Elder & Cordic, 2009). Jung se verheldering van die menslike psige as empiriese en lewende werklikheid het op radikale wyse die weg vir die analitiese sielkunde gebaan. Jung se deurtastende blootlegging van parallelle tussen die kollektiewe onbewuste en oeroue universele motiewe soos te vinde in religie, mitologie, letterkunde en geskiedenis is steeds die mees omvattende tot op hede. Hiervan word mens opnuut bewus by die bestudering van die oeuvres van indrukwekkende geleerdes in die Jungiaanse sielkunde, soos Marie-Louise von Franz (in Hall & Sharp, 2008) en Edward Edinger (in Elder & Cordic, 2009). Jung was oortuig daarvan dat die moderne mens mank gaan aan gesonde mites, sprokies en volksvertellings as psigiese ordeningsbeginsel (noodsaaklik vir selfregulering), soos wat volop voorkom in die geesteswêreld wat gekenmerk word deur rituele, simboliek en die mistieke van ouer, ortodokse beskawings. Volgens Jung het die mens tred verloor met sy eie transpersoonlike bestaansdimensie, oftewel die kollektiewe self, vir Jung die goddelike beeld. Hierby sluit die digter Sheila Cussons se verwysing na die vergeestelike mens aan, die naatlose saambestaan van liggaam en psige:

“Bedekte naak

’n Gloed dra ek

tussen die wêreld en my bloed

meer myne, meer my eie aan my as enigiets

²³ Mites verwys na die oorleweringe (verhale) wat handel oor die geskiedenis van volke en hul bestaans- en godsoortuigings, sowel as fundamentele vraagstukke rakende die lewe, en nie na illusies of verdigsels nie (Adams, 2019).

’n sonder-naam

wat, om te vernietig

sou wees vernietiging van my:

o ondraaglik, tere, weerlose hemp van vlam.”

(Cussons, 2006, p. 51)

Edward Edinger, internasionaal erkende Jungiaanse analis, wat hom toegespits het op die bestudering van Jung se werk oor mites, stel dit só: “Religion and culture are one of the ways in which the psyche reveals itself to us: it is the psyche” (in Elder & Cordic, 2009, p. 65). Edinger omskryf die begrip “mite” as “the living structure or container that conveys the sense of a connection to the transpersonal dimension of existence” (in Elder & Cordic, 2009, p. 61). Deur middel van simbole, inkantasie en ikone onthul gesonde mites dus argetipiese waarhede. Teater kan waarskynlik beskou word as ’n ordeningsmite omdat dit dikwels op uitnemende wyse funksioneer as houer vir en uitdrukking of ontsluiting van sekere oorgeërfde temas (argetipes), te wete die held of ridder, die goeie moeder, die diaboliese, oorwinning, dood, wedergeboorte, ensovoorts.

Die teaterervaring as ritueel bied die belofte om die teaterganger met argetipiese bronne, waarvan die self die mees sentrale argetipe is, in verbinding te bring en sodoende fundamentele lewensorgange te bewerkstellig. In die konteks van die oeroue mistieke word teater ’n seremonie waaraan die toeskouer aktief deelneem ten einde bewus te word van die wyse waarop sake, gebeure of situasies op simboliese wyse verbeeld word binne die raamwerk van ’n eie kultureelhistoriese verlede. Die toeskouer vra dus: Wat gebeur nou met my? Onderliggend hieraan is *perezhivanie* (emotiewe ervaring) (sien afdeling 3.3.3) gekenmerk deur die teaterganger se eie onbewuste skadukante²⁴, projeksies²⁵ en komplekse.²⁶ Sommige

²⁴ In die psigoanalise (Frank, 2004) verwys skadufasette na voorkeure, eienskappe en gevoelens wat dikwels as onaanvaarbaar en negatief ervaar word, te wete woede, jaloesie, seksualiteit, aggressie, ensovoorts.

²⁵ ’n Mens se eie skadufasette wat aan ander mense, situasies of handeling toegeskryf word, staan bekend as projeksies (Elder & Cordic, 2009).

²⁶ Komplekse bestaan uit intense, ontstellende gevoelens wat op grond van sekere temas of traumatiese gebeurtenisse in die verlede met mekaar verbandhou (Elder & Cordic, 2009).

gehoorlede voel dikwels teleurgesteld wanneer hulle 'n bepaalde drama nie geniet het of daardeur vermaak is nie. Die onderliggende denkfout is dat genot meestal gelykstaande is met wat mooi en moreel goed is. Die gevolg, volgens Edinger (in Elder & Cordic, 2009), is dat teatergangers slegs deur die rouheid van geleefdheid in die gesig gestaar kan word wanneer dit vergesel gaan van glansende kostuums, betowerende musiek en dialoog (p. 52). Mooiheid geld dus as voorwaarde vir 'n meer draaglike teaterervaring. Terselfdertyd dien dit ook as verdedigingsmeganisme en skans wat grootliks die kreatiewe proses van psigiese ontroering, ontsetting en uiteindelijke verrassing verhinder.

Dramaturg Peter Verhelst se *Hotel Malaria* (vertaling en regie deur Marthinus Basson), debuutdrama by die Universiteit Stellenbosch Woordfees (2017), lê onderwerpe soos die geweld van verlies, verdriet en die onsamehangendheid van die lewe bloot. Van die sake wat nooit uitgespel word nie, maar tog gesuggereer word, sluit in palliatiewe sorg, eutanase, worsteling met die dood en die verganklikheid van die vleeslike. Dit is op geen manier in 'n tradisionele estetiese struktuur van mooiheid ingebed nie. Psigiese eise word deurentyd aan die gehoor gestel wanneer hulle hul, soos die karakter Vrou in *Hotel Malaria*, in koorsagtige afwagting (vergelykbaar met die portaal van 'n hotel) voorberei op die rouheid van konfrontasie. Op reële vlak (handelingsvlak) kan dit vergelyk word met die aanmeekaarsit, dus gereedmaking, van die vleismasjien deur die karakters Man en Vrou. Man en Vrou kan verwys na die mens se manlike en vroulike persoonlikheidsfasette, te wete die argetipiese anima (versorgingsfaset) en animus (daadkragtigheid). In hierdie toneelstuk dui *perezhivanie* (emotiewe ervaring) (sien afdeling 3.3.3) onbepaald op die teaterganger se konfrontasie met aftakeling binne die raamwerk van sy eie psigiese en persoonlike mondering, en die groeiende hunkering om op primordiale wyse – deur middel van aanvaarding en erkenning – geken te word.

Die evokatiewe stemming word bereik wanneer die tas, as houer van die argetipe, fisies oopgemaak word om die rou binnegoed, oftewel die weerloosheid van mense en situasies, te ontbloot. Uiteindelik gaan Man en Vrou in mekaar op as simbool van die huwelik (psigiese balans) tussen teenoorstaande persoonlikheidsfasette, oftewel die psige se strewe na vitaliteit. Vir die deelnemende toeskouer word die grens tussen bewus en onbewus opgehef; die reële en

die denkbeeldige is ononderskeibaar, lewe en dood weerspieël tegelyk weerloosheid én outonomie. Dit gaan dus om die psigiese funksie van teater wat die delikate spanning tussen argetipiese teenpole uitbeeld, asook die wyse waarop die menslike natuur daarop reageer. Hierdie studie voer aan dat sielkundestudente, net soos teatergangers, deur middel van *perezhivanie* met hul eie argetipiese sisteme in verbinding kan tree. Dat dit bevorderlik is vir die ontwikkeling van 'n estetiese disposisie – 'n noodsaaklike voorwaarde vir die denkende opvoedkundige sielkundige – word bevestig deur die psigiese funksie van kuns, spesifiek teater.

3.5 Teater as middel tot eksistensiële bewuswording eerder as hulpverlenings-instrument

Daar is in hoofstuk 1 genoem dat teater as kunsvorm oor die vermoë beskik om die werklikheid van die verbeeldingryke gehoor deur middel van handeling en inkantasie binne te dring (sien afdeling 1.2). Die sterk ontologiese aanspraak van teater vereis 'n tipe betrokkenheid van die gehoor, ver verwyderd van die gerief van passiewe kyk, soos in die geval van digitale toestelle. Teater bied geen skanse in die vorm van skerms, privaatheid en besluitnemingsmag nie. Trouens, die lede van die gehoor word genoop om alles anders prys te gee en hulle te laat deurspoel met die onthutsende teenwoordigheid van hul eie, dikwels onbewuste mensheid. Juis hierom is teater nie digitaliseerbaar nie, aangesien die gehoor nooit afstandelike, onbetrokke of passiewe toeskouers is nie. Die spontane, persoonlike intimiteit wat op dié wyse veronderstel word, maak dit waarskynlik ook onmoontlik om beeld- of klankopnames van teater te maak vir weer-sien- en/of reproduksiedoeleindes. Teater is dus meestal tyd- en plekgebonde. Dit onderstreep die selfondersoekende aard van ontroerende teater, waardeur die gehoor sy eie spieël word.

Teater in die konteks van hierdie studie verwys nie na die benutting daarvan as psigososiale hulpverleningsinstrument waarin eksternalisering en rollespel aangewend word ter verbetering van algemene menslike welsyn of vir heling nie. Dan staan teater bloot as instrument in diens van 'n voorafbepaalde en verklaarde tekortkoming of ontoereikendheid en word dit hoofsaaklik as psigososiale intervensie en hulpmiddel gebruik. Die eksistensiële funksie van teater beklemtoon egter die evokatiewe en inkanterende krag van sintuiglike handelinge, rituele,

ruimtelikheid, materiële stoflikheid en stiltes wat die alledaagse omskep in die buitengewone. Dit het eksistensiële ontwaking en 'n poëtiese vertoef eerder as instrumentele hulpverlening ten doel. Gevolglik dien teater as middel tot eksistensiële skoonheid – die beliggaming van die werklikheid van 'n gegewe oomblik, eerder as representasie van voorafbepaalde, reeds verklaarde omstandighede. In *Slot van die dag* illustreer Karel Schoeman die konsep van beliggaming – van dit wat is – soos volg:

“Die kaal kamermuur oorkant my waar die laaste weerkaatste daglig kwyn en sterf, die leë vertrek waar donker afgetekende figure geluidloos kom en gaan, oor apparaat buk, gegewens opteken; die stilte van die leë vertrek en die hospitaalsaal teen laataand, die stad daar buite in die laataand, in die nag” (Schoeman, 2017, p. 48).

Dit is 'n eksistensiële bewuswording anderkant woorde en die uiteindelijke verwoordbaarheid daarvan deur middel van simboliese taalgebruik. Hierdie tipe ontwaking impliseer meervoudige denke wat besinning, verbeelding, fantasie, grensoorskrydende idees en verbandlegging betrek: “So kom ons dan in voeling met die volledige syn soos dit is” (Rossouw, 2017, p. 1106). Dit herinner aan Degenaar (in Van der Merwe & Duvenhage, 2008) se wekroep dat die wêreld van die kuns (die buitengewone) as beliggaming van die wêreld van ervaring (die alledaagse, gewone) dien en daarom die moeite werd is om nagevors te word (sien afdeling 1.2.6). Die afleiding is voorts dat kuns as ervaring, en nie alleenlik as waardering nie, deur middel van veral verbeelding, kontemplatiewe stilte en bemoeienis met bestaanskwassies kan bydra tot verdiepende insig by die student in opvoedkundige sielkunde.

Wepener se verwysing na liggaamsgebaseerde epistemologie – “'n kennis wat anderkant woorde lê” (2017, p. 190) – die sensoriese en materiële beliggaming van die werklikheid van 'n gegewe oomblik, behels 'n tipe kennis wat toeganklik is juis omdat dit op een vlak, die reële vlak, sigbaar (herkenbaar) en tasbaar is. Vir T.T. Cloete sluit enige sensories-perseptuele handeling en belewing altyd die element van poëtiese verbeelding in: “Ons leef in 'n sigbare, tasbare liggaam, wat die meeste van sy of haar ervarings transendeer in efemere ontasbare, onsigbare werklikhede deur lief te hê, deur te dink, te voel, te wil, te droom, te glo, te hoop,

deur gedigte te skryf, deur ons in te leef in 'n karakter in 'n roman, deur 'n gedig te lees" (Cloete, 2013, p. 41).

In die sielkunde herinner Fromm (1967) ons egter dat die eksterne, die liggaamlike ook as uitdrukking van die psigiese landskap (gedagtes, emosie, geestelikheid) dien. Die uiterlike, die handeling, oftewel die sigbare, is hiervolgens simbolies van aspekte van die geesteswêreld, byvoorbeeld wense, begeertes en gevoelens. Dit sluit aan by Deleuze en Guattari (in Olivier, 2015) se posthumanistiese beskrywing van 'n gegewe werklikheid as 'n vervlegting van veelvuldige aangeleenthede, betekenis, gebeure en belewenisse wat keer op keer ineenvloei. Dit geld as teenreaksie op die tradisionele of antroposentriese beskouing van 'n gegewe werklikheid as opeengestapelde of lineêr gerangskikte objekte en aksies wat domineer en beheer ten doel het. Wat beklemtoon word, is die *vergeesteliking* of *verinnerliking* (*aisthēsis*²⁷) van 'n gegewe werklikheid, eerder as die *verbruik* daarvan. Hiervoor word sensitiwiteit vir die gesitueerde belewenis egter benodig, wat verwys na die gelyktydig liggaamlike en emotiewe gewaarwording van ruimte, in plaas van iets wat afsonderlik, onafhanklik en neutraal bestaan.

In 'n verdorwe digitale samelewing gekenmerk deur 'n banale oordad van stimulasie, voortdurende ekspressiewe plaas-en-deel kommunikasie (sosiale media) en kitsklaar inligtingsbrokke kom dit dikwels voor of die moderne, verbruikersgeoriënteerde lewenstyl mank gaan aan inkanterende stilte en tydsame nadenke, veral wat die verinnerliking of vergeesteliking van die eksterne, materiële wêreld betref. In 'n bemoeienislose samelewing word die innerlike egter toenemend onder skoot gebring deur die ongebreidelde uiterlike wat ontbreek aan kreatiewe en inkanterende stilte. Daar kan dus met reg gevra word hoe die student in opvoedkundige sielkunde die terapeutiese ruimte opeis.

In die Jungiaanse analitiese sielkunde, en spesifiek die proses van psigiese integrasie, word verinnerliking as 'n primêre beginsel beskou. Aan die kern hiervan is 'n inherente ordeningsbeginsel, uitgedruk in die menslike begeerte om botsende bestaanswerklikhede te versoen in die strewe na individuasie (selfontploffing, selfwording). Dit is inderwaarheid 'n

²⁷ Sien afdelings 1.1 en 1.2.1.

preserverende proses waarin sowel die kollektiewe as die unieke potensiaal²⁸ van die psige voortdurend pogings aanwend om 'n balans tussen teenoorgestelde bestaansfunksies te handhaaf. Die mens is dus tegelyk in die omgewing en die omgewing ook in hom (*unus mundus*): die buitewêreld word die binnewêreld en andersom. Metafore, simbole en mitologiese verwysings, soos verkry in sprokies, help ons om te verstaan hoe die innerlike en die uiterlike, die bewuste en die onbewuste, die animus en die anima²⁹ dikwels 'n weerspieëling van mekaar is en gevolglik as 'n geheel bestaan.

Reeds lank voor konvensie het universele simbole (byvoorbeeld mites, drome, sprokies) bestaan wat deur alle mense en kulture oor die hele wêreld gedeel word. Dit word nie aangeleer nie, maar is eerder eie aan menslike ervaring en die oeroue mensdom. Die betekenis van simbole kan van kultuur tot kultuur verskil en het uiteindelik te make met die betekenisvolheid daarvan vir die spesifieke kultuurgroep op grond van die beginsels van konteks, ervaring en blootstelling. In so geval word verwys na konvensionele en toevallige simbole wat afhanklik is van aangeleerde kennis, persoonlike ervaring of konteks en toevallige omstandighede. Dit wat aangeleer word, is waarskynlik die waardering van hierdie natuurlike simboolmakende vermoë van die mens. Dit behels die inherente (intrinsieke) verhouding tussen 'n simbool en dit wat daardeur voorgestel word. In die geval van sprokies kom die simboliek meestal na vore in die uitbeelding van die bose en die goeie se oorwinning daaroor, dus 'n verlossingsmotief. Sodanige bose is meestal 'n veruiterliking van psigiese projeksies, vrese, skuld en negatiewe gevoelens soos jaloesie, afguns en haat wat te staan kom voor die menslike psige se dapper en volgehoue strewe na genesing (verlossing).

²⁸ Terwyl kollektiewe potensiaal verwys na oorgeërfde ervarings, verwagtinge, verhoudingspatrone en ontwikkelingstake, beskik die menslike psige ook oor potensiaal gebaseer op die uniekheid van die individu. Jung beskou hierdie gesamentlike potensiaal as die kosmiese self wat die bron van menslike kreatiwiteit is. Volgens Jung sal die (kosmiese) self altyd streef na psigiese ontplooiing, oftewel die opheffing van spanning tussen teenoorgestelde funksies, na heelheid waaruit geesteskreatiwiteit kan ontspring (Jung, 1953-1978).

²⁹ Die argetipiese sisteem van die animus (manlike komponent) en die anima (vroulike komponent) verwys na kontraseksuele aspekte aanwesig in sowel mans as vroue en verwys nie na rolbeskrywing, geslagstipering en gender nie. Terwyl die manlike beginsel (logos) verband hou met selfgeldende, daadkragtige en rasonale optrede, hou die vroulike beginsel (eros) verband met versorging, gevoelvolheid en nuwe lewe (Jung, 1953-1978).

Die Jungiaanse kwessie van die gelyktydigheid van teenoorgesteldes (ambivalensie) word ook geïllustreer in die simboliese voorstelling van vuur en water. Vuur en water stel gelyktydig lewegewende vitaliteit én destruktiewe ondermyning voor. Erich Fromm beskryf die universele simbool en die gebruik van simboliese taal verder aan die hand van die storie van Jona (Fromm, 1967, pp. 20-22). Hiervolgens kan die binnekant van die boot en die maag van die vis vergelyk word met die baarmoeder, wat deur veiligheid en isolasie gekenmerk word. Mettertyd verander die omstandighede egter en word dit gekenmerk deur 'n tergende soeke na vryheid of bewussynsverruiming. Dit kulmineer in die uiterstes van vermyding en ontvlugting in 'n desperate poging om uit hierdie gevangenis te ontsnap en verligting te ervaar. Fromm doen aan die hand dat neurotiese gedrag in die vorm van kompulsies, obsessies, vermydingsgedrag, verslawings en ontkenning dikwels veruiterlikings is van versweë behoeftes, begeertes of wense (Fromm, 1967, p. 23).

Die fisiese handeling, objek of sensoriese ervaring staan dikwels in die plek van 'n innerlike gewaarwording, gevoel of gedagte. Die uiterlike voorsien 'n brug na die innerlike. Die fisiese objek funksioneer soos 'n simbool. Die objek (herkenbare) dien dus as uitdrukking van die innerlike wêreld (onherkenbare). In *The forgotten language* illustreer Erich Fromm die wyse waarop simboliese taal funksioneer deur te verwys na die karakter Joseph K in Franz Kafka se verhaal *The trial*. Joseph K word uitgebeeld as 'n gevangene van homself, vasgevang in 'n siklus van te ontvang en ander te beïndruk en te behaag ten einde hul goeie guns te verdien:

“He was dependent on others, who should feed him, and take care of him, and protect him. He was still a child dependent on his mother – expecting everything from her help, using her and manipulating her. His main concern was to be pleasant and nice so that people, and in particular women, would give him what he needed; and his greatest fear was that people might become angry and withhold their gifts. The source of all good was believed to be outside, and the problem of living was to avoid the risk of losing the good graces of this source” (in Fromm, pp. 251-252).

Die implikasie vir die verhoog (teater), op grond van Jung en Fromm se verklarings, is dat universele uiterlike handeling en gebeure met mekaar in verband staan weens 'n verwantskap met dieselfde innerlike ervaring, dus simboliese logika. 'n Verdere implikasie vir die verhoog is die voorstelling van rekwisiete, ruimte, liggame, dialoog, maar ook stiltes (die aanwesige afwesigheid) as sensoriese ervarings wat as uitdrukking van 'n psigiese landskap dien. Die afleiding is dat simboliek, wat strek van rekwisiete, uiterlike handeling, tyd en ruimte wat 'n dikwels groeiende gevoelsintensiteit aandui, tot taal, reeds 'n volledige gegewe voorstel.

3.6 Inkantasie, verbeelding en (kinder)spel as eksistensiële elemente en bewussynsessensies

In Michael Ende se beroemde sprokiesroman *Momo* word die dorpenaars se liefde vir die teater só verwoord:

“En wanneer hulle luister na die aangrypende of selfs snaakse dinge wat op die verhoog voorgestel word, dan was dit vir hulle asof die gespeelde lewe op 'n geheimsinnige manier meer werklik as hulle eie alledaagse lewe is. En hulle was baie lief daarvoor om na die ander werklikheid te luister” (Ende, 2018, p. 8).

Die vermoë om vreemde, nuwe ervaringswêreld in die verbeelding tot stand te bring veronderstel 'n vorm van geesteskreatiwiteit eie aan die mens. Hierdeur is die mens in staat om gelyktydig aan sowel sy persoonlike realiteit as 'n kammawêreld³⁰ mee te doen. Walton (2015) en Burger (2018) is sterk onder die indruk dat die mens hom deur middel van projeksie ten diepste in 'n kammawêreld verbeel en dit soos sy eie beleweniswêreld ervaar. Ten spyte van die fiktiewe aard van die verbeelde wêreld is emosionele reaksies, soos ontnugtering, ekstase en droefheid, steeds opreg. Die totstandkoming van 'n kammawêreld vereis 'n ontvanklike betrokkenheid van die persoon in die sin dat sy die verbeelde werklikheid eien asof sy self binne-in daardie wêreld van tyd en ruimte opgeneem is (Burger, 2018). Dit stem ook ooreen met die Duitse konsep *Einfühlung* (in Jeffers, 2009), wat dui op die intensionele, gestroopte binnegaan van 'n bepaalde gebeurtenis, handeling of situasie soos dit nou is, in 'n poging om dit te

³⁰ Kendall Walton (1990, 2015) se “world of make-belief”-teorie.

deurgrond. Hierdie vermoë hang egter af van die verdere vermoë tot ingekeerde stilte, openheid (ontvanklikheid) en verbeelding.

Beide Burger (2018) en Degenaar (in Van der Merwe & Duvenhage, 2008) meen dat die totstandbrenging van 'n verbeelde wêreld die gevolg is van 'n ingewikkelde samevloeiing van vertelling en die leser se persoonlike bydrae van gevoel, denkvermoë, strewes en hunkeringe. Die teaterganger of leser reageer dus nie alleen op die inligting in die drama of teks nie, maar ook op die projeksie van sy eie vrese, begeertes, verwagtinge, vooroordele en fantasieë op die vertellingswêreld. Ook herinner Degenaar (in Van der Merwe & Duvenhage, 2008) en Burger (2018) 'n mens daaraan dat die nuutverbeelde wêreld altyd in verhouding tot 'n groter sosiopolitieke omgewing of samelewingsdiskoers staan en dat dit die moeite werd is om die oorvleuelende en geïmpliseerde aard van hierdie wêreld voortdurend te ondersoek (aangesien die verbeelde wêreld meestal iets sê van hoe die mens oor homself en sy posisie in die wêreld dink). Vir Burger (2018) is daar 'n vermenging van die inligting in die leesteks met die leser se eie herinnerings, kennis, verwagtings en ervarings en staan die nuutverbeelde wêreld gevolglik nie apart van hoe die mens oor haarself en haar posisie in die wêreld dink nie. Hierdie vlak van betrokkenheid – direk of indirek – bepaal egter ook in watter mate die verbeeldingswêreld tot stand kan kom. Hier bied Walton met sy verwysing na kinderspel 'n duidelike blik op wat direkte, selfs algehele, betrokkenheid behels: “They play the game for the sake of playing it, for themselves” en “...participation involves imagination, from the inside, doing and experiencing things: imagining bathing babies, riding horses, driving trucks” (Walton, 1990, p. 211 en p. 212).

Die spelende kind dink aan homself as die karakter, die pop is werklik 'n baba, die karretjie 'n regte motor. So word 'n intens persoonlike kammawêreld geskep – 'n storiewêreld wat oor homself handel. Die kind wat dus ten diepste by spel betrokke is, verbeel hom in daardie wêreld in en tree nie as blote waarnemer op nie. Aangesien sy haar in 'n storiewêreld projekteer en dit dus soos haar eie wêreld ervaar, is haar emosionele reaksies te midde van “slegs 'n storie” steeds opreg. Dit is vanweë hierdie ontroering (eksistensiële ontstigting) dat mense ná afloop van die lees van 'n roman of 'n besoek aan 'n teater dikwels in staat is om met groter empatie op te tree. Die karakter se belewenis en omstandighede word vir die leser of teaterganger beleefbaar omdat hy hom die gebeurtenisvolheid daarvan kon verbeel en gevolglik daarmee kon

identifiseer, al is hy nie die karakter as sodanig nie. In aansluiting hierby beklemtoon Walton die beginsel van die kammawêreld as vormbaar:

“We can arrange the contents as we like by manipulating props or even, if necessary, altering principles of generation. We can make people turn into pumpkins, or make sure the good guys win, or see what it is like for the bad guys to win” (1990, p. 67).

Kammaspel, oftewel verbeelding, verleen veilige toegang tot spesifieke emotiewe ervarings, byvoorbeeld eensaamheid of vernedering sonder dat die persoon dit in werklikheid hoef te ervaar. In die woorde van Walton: “To say that someone imagines such and such is sometimes to imply or suggest that it is not true or that the imaginer disbelieves it” (Walton, 1990, p. 13). Die persoon weet dat dit wat hy hom verbeel, nie noodwendig waar of realisties is nie, maar die belewenis is wel werklik. In so 'n geval is dit moontlik dat die storiewêreld in die leser of teaterganger voortleef, haar beskouings en handeling rig, beïnvloed en selfs verander. Walton (1990) en Burger (2018) maak dit egter duidelik dat die alternatiewe of storiewêreld nie dien as 'n eenvoudige afbeelding van die werklikheid nie, maar eerder as 'n interpretasie daarvan of 'n reaksie daarop. Anders gestel, die eie leefwêreld wat uit sekere ervarings, waardes, houdings, onsekerhede, vrese en versugtinge bestaan, sal die wêreld beïnvloed wat in die verbeelding tot stand gebring word.

Soos vroeër genoem, is dit juis die rol van die persoon se bewustheid van en nadenke oor homself en sy posisie binne sy eie leefwêreld wat bydra tot die mate van betrokkenheid by die skep van alternatiewe wêrelde. Om te verbeel geskied soms spontaan en soms bewustelik of doelbewus (dan word 'n wêreld doelbewus gekonstrueer, die persoon bepaal die rigting, reguleer aktiwiteit, meng in). Alhoewel verbeelding nie noodwendig met bewuste inhoud verband hou nie, verbeel mense hulle, volgens Burger (2018), oor die algemeen dit wat hulle bewustelik glo of verwerp, vrees, begeer, beplan of probeer ontkom. “Most imaginings are in one way or another dependent on or aimed at or anchored in the real world” (Walton, 1990, p. 21). Dit blyk dus dat werklike of eksterne objekte dikwels 'n rol in verbeeldingservarings speel: “... things in our environment that prompt our imagination ... provoke us to imagine something ... to imagine the doll to be a baby ...” (p. 26). In teater is akteurs die “objects of the spectators’ imaginings” (p. 26) en dit is juis hul teenwoordigheid wat hul eintlik onmisbaar maak, want

toeskouers verbeel hulle dat akteurs werklik sekere goed doen (byvoorbeeld dat die akteur 'n winkel beroof, verlief raak – soos die pop wat 'n baba word). Jorge Luis Borges verduidelik in *Everything and Nothing*: “The actor on a stage plays at being another before a gathering of people who play at taking him for that other person” (in Walton, 1990, p. 208). Sowel akteur as teaterganger maak dus terselfdertyd van verbeelding gebruik om alternatiewe wêreld te skep.

Vir die leser of teaterganger om die grens na die kammawêreld gemaklik oor te steek, moet sy bekend wees met 'n verskeidenheid van vertellings, verhale en intrigestrukture, oftewel die saamgekomponeerde aard van gebeure, wat hom in staat stel om 'n wêreld tot stand te verbeel. Burger verwys hierna as die leser se opgeboude kognitiewe wêreldmodel wat uit verhaalkonvensies en moontlikhede bestaan (2018, pp. 68-70). Die afleiding is dat die skep of maak van 'n wêreld (verbeelding) 'n sekere kognitiewe dimensie behels en dus beïnvloed word deur die leser of teaterganger se kennis van die reëls van verhale. Dit is waarskynlik na aanleiding van die ingewyde jong leser se kennis van die betrokke vorm en styl dat hy byvoorbeeld sprokies nie noodwendig as wreed ervaar nie. Hierin lê verskans 'n belangrike terapeutiese leesbeginsel, naamlik om op grond van die blootstelling aan verskillende storiemodelle oor die vermoë te beskik om 'n enkele belewenis op alternatiewe maniere te vertel en “... sodoende te kan ontsnap uit vaste maniere om die wêreld te sien” (Burger, 2018, p. 38), oftewel die toestand van *disnarrativa*.³¹ Die verhale wat iemand keer op keer aan homself vertel, word uiteindelik aanvaarde waarhede vir daardie persoon. So 'n persoon wórd as 't ware daardie dikwels onbetwiste verhaal wat hy herhaaldelik aan homself vertel.

Vir Wilna van der Walt, kunstenaar en Jungiaanse kenner, kan die verbeeldingsproses uit onder meer twee moontlike invalshoeke benader word, naamlik 1) aktiewe verbeelding as identifisering met belewenisse, omstandighede en situasies uit die onbewuste, en 2) passiewe verbeelding, wat 'n bewuste, kognitiewe proses gekenmerk deur kritiese evaluasie en nadenke veronderstel (Van der Walt, 2016, p. 104). Die aktiewe verbeelding is 'n bekende Jungiaanse konsep wat dui op 'n simboliese ingesteldheid en deel uitmaak van die lewenslange proses van

³¹ *Disnarrativa* verwys na 'n toestand waarin 'n mens nie in staat is om alternatiewe vertellings te maak nie, maar slegs die bestaande weergawe van 'n gebeurtenis herhaal (Young & Saver, 2001).

individuele.³² Vir Jung het dit beteken dat die aktiewe verbeelding gestimuleer word wanneer die individu 'n ingesteldheid gekenmerk deur ontvanklikheid en verwagting openbaar met betrekking tot die inhoud van die onbewuste. Hiervolgens word die onbewuste toegelaat om, sonder inmenging van die kritiese ego (bewuste), in die vorm van beelde, die emotiewe en simbole na die oppervlak te spoel en aanvanklik daar te vertoef. Geleidelik sal die bewuste weer toetree tot hierdie ontsluiting, verkenning, ontleding en uiteindelijke integrasie van die individuele innerlike ervaringswêreld.

Die direkte en universele verband tussen mites, sprokies, drome en die onbewuste, oftewel argetipiese simbole, bring mee dat verbeeldingsmedia soos teater, (kamma)spel (fantasie) en ander kunsvorme ten beste as evokatiewe hulpmiddel in bogenoemde psigiese proses benut kan word. Spontane en natuurlike kammaspel, veral soos by kinders waargeneem, is 'n vorm van mimesis (verbeeldingswerk) en gevolglik ook kuns. Walton beklemtoon die natuurlike aard van spel só: "Children devote enormous quantities of time and effort to make-believe activities. And this preoccupation seems to be nearly universal, not peculiar to any particular cultures or social groups" (Walton, 1990, p. 11). Die akademikus en digter Heilna du Plooy voer aan dat alhoewel verbeelding tipies van die menslike belewenis is, dit die kreatiewe persoon is "wat die verbeelding opskerp, ontgin, ontwikkel, stimuleer en gebruik" (Du Plooy, 2009, p. 236). Insgelyks sê Walton: "Imagining is a way of toying with, exploring, trying out new and sometimes farfetched ideas" (Walton, 1990, p. 22). Hierin lê ook opgesluit die genesende krag van kinders se spel teenoor blote vermaak en tydverdryf. Tydens kammaspel kan die kind haarself opnuut verplaas in bekende én onbekende omgewings en verskillende maniere beproef om probleme eie aan haar innerlike ervaringswêreld op te los. In dié opsig openbaar sprokies, as draers van universele argetipes, algemeen menslike ervarings aan 'n kind en maak dit inoefening van moontlike toekomstige rolle, die kweek van begrip vir ander en die verbreding van eie perspektief moontlik (Burger, 2018; Jack & Ronan, 2008). Dit blyk dus dat 'n kind deur middel van fantasie en spel die geleentheid gegun word om eietydse ervarings, gevoelens en

³² Individuele is die moeisameproses van bewuswording, naamlik om teenpole bestaande uit persoonlike skadufasette (ontkende, dikwels sogenaamde onaanvaarbare eienskappe, gevoelens, voorkeure) en sterktes te verenig en te integreer in die Self – die regulerende middelpunt en innerlike God-beeld van die menslike psige (Elder & Cordic, 2009, pp. 191-195) (sien ook afdeling 3.3).

moontlikhede te artikuleer en te verwerk, en daaraan uiting te gee. Aan die kern hiervan lê die beginsels van identifisering en aktiewe verbeelding: dat die kind die gebeurtenisvolheid van 'n sekere tydruimte beleef soos wat dit is, en dit nie by voorbaat krities beoordeel en interpreteer op grond van voorafbepaalde doelstellings en moontlik vooropgestelde oortuigings nie (passiewe verbeelding). Burger (2018, p. 70) voeg by dat dit veral by wyse van fyn sensoriese detail – hoe dinge vir die karakter lyk, hoor, ruik, voel en smaak – vir die leser moontlik word om met 'n karakter, die atmosfeer, 'n gebeurtenis of 'n situasie te identifiseer. Dit behels die talige voortbrenging van sensories-liggaamlike gewaarwordinge wat ervaar eerder as verstaan word. Te dikwels, gaan Burger (2018, p. 99) voort, word die klem in die leser se poging om die onbekende so vinnig moontlik na die bekende te vertaal egter op die betekenis geplaas eerder as op die fisiese uitwerking van taal. Ek voer aan dat teater vanweë die sensories-liggaamlike aard daarvan waarskynlik daartoe bydra dat die teaterganger nie noodwendig vasval in die talige aard van interpretasie en verklaring nie, maar deur middel van aktiewe verbeelding bewus word van negatiewe voorkeure, eienskappe en gevoelens wat tot die uithoeke van die onbewuste verban is – dit wat deur ander as ontoelaatbaar en vreemd ervaar word. Te dikwels is taal egter bloot die gereedskap waarmee waarhede doelbewus verdoesel eerder as ontbloot word. Onderliggend hieraan is die teoretiese paradigma van konstruktivisme, waarvan die modaliteit van narratiewe terapie as 'n uitvloeisel beskou kan word en waarin die klem merendeels op taal as betekeniskonstruksie val.

Die benutting van taal as blote betekeniskonstruksie, kan egter die denkende opvoedkundige sielkundige tot onrustigheid stem, juis omdat dit dikwels ook die dwingende behoefte weerspieël om alles wat (nog) nie onder woorde gebring kan word nie, te vertaal ooreenkomstig die vertroude. Die mense se reaksie by hul ontmoeting met Michael Ende se eksentrieke karakter Momo is 'n goeie illustrasie van hierdie verskynsel. Die behoefte om te verstaan gee aanleiding tot die toeverlaat en uiteindelik aanspraak op 'n altyd geldende bekendheid: “‘Luister hier,’ sê die man nadat hy die ander geraadpleeg het, ‘is dit reg as ons die polisie sê dat jy hier is? Dan sal jy in 'n inrigting kom waar jy kos kry en 'n bed het en waar jy kan leer lees en skryf en nog baie meer. Hoe klink dit vir jou, hè?’” (Ende, 2018, p. 11). Dit sluit ook aan by die filosoof Henry David Thoreau (1817-1862) se stelling dat “[a] man receives only what he is ready to receive... we hear and apprehend only what we already half know” (in Searls, 2009, p. 594). Die gevaar bestaan dat die persoon op hierdie wyse waarskynlik minder ontvanklik is

om in die “ander” (die onbekende) opgeneem te word en bewus te word van sy eie en ander se grense van béstaan en vérstaan. Wat Ulrich Gumbrecht (2004) voorstel is dat taal, naas taal as *betekenis*, ook as *ervaring* benut word in die voortdurende strewe daarna om algemeen menslike ervarings in groter diepte te peil. Die afleiding is dat, tesame met taal as betekenis en ter wille van die kritiese evaluering van inligting, feite en kennis, taal ook as ervaring benut kan word om atmosfeer, indrukke en die emotiewe op voorttalige wyse te verbeeld. Inoefening hiervan deur studente in opvoedkundige sielkunde kan plaasvind deur middel van ’n aangepaste vorm van Joanna Ziegler (in Dalton, 2016, pp. 38-39) se ritueel. Dit kan soos volg verloop:

Net soos in die geval van blindekontoertekeninge (te vinde in die skilderkuns), behoort studente vir ’n aantal weke dieselfde kliënt op dieselfde dag en tydstip deur die lens van nedominante idees, uitkomst en doelwitte te bestudeer. Hoewel studente deurentyd bewus bly van verwysingsredes, diagnostiese raamwerke en gevalsinsigting, word dit aanvanklik doelbewus uitgelaat. Studente moet in die eerste plek die gebeurtenisvolheid van wat voor hulle afspeel, byvoorbeeld die kind wat teken, beleef. Aan die kern hiervan is ’n byna gesuiwerde aandagtigheid – die Husserliaanse beginsel van die *Sache selbst* (‘die ding/saak op sigself’) – ’n voorttalige ruimte waar taal nie slegs as kil gereedskap benut word nie, maar ook as sensitiewe metafoor vir *la condition humaine* ingespan word. Die betekenisvolheid van die handeling is nie net geleë in die rasionele uitvoering of evaluering van die taak aan die hand van ontwikkelingsmylpale en ouderdomsgpaste gedrag nie. Die fokus is ook op die kind se liggaamlik-sensoriese bewegings en reaksies: hoe hande wring, voete en bene kruis of teen mekaar skuur, en vingers knel, vashou en vryf.

Gedurende die waarnemingsproses en by wyse van ingekeerde stilte behoort studente vrae wat strek van die onbewuste na die bewuste te bepeins, byvoorbeeld:

- ⦿ Wat sien en/of hoor jy?
- ⦿ Wat doen dit aan jou? / Wat gebeur met jou? (In plaas van die evaluerende of rasionele funksies van denke en gevoelens, byvoorbeeld: Wat dink jy? Wat voel jy?)
- ⦿ Waardeur en hoe word die wyse waarop jy waarneem, moontlik beïnvloed?

Bogenoemde word opgevolg met 'n skryfoefening gebaseer op studente se waarnemings, impulse en assosiasies, wat uiteindelik deur middel van simboliese taal poog om hul vermoë tot 'n sensitief invoelende ingesteldheid³³ te bevorder. Dit is veral deur middel van die poëtiese skryfoefening (die estetiese hou direkte verband met die bewussynsmatige toestand – sien afdeling 3.2: *Gedächtnis*), wat tekens, beelde en metafore insluit, wat studente se artikulasievermoë met betrekking tot kennisteoretiese insigte van die menslike wesenssaard ingeoef en verfyn word.

Só kan die tekenende vyfjarige kind in terapie deur middel van taal as ervaring verbeel en voorgestel word (my eie toepassing van die poëtiese skryfoefening):

Boervoetjies³⁴ in mekaar geklomp
 geknoopte vetkrytvingertjies
 soos vuurtorings liggend
 brandend op tekenpapier

By wyse van *Gedächtnis*, die poëtiese ingesteldheid, word die studentterapeut se vermoë ontlok om invoelend sensitief op te tree en kan die alledaagse of algemeenheid van 'n kind verbygedink en verhef word tot 'n kosmiese saamlopendheid. Indien studentterapeute nie bemoeienis toon met *Gelassenheit* (eksistensiële ontroering), sinsbetekenis en die ontologie van wording nie, sal hulle myns insiens bloot funksionariese van die opvoedkundige sielkunde wees. Dit geld

³³ 'n Sensitief invoelende ingesteldheid dien as uitvloeisel van die estetiese disposisie en dui op aandagtige teenwoordigheid gekenmerk deur die verweefde voorkoms van sintuiglike en intellektuele waarneming, verwondering en eksistensiële onthutsing (Cloete, 2013; Evans, 2016). 'n Sensitief invoelende ingesteldheid as deel van die estetiese disposisie (skoonheid van gewaarwording teenoor waardes van skoonheid en vermaak) staan in noue verband met die psigoterapeut se eie metafisiese en historiese bewussyn en vorm die grondslag van empatie.

³⁴ Die woord "boervoetjies" kom uit "*n dogtertjie in die tuin*" (Krog, 2014, pp. 52-53). Ek het dit met 'n tekenende kind in verband gebring.

ook die vroeëre konsep van *Einfühlung*, wat verwys na die binnegaan van die betrokke verskynsel, gebeurtenis of kwessie ten einde die essensie daarvan te verreken. “I transpose myself,” sê die kunstenaar Carol Jeffers, “into the inner being of an object and explore its formal character from within, as it were” (Jeffers, 2009, p. 3).

Die psigoterapeut wat op oorwoë en sorgsame wyse die psigiese landskap van ’n ander wil probeer peil, behoort allereers ’n persoonlike synsbegrip te ontwikkel. Dit impliseer dus die aanwesigheid van ’n eksistensiële dimensie gerig op lewensin en die beginsel van te bestaan teenoor blote oorlewing en ’n plesiersoekery. Die psigoterapeut word dus voor ’n spesifieke eis gestel, naamlik dié van introspektiewe bewussynsontwikkeling. Hieruit ontwikkel invoelende diepgang – die voorloper van empatie. Nou kan die vraag tereg gevra word: Wat spreek tot die psigoterapeut se beskouing van die menslike psige, wat eweneens uit homself rank en kruis?

In antwoord hierop verklaar die filosoof Johan Degenaar (in Van der Merwe & Duvenhage, 2008) dat die tweede wêreld van kuns wat ontroer, inkanteer en suggereer, ’n singewende rol in die wêreld van ervaring speel. Dit is onteenseglik ’n sinapsgebeurtenis wat deur konfrontasie, ontnugtering en verstarring gekenmerk word en wat weens die sublieme aard daarvan vrugbare grond is vir die beoefening van ’n poëtiese ingesteldheid: kontemplatiewe teenwoordigheid gekenmerk deur psigiese en sensoriese aandagtigheid en ’n sensitief invoelende ingesteldheid. Dit stem ooreen met die akademikus Jennifer Schulz se verwysing na die evokatiewe wat dit as katalisator vir die psigoterapeut moontlik maak om verskillende wêrelde binne te gaan sonder die mantra van oppervlakkige hulpbetoning en diagnosering. Van belang, is eerder “... the experience of what is evoked by the client or the interaction in therapy, rather than primarily our experience of empathy (in other words, the extent to which we identify with our clients or elide the difference between us and them)” (Schulz, 2012, p. 8).

Tot dusver is aan die hand van verskeie verstaansraamwerke aangedui dat die psigoterapeut juis by wyse van die estetiese ingesteldheid bewus kan word van sy eie en ander se wesenheid. Die mate van bemoeienis met die eie leefwêreld voorsien die inhoud wat nuwe assosiasies, moontlikhede en verbande moontlik maak wat in die verbeelding tot stand gebring geword.

3.7 Samevatting

Die invokatiewe funksie, soos afgelei uit bogenoemde bespreking en uiteensetting, blyk eie aan die teater wees. In dié verband het ontroerende teater moontlik 'n rol te speel in die prikkeling en verruiming van die ontwikkelende student in opvoedkundige sielkunde se eie bewussynsdenke. Dit het op sy beurt weer 'n invloed op hoe daar sin gemaak word van die psigies verwikkelde menseaard. Hierdie hoofstuk het aan die hand van geordende temas die verband tussen die estetiese beginsel, ontroerende teater en die eksistensiële kunstenaarskap van die student in opvoedkundige sielkundige en die psigoterapeut sinvol uiteengesit. Dit het ingesluit 'n ontleding van sommige komponente van die estetiese leerervaring, vernaamlik die *voortalige*³⁵ (ontasbare elemente van die menslike wesensaard), die *ver-taalde* (betekenisartikulasies) en die verbeelding. Die aanknoping by mekaar van wat dit is om 'n mens te wees, ontroerende kuns (teater) en die bewussynsmatige gestemdheid as dieptestruktuur is belig.

In die volgende hoofstuk word hierdie aanknoping verder omskryf en teoreties verantwoord, spesifiek as eksistensiële dieptestruktuur onderliggend aan die estetiese disposisie. Dit geskied by wyse van volgehoue interpretering en abstrahering van die psigiese funksie van ontroerende teater aan die hand van enkele eksistensiële bestaansdimensies³⁶. Gevolglik kan die invokatiewe rol wat uitdagende teater in die bevordering van 'n meer bewussynsmatige psigoterapie speel, ontleed en omskryf word.



³⁵ Dit wil sê nog voor die filters van interpretasie, vooroordeel en diagnose die bewussynservaring van opmerksame gerigtheid op en insig in die teenwoordige werklikheid dikteer.

³⁶ In die konteks van hierdie studie word die eksistensiële elemente van liggaamlikheid, ruimtelikheid, die relasionele, tyd en materiële stoflikheid (sien hoofstuk 4) as betekenisraamwerk benut in die ondersoek na die invokatiewe rol van uitdagende teater in die eksistensiële bewuswording en psigoterapeutiese bewussynsmatigheid van die opvoedkundige sielkunde student.

HOOFSTUK 4

UITDAGENDE TEATER AS VERSINNEBEELDING VAN 'N BEWUSSYNSMATIGE PSIGOTERAPIE

“Soms, as ek in die top van ’n boom staan, voel ek iets waarvoor ek geen naam het nie ... ’n soort verlange na iets wat miskien nie eens bestaan nie. Dan rek ek my uit tot ek op die punte van my tone staan en probeer om aan die knipogende sterre te raak, terwyl ek weet dat sommige sterre nie eens bestaan nie. Gryp na sterre wat miskien nie eens daar is nie. *As jy goed daaroor nadink, is alles tegelyk ingewikkeld en eenvoudig.*”

(Die dogtertjie in *Die geheim van die keel van die nagtegaal*, Verhelst, 2011, p. 42. My kursivering.)

4.1 Inleiding

In hierdie teoretiseringsproefskrif word die estetiese disposisie as deel van die psigoterapeutiese bekwaamheid van die student in opvoedkundige sielkunde verduidelik en gemotiveer. As vertrekpunt word geneem dat die estetiese disposisie, wat gekenmerk word deur ’n bewussynsmatige ingesteldheid en sensitiwiteit vir die inherent paradoksale aard van die menslike bestaansproblematiek. Onderliggend hieraan is die vermoë om kwessies eie aan die menslike bestaan en toestand te bepeins, te beskryf en uiteindelik beter te begryp.

Tot dusver is aangedui dat die student in opvoedkundige sielkunde se insig in die psigies verwikkelde menseaard afhang van haar eie bewussynsdenke, ’n sensitief invoelende ingesteldheid en die vermoë om gevoelsbelewensse genuanseerd te omskryf. Dit sluit in om die eksistensiële – wat dit is om te wees (te bestaan en te ervaar) en gevolglik te ken – deurlopend te bepeins, te ondersoek en voorop te stel. Aan die kern van die estetiese disposisie lê gevolglik ’n bewussynsmatige ingesteldheid en ’n oopstaan vir dit wat ís: die ongewone voltooidheid tussen self, andere en die wêreld. Soos in die vorige hoofstuk bespreek, sluit dit die *voortalige ervaring* (ontasbare elemente van die menslike wesensaard), die *ver-taalde* (betekenisartikulasies), en *verbeelding* in. Hierby sluit die natuurlike wyse aan waarop die kunste vanweë die invokatiewe funksie daarvan, by name inkantasie en verbeelding, toeskouers

en gehore in verbinding kan laat tree met hul eie argetipiese sisteme en menslike bestaansvrae. Dit blyk dat “... daar dus ’n sekere noodwendigheid aan die teenwoordigheid van die kunste in ons lewens is” (Pretorius, 2008, p. 69). Die kunste oor die algemeen, en spesifiek literêre teater, dien as analogie van die eksistensiële binnegaan van ’n bepaalde fenomeen of narratief op die verhoog, waardeur die toeskouer ontroer word.

In hoofstuk 4 word die wyse uiteengesit waarop ontroerende teater oor eksistensiële waarheid beskik, veral aan die hand van die bestaansdimensies van liggaamlikheid, ruimtelikheid, die relasionele, tyd en materiële stoflikheid. Filosofiese bestaansdimensies vorm ’n betekenisraamwerk in die verheldering van die invokatiewe rol wat ontroerende teater speel om ’n meer bewussynsmatige ingesteldheid by die student in opvoedkundige sielkunde in die psigoterapie te ontwikkel. Hierdie begripsraamwerk dien as ’n vorm van emotiewe geletterdheid wat die student se vermoë versterk om filosofies-denkend met die praktyk en dissipline van die opvoedkundige sielkunde om te gaan. Voorts word die eksistensiële, invokatiewe funksie van ontroerende teater in aansluiting by ’n bewussynsmatig georiënteerde psigoterapie beskryf. Aan die kern hiervan lê die wyse waarop teater wat op eksistensiële vlak ontstig, as beliggaming van die estetiese disposisie dien. In die lig van bogenoemde is dit egter nuttig om aanvanklik aandag te skenk aan die filosofie as grondslag van die opvoedkundige sielkunde.

4.2 Die filosofie as grondslag en moederdissipline van die opvoedkundige sielkunde

Filosofie, as moederdissipline van die opvoedkundige sielkunde, is gemoeid met die intellektuele blootlegging van denke deur middel van logiese redenering en dialogiese vraagstelling. Dit is die voortdurende bepeinsing en noukeurige omvorming van idees tot kennis, insigte en waarhede wat aan alle akademiese dissiplines ten grondslag lê. In wese, dus, groei en rank die opvoedkundige sielkunde vanuit die syns- en kenproblematiek. In ’n reeks lesings wat oor die filosofie as moederdissipline van die opvoedkundige sielkunde handel, meen Alexander:

“... the central root of educational psychology grew from the discipline of philosophy. In essence, musings about individual differences, assessment, development, motivation, problem solving, transfer, and the nature of subject matters have been the focus of thought and reflection since the presocratic philosophers” (Alexander, 2003, p. 130).

Vir vroeë filosowe soos John Dewey en William James (in McDermott, 1977) was die sielkunde as 't ware 'n filosofiese metode van ondersoek “... that could be used to ponder theory, explore hypotheses, and compare alternatives” (Alexander, 2003, p. 130). Vele skrywers is egter van mening dat die oordrewe fokus op die wetenskaplikheid van die dissipline algaande daartoe aanleiding sal gee dat die opvoedkundige sielkunde afstand begin doen van sy filosofiese grondslag. 'n Terugblik op die geskiedenis van die opvoedkundige sielkunde suggereer dat die behaviouristiese revolusie, wat 'n hoofsaaklik positivistiese beskouing van die sielkundige aspekte van menswees huldig, stelselmatig voorrang begin geniet het (Rosiek, 2003). Intussen het daar versnelde ontwikkeling plaasgevind op die gebied van die pragmatiese opvoedkundige sielkunde, maar in die afwesigheid van 'n begrip van die oorsprong van en motivering vir bepaalde toepassingsinsigte. In hierdie trant skryf Pajares byvoorbeeld:

“Psychology departments are infested with eager suitors, most of whom are unlikely ever to take a philosophy course as part of their program. They are also unlikely to be made aware of philosophy's role in the creation of their discipline. Even in most History of Psychology classes, the philosophical roots are likely dealt with early on and with alacrity so that ample time can be made for the rise of psychodynamic and behaviorist theories, the challenge of the Third Force, and the recent onslaught of the cognitive revolution” (2003, p. 177).

'n Vae herinnering aan die filosofiese grondslae van die opvoedkundige sielkunde doem soms op by wyse van 'n amper terloopse insluiting van epistemologiese, ontologiese en aksiologiese aannames by navorsingstekste. Die indruk wat dit wek, is dat die res van die studie en navorsing apart en onafhanklik van sulke filosofiese aannames bestaan en van

groter belang is as die bestaans- en kenproblematiek waaruit dit aanvanklik ontstaan het. In bogenoemde reeks lesings word 'n pleidooi gelewer tot beoefenaars van die sielkunde wat die herontdekking en herwaardering van die dissipline se filosofiese erfenis beklemtoon. In onderstaande paragrawe word 'n opsommende oorsig gegee van sommige sleutel- filosofiese grondslae en die aanverwante sielkunde, asook studieveelde in die opvoedkundige sielkunde wat daaruit ontwikkel het.

4.2.1 Plato se idealisme

Die idealisme van die Griekse wysgeer Plato (427 v.C. tot 347 v.C.) berus op die premisse dat kennis, waarheid of realiteit ontdek word deur middel van die dialogiese, oftewel Sokratiese metode. Sokrates (ongeveer 470 v.C. tot 399 v.C.) was Plato se leermeester en by hom het Plato geleer dat die proses van omvattende vraagstelling kan lei tot die geleidelike blootlegging van latente idees en denke. Volgens die filosofie van die idealisme lê kennis opgesluit in die menslike verstand (*a priori*) en kan dit deur middel van die Sokratiese metode blootgelê word (Hay, 2018, p. 12). Die Sokratiese metode behels 1) die bevraagtekening van aanvanklike oortuigings, 2) opeenvolgende leidende, dikwels paradoksale vrae en 3) oop gesprekke en ondersoeke. Die woord “oop” impliseer dat die deelnemers ontvanklik moet wees vir enige onderwerp, alternatiewe standpunte en die besef dat enige gesprek of ondersoek nooit oor 'n finale waarheid of sekerheid beskik nie. Die idealisme as filosofiese grondslag word dus veral geassosieer met die ontsluiting van latente verstandelike kennis deur logiese redenering en omvattende vraagstelling. Dit is dus duidelik dat die kognitiewe sielkunde, waarin die klem val op “innerlike denke en oortuigings en die krag om van binne te verander” (Hay, 2018, p. 13), mettertyd uit die filosofie van die idealisme sou ontwikkel. Die idealisme se klem op innerlike denke het daartoe aanleiding gegee dat die filosofie van die realisme as teenreaksie hierop ontwikkel het.

4.2.2 Aristoteles se realisme

Die realisme van Aristoteles (385 v.C. tot 323 v.C.), 'n leerling van Plato, berus op die premisse dat waarheid en kennis op objektiewe wyse ekstern aan die menslike verstand bestaan en dus in die wêreld buite die mens opgesluit lê. Die uiterlike wêreld bevat dus die

enigste of ewige waarheid en kennis, en toegang daartoe kan slegs deur middel van konkrete en sintuiglike ervarings en ondersoeke verkry word. Hiervolgens is die eksterne wêreld die eintlike, dus objektiewe, realiteit wat onafhanklik van die menslike verstand, waardes en subjektiewe deelname wag om ontdek te word. Dit sluit aan by die epistemologiese posisie van die positivisme. Die positivisme beklemtoon die natuurwetenskappe en oriënteer hom ten opsigte daarvan in die beklemtoning van kennis as 'n afsonderlike, tastbare, objektiewe entiteit ekstern aan die menslike verstand. Volgens die kennisleer van die positivisme word hierdie ewige, absolute kennis slegs deur konkrete, feitlike ondersoeke, met inbegrip van sensoriese waarneming, blootgelê of ontdek. Die filosofie van die realisme is ook onderliggend aan die ontologiese standpunt (synsleer) van objektivisme. Hiervolgens is die werklikheid beperk tot 'n meetbare en fisiese wêreld wat hoofsaaklik volgens oorsaak en gevolg en tegniese feitekennis verklaar kan word. Die realisme sou die voorloper word van die behaviourisme (gedragsielkunde), waarin die klem val op waarneembare gedrag en kondisionering deur konkreet-sintuiglike stimuli uit die eksterne wêreld (Hay, 2018, p. 13). Die aanvanklike objektivering van die menslike psige en gees sou egter teen die einde van die negentiende eeu daadwerklik deur filosowe bevraagteken word. Dit het tot 'n gunstige wending in die filosofie en mettertyd die sielkunde gelei, veral in die vorm van die fenomenologiese benadering.

4.2.3 Husserl se fenomenologiese metode

Die fenomenologie was 'n verdere ontwikkeling in die wysgerige denke en het ontwikkel as teenreaksie op die negentiende-eeuse oortuiging dat die natuurwetenskaplike ondersoek na kennis en waarheid as enigste metode gegeld het³⁷. Die fenomenologiese benadering oorkom die liggaam-geessplitsing van die voorafgaande bewegings deurdat dit klem lê op die innerlike ervaringslewe en sinbelewinge van die mens as belangrike kenproses. Veral Edmund Husserl (1859-1938) sou as grondlegger van 'n nuwe metode van ondersoek – die fenomenologiese metode – bekend word. Hiervolgens word die begryplikheid (teenoor

³⁷ Sien weer hoofstuk 3 vir die breedvoerige uiteensetting van die fenomenologiese en eksistensiële filosofiese benaderings.

feitelikheid en blote subjektiwiteit) van die deurleefde menslike bewussynservaring deur middel van besinnende beskrywing van die saak self beklemtoon. Introspeksie, onbevooroordeelde beskrywing (die opskorting van voorafbepaalde betekenisraamwerke) en deernisvolle begrip is kernaspekte van die fenomenologiese metode. Die deurleefde ervaring of sinbeleding word so genoem omdat “my geestelikheid deurleef word in my liggaamlikheid, met ander woorde die geestelike en liggaamlike aspekte van die mens vorm ’n eenheid” (Möller & De Vos, 1987, p. 131). Die fenomenologiese benadering is duidelik te bespeur in die humanisties-eksistensiële sielkunde van Carl Rogers, Rollo May en Gordon Allport waarin die persoonlike ervarings van die mens sentraal is in die **begryplikheid**, eerder as die **verklaring** van *la condition humaine*.

4.2.4 Die eksistensialisme van Kierkegaard, Heidegger en Sartre

Die twintigste-eeuse filosofiese denkrigting van die eksistensialisme stel die bestaansproblematiek, spesifiek individuele vryheid en verantwoordelikheid, voorop. Dit ontwikkel as teenreaksie op die sosialistiese, gelykmakende bestel tipies van die vroeë twintigste eeu. Die grondleggers van die eksistensialisme, insluitende Søren Kierkegaard (1813-1855), Martin Heidegger (1889-1976) en Jean-Paul Sartre (1905-1980), beklemtoon veral die kwessie van individualiteit: om deur middel van selfverwesenliking en selfwording toenemend te word wie ek is en kan wees. Die eksistensialisme gaan dus daaroor dat die individu sy eie besonderheid behoort op te neem in plaas daarvan om te konformeer aan die een of ander heersende kollektiewe toestand. Medard Boss, Victor Frankl, Ernesto Spinelli, Emmy van Deurzen en Irvin Yalom tel onder die vroeë en die hedendaagse verteenwoordigers van die vakgebied van die eksistensiële sielkunde. Die eksistensiële sielkunde het dus uit die eksistensiële filosofie ontwikkel en beklemtoon die verantwoordelikheid en gelyktydig die vryheid van die mens om sekere keuses te maak rakende selfontplooiing en uiteindelik selfaktualisering. Die fenomenologiese metode van introspeksie en intensionaliteit geld ook hier en daarom is daar raakpunte tussen die twee denkrigtings.

Ongetwyfeld staan die wyse waarop die fenomenologiese en die eksistensiële denkrigting menslike ervaring wil **deurgrond en begryp**, lynreg teenoor die positivistiese aandrang dat

die mens volgens wetmatighede en determinante **verklaar** moet word. Dit sluit gevolglik aan by die ontologiese standpunt van konstruktivisme en by die epistemologiese standpunt van interpretivisme, wat subjektiewe betrokkenheid, betekenis skepping en omvattende begrip as noodsaaklike aspekte van die ken- en bestaansproblematiek beskou.

4.3 Die eksistensiële ingesteldheid as filosofiese benadering tot die psigoterapie

Die omskrywing en verantwoording van die rol wat uitdagende teater kan speel in die verskerping van die student in opvoedkundige sielkunde se vermoë tot bewussynsdenke, oftewel beoefening van die estetiese disposisie, maak die kern van hierdie studie uit. Hierdie studie wil deur middel van Swedberg se teoretiseringsproses (sien figure 2.2 & 2.3, hoofstuk 2), uiteindelik daartoe lei dat 'n konseptuele model met betrekking tot die eksistensiële funksie van teater ontwikkel word en deur middel van die kurrikulum en onderrig bydra tot die ontwikkeling en verfyning van 'n estetiese disposisie by die student in opvoedkundige sielkunde.

Die estetiese disposisie is veranker in die eksistensiële en fenomenologiese denkwyses wat poog om te verstaan wat dit beteken om as mens saam met ander mense en in hierdie wêreld, nou, te bestaan. Die invloedryke eksistensiële denkleiers en filosowe Martin Heidegger (1889-1976) en Jean-Paul Sartre (1905-1980) het geredeneer dat 'n ingesteldheid van openheid (onbelemmerde ontvanklikheid), opmerkzaamheid (met toegespitste aandag) en intensionaliteit (bewustelike gerigtheid) noodsaaklik is om begrip te ontwikkel vir die hier en die nou en hoe dit selfs kan verander. Beide beklemtoon dus die reeds genoemde unieke menslike vermoë tot bepeinsing en bewussynsnadenke as 'n onvermydelike lewensopdrag – om deurentyd denke en optrede te ondersoek, grense te herevalueer en verhelderende insigte na te streef. Hierin lê tegelykertyd opgesluit die vryheid én verantwoordelikheid van 'n mens te wees. Die fenomenologie dien as die hart van die eksistensiële psigoterapie, dit wil sê die wyse waarop eksistensiële psigoterapie verstaan en toegepas word, is gebaseer op sekere filosofiese beginsels waarvan die kernsaak altyd die relasionele is. Die fenomenoloog Maurice Merleau-Ponty verwoord dit soos volg: “The world and I are within one another” (in Spinelli, 2007, p.12) – die verweefdheid van die self en die wêreld as bestaansproblematiek.

Vir welbekende denkers en skrywers op die gebied van die eksistensiële psigoterapie, insluitende Emmy van Deurzen, Martin Adams, Ernesto Spinelli en Irvin Yalom, is verheldering van die menslike bestaansproblematiek kwalik moontlik sonder onbelemmerde aandag aan dit wat *is*, asof dit vir die eerste keer waargeneem en ervaar word. In die volgende afdeling word die eksistensiële en fenomenologiese denkraamwerke en hoe dit moontlik met die psigoterapie en ontroerende teater in verband gebring kan word, belig.

4.4 Die eksistensiële funksie as toegang tot die “magiese kring” van ontroering

Die fenomenologiese en die eksistensiële denkwys, soos verstaan in die vakgebied van die sielkunde, beklemtoon veral die eienskappe van *deurleefdheid* (*felt sense*), menslike bestaansproblematiek en die beskrywende en singewende rol van taal hierin (Giorgi, 2012).³⁸ Soos aangedui in afdeling 1.2.3, kan die *deurleefdheid* van ’n belewenis aan die hand van sekere eksistensiële bestaanslemente verstaan word. Dit is eksistensiël omdat dit verwys na die abstrakte ervaring van te bestaan en na die aard van daardie bestaan. Die toestand van *deurleefdheid* behels sekere eksistensiële aspekte van bestaan, naamlik liggaamlikheid, tyd, ruimtelikheid, verwikkeldheid en stoflikheid. Die belangrikheid van die ondersoek en omskrywing van die eksistensiële funksie in die konteks van hierdie studie is geleë in die rol wat dit speel in die ontmoeting tussen teaterganger, teks en opvoering, oftewel die uiteindelijke ontroerende “magiese kring”³⁹ (Hauptfleisch, 1993) waaraan die teaterganger deelneem. Die *ontmoetingsmoment* tussen teater en teaterganger kan as *sinapsgebeurtenis* beskryf word wat beïnvloed word deur die ragwerk van gelyktydige, dikwels ambivalente bestaanservaringe, bestaansgebeurtenisse, psigiese hunkeringe, strewes en verliese. Deur die toepassing van Max van Manen (2014) se geleide eksistensiële ondersoek (*guided existential inquiry*) kan die “magiese kring” – die proses van eksistensiële gewaarwording – verhelderend omskryf word. Hiervolgens kan die eksistensiële bestaanslemente, te wete liggaamlikheid, die relasionele

³⁸ Sleutelfigure soos Van Manen (2014), Giorgi (2012), Spinelli (2007), Van Deurzen (2002) en Schneider (2008) bied ’n omvattende omskrywing en interpretasie van die fenomenologie en eksistensialisme as gedagtestroming binne die praktyk van die psigologie.

³⁹ Die akademikus Temple Hauptfleisch (1993) verwys na die “magiese kring” as die resultaat van ’n hoogs oorrompelende ontmoeting tussen spel, die verhoog en die gehoor wat die “bande van konvensie en voorspelbaarheid verbreek” (pp. 10, 19).

(verwikkelde), tyd, stoflikheid en ruimtelikheid, as betekenisraamwerk benut word in die bestudering van die invokatiewe rol van uitdagende teater in die stimulering en verskerping van bewussynsdenke.

Liggaamlikheid verwys na die sensories-lyflike en sluit beweging en taal in, terwyl die relasionele na verhoudingsoorwegings soos nabyheid, afstand en verwikkeldheid verwys. Ruimtelikheid kan byvoorbeeld verwys na 'n psigiese landskap wat deur die verhoog weerspieël word of selfs die verhoog as simbool van 'n persoonlike of 'n kollektiewe onbewuste landskap. Tyd verwys na die eksistensiële opheffing en vervloeiing van tyd op die verhoog, deurdat “the past and future are contained within the present. When we talk about the present, we mean a present that contains all that has happened and all that will happen” (Van Deurzen & Adams, 2011, p. 22). Van Manen (2014) meen dat die fenomenologiese voorbeeld (in hierdie geval die teater) nie vertolk wat 'n persoon weet (sien) nie, maar eerder op evokatiewe (sensories-sensuele) wyse 'n persoon toelaat om te ervaar wat hy nié weet (sien) of selfs wil weet (sien) nie. Betekenis lê dus opgesluit in dít wat woorde *ver-beeld* of herkenbaar maak, eerder as in die semantiek daarvan. Hierop antwoord Heidegger met die woorde: “... when language has turned into image, the poetic word can make the invisible visible...” (in Van Manen, 2014, p. 226). Die toneelstuk *Hierdie Lewe* (2018) (geskoei op die lewe van die skrywer Karel Schoeman),⁴⁰ waarin die bekroonde aktrise Antoinette Kellermann die delikate samekoms van eensaamheid, begaafdheid en lewensmoegheid as 'n “lewend dooie toestand” uitbeeld, is 'n voorbeeld hiervan. Deur die verbeeldende aard van teater word toegang verleen tot die dikwels ambivalente voortalige – aanwesige afwesigheid, sigbare onsigbaarheid, ongewone gewone, die vreemde herkenbaarheid.

Die taal van teater dien as uitdrukking van die menslike wesensaard of toestand. Dit herinner aan die dramaturg en skrywer Willem Anker se woorde: “Waar die roman die leser vra om die roman-werklikheid in haar verbeelding te skep vanuit die taal op die bladsy, moet die dramaverbeelding die werklikheid inspoel, soos 'n horde barbare wat 'n stad binneval” (Anker,

⁴⁰ *Hierdie lewe* is as deel van die US-Woordfees in 2018 opgevoer. Wolf Britz was die regisseur (sien bronnelys: Britz, 2018).

2007, p. 4) – nog vóór die subtile wisselinge, onbestendighede, gelyktydige teenstrydighede en onsekerhede in diens staan van gemaakte filters soos onnadenkende diagnoses, 'n onkritiese tydsgees en ander onondersoekte, wettiese oortuigings. Inkantasie, verbeelding en die eksistensiële elemente van liggaamlikheid, die relasionele, tyd, stoflikheid en ruimtelikheid is belangrike voortalige dimensies waardeur beter insig in die *Sache selbst* (sake van die waarheid) verkry kan word. Ernesto Spinelli (in Cannon, 2009; Spinelli, 2007 & 2015) se konsep van *un-knowing* kan hiermee in verband gebring word. Dit beteken nie dat afstand van kennis gedoen word nie; dit dui eerder op 'n tipe versigtigheid, amper onsekerheid en die gevolglike oopstaan vir die gebeure soos dit is. Die voortalige – subtile wisselinge en gelyktydige teenstrydighede – word dus ver-taal (om tot uitdrukking te kom) deur middel van volgehoue nadenke en aanwending van die intellek in 'n poging om groter insig te verkry. Om betekenisraamwerke te vorm is 'n natuurlike behoefte waardeur die mens poog om sy staanplek in die wêreld te bekragtig, maar bowenal te verinnerlik deur dit te ver-taal.

In die volgende paragrafe word ondersoek ingestel na die wyse waarop menslike verskrikking én verrukking (sien afdeling 1.2.6) deur middel van die invokatiewe, soos te vinde in teater, hom by die denkende psigoterapeut aanmeld ter bevordering van 'n eksistensiële bewussyn. Wat hiermee in die vooruitsig gestel word, is 'n verdere kristallisering van die konsep en die vermoë tot 'n estetiese disposisie. Dit sluit in die aanknoping van uitdagende teater by die fenomenologiese ingesteldheid in die bewussynsmatige psigoterapiestudent in opvoedkundige sielkunde. In die lig hiervan sal die profilering van die belangrikste grondbeskouings van die fenomenologie en eksistensialisme van nut wees.

4.4.1 Hoe die mens tot kennis kom: die fenomenologiese benadering

Vir Edmund Husserl (1859-1938), grondlegger van die fenomenologiese benadering, gaan dit veral daarom dat die “ek” in eie sinsbelewinge, oftewel die menslike psige, op besinnend-beskrywende wyse intellektueel verantwoord word. Die beklemtoning van die menslike psige deur Husserl kan beskou word as 'n destydse teenreaksie op die klakkelose toepassing van die natuurwetenskaplike navorsingsmodel op alle ondersoekgebiede, insluitende die bestudering van die verwickeldheid van die menslike wesensaard. Die dehumanisering van die menslike gees weens objektiwiteit en geldigheid as noodsaaklike natuurwetenskaplike vereistes het

bygedra tot 'n verarmde gemoeidheid met die menslike bewussynslewe tydens die positivisme (Möller & De Vos, 1987). Die positivisme veronderstel dat kennis van die wêreld en die mens, met inbegrip van abstrakte verskynsels en vraagstukke, slegs deur middel van die natuurwetenskaplike metode bekom kan word. Gevolglik word die mens se innerlike ervaringswêreld as sinskeppende gebeurtenis uitgerangeer deur die natuurwetenskaplike metode as verhefte oriëntasie tot ondersoek. Ten einde die grondslae van die menslike ervaring – die intensionele⁴¹ ontmoetingspunt tussen die mens en sy wêreld – uit te lig, moet die reële en bekende werklikheid volgens Husserl tydelik opgeskort word. Op so 'n wyse word die fenomeen, die *Sache selbst* (saak self), geopenbaar soos wat dit in sigself is en kan dit van “binne-uit verstaan word” (Möller & De Vos, 1987). Dit staan bekend as die wetenskaplike metode van fenomenologiese *epoché*: die opheffing van voorafbepaalde posisies, met die klem op die prosesse van besinnende denke, intuïsie en beskrywings deur middel van taal (Eatough & Smith, 2017). Die eksistensiële fenomenologie van Martin Heidegger en die hermeneutiese fenomenologie van Hans-Georg Gadamer het ontwikkel en uit Husserliaanse, oftewel tradisionele, fenomenologie geput. Met eksistensiële en hermeneutiese perspektiewe word die fenomenologiese syargument verder uitgebou in die sin dat alle beskrywing interpretasie en begrypbaarmaking behels en nie uit suiwer ervaring bestaan nie.

'n Belangrike uitvloeisel van die fenomenologie is dat die mens en sy wêreld mekaar wedersyds impliseer, dus 'n sinsrelasie, wat aanleiding te gee tot die totstandkoming van die deurleefde wêreld. Hierin lê die moontlike sleutel tot die kenproblematiek eie aan die fenomenologie: Dit is vanweë 'n mens se sinvolle, kreatiewe en dus intensionele omgaan met sy beleweniswêreld dat die verklaarbare werklikheid op nuwe wyses aan die lig gebring geword (Spinelli, 2007). Hierdie studie wil onder meer aandui hoe toneelopvoerings 'n verdiepte kliëntebelevens by die opvoedkundige sielkundige kan stimuleer by wyse van intensionele betrokkenheid by en verrekening van die eie bewussynslewe.

⁴¹ Binne die Husserliaanse interpretasie van die fenomenologie verwys intensionaliteit na *noësis*, oftewel die *bedoelende gerigtheid op of betrokkenheid by* iets (fenomeen) in die wêreld, ook genoem die *noëma*.

4.4.2 Hoe en waarom die mens bestaan: die eksistensiële benadering

Dit was nie slegs die gedagtestroming van die fenomenologie wat in die 20ste eeu as protes teen rasionalisme sy beslag gekry het nie. 'n Histories gelyktydige ontwikkeling was dié van die eksistensialisme (Duvenhage, 2016). Die meesterdenker Søren Kierkegaard (1813-1855) word as die grondlegger van hierdie beweging beskou. Die eksistensialisme is verder uitgebrei deur invloedryke skrywers, filosowe en psigoloë soos Friedrich Nietzsche (1844-1900), Martin Buber (1878-1965), Martin Heidegger (1889-1976) en Medard Boss (1903-1990). Hulle was dit eens dat die natuurwetenskaplike model in gebreke is om die mens in al sy verwikkeldheid en die abstrakte vraagstukke van die menslike bestaan, byvoorbeeld gewete, bewussyn en die transpersoonlike, te bestudeer en te deurgrond. Dit gaan dus hier om die *bestaans*problematiek, wat handel oor die soeke na die menslike wesensaard, eerder as die *ken*problematiek – om tot kennis te kom – van Edmund Husserl (Duvenhage, 2016; Spinelli, 2007).

Volgens Kierkegaard word die menslike bestaan in al sy verskillende fasette (persepsies, kognisies, affeksies en handeling) primêr gemotiveer deur die wordingsbeginsel (eksistensie) (Möller & De Vos, 1987). Hiervolgens verlang die mens om in die reine te kom wat sy eie individualiteit betref. Die eietydse skrywer Dolf van Niekerk druk iets van hierdie bestaansverantwoordelikheid só uit: “Jy kan net wees wie jy is, en jy is wat jy word” (Van Niekerk, 2019, p. 40). 'n Pertinente tema in die eksistensialisme is dus dié van selfwording, wat staan teenoor selfvervreemding. Selfvervreemding word gekenmerk deur volslae onderwerping aan 'n massabestaan waarin die individu slegs die rol van konformerende funksionaris speel (Todres, 2002). In hierdie verband merk De Vos tereg op: “Die mens het die verantwoordelikheid om sy individualiteit op te neem en nie net een van die massa te word nie, want in 'n gelykmakende bestaan is elkeen iemand anders en nie homself nie” (in Möller & De Vos, 1987, p. 163). Hierin lê die vryheid as noodsaaklike bestaansbeginsel waarna Nietzsche verwys – 'n nimmereindigende hunkering na selfontplooiing en nuwe bestaansmoontlikhede (Kaag, 2018). Dit word gemanifesteer in die menslike drang om uit te styg bo die begrensde kaders van vertroude voorgeskrewenheid – gewis 'n angswekkende ervaring van die spanning tussen begrensdeheid (wat *is*) en moontlikheid of oneindigheid (wat *kan word*).

Vir die psigoloog Medard Boss is die mens se eie ervaring van om-in-die-wêreld-te-wees 'n belangrike sleutel tot kennis van die menslike bestaan. Beïnvloed deur Heidegger se klem op bestaanskennis (ontologie) en die toepassing van die fenomenologiese metode in die inwinning hiervan, ontwikkel Boss die psigoterapie van Daseinsanalise. Hiervolgens kan die mens se bestaanservaring van in-die-wêreld-wees (Dasein) bestudeer word op grond van die wyse waarop dit (bestaanservaring) gemanifesteer word (Craig, 1993). Boss stel drie wyses van ontplooiing voor, naamlik 1) by wyse van die *Umwelt* of natuurlike, herkenbare wêreld wat uit feite, fenomene en wette saamgestel is; 2) die *Mitwelt*, wat verwys na die gemeenskaplikheid van medebestaan; en 3) die *Eigenwelt*, wat die konfrontasie met eie bestaan – die mens wat nou hier is – veronderstel. Dit is in die *Eigenwelt* dat die mens met sy diepste bestaansgewaarwordinge gekonfronteer en uitgedaag word. Hierdie studie fokus juis op die plotselinge aanroer van of gevoeligheid vir die menslike syn as estetiese disposisie deur middel van teater.

4.4.3 Ontroerende teater: enkele geëkspliseerde opmerkings

In die lig van die voorgaande besprekings kan uitdagende⁴² toneel in verband gebring word met die grondbeskouings van die fenomenologie en die eksistensialisme. Beide bewegings verteenwoordig 'n pleidooi vir die erkenning van en waardering vir die mens in sy totale verwikkeldheid, asook sy hunkering na bestaansin. Dit staan lynreg teenoor die mid-18de- en mid-19de-eeuse positivistiese tydsgees wat gekenmerk is deur die meganistiese verabsoluttering van menslike bestaansuitinge en -ervarings tot enkele objektief meetbare gedragsaspekte. Verder argumenteer denkers en skrywers in die fenomenologiese en

⁴² In die konteks van hierdie studie verwys literêre teater na opvoerings waarvan die fokus hoofsaaklik bewussynsverruiming eerder as vermaak is. Dit beteken egter nie dat vermaak heeltemal uitgesluit of selfs ondergeskik aan die denkende ingesteldheid is nie. Wanneer teater egter in staat is om die kroniek van die menslike psige bloot te lê, sal dit dikwels sekere eienskappe van die persoonlike sowel as kollektiewe onbewuste in die teks en regie insluit en veranker, byvoorbeeld psigiese komplekse, projeksie en argetipes (sien afdeling 3.3). Literêre (letterkundige) teater hou verder verband met die letterkunde en letterkundige genres soos drama, poësie en prosa. Dit veronderstel die tipe teks wat voldoen aan vasgestelde letterkundige kriteria en daarom gepas is vir ontledingsdoeleindes.

eksistensiële tradisies dat die analise en verrekening van die menslike bestaanswyse, abstrakte bestaansproblematiek en deurleefde lewensverskynsels slegs gedoen kan word volgens die fenomenologiese metode.⁴³ Aan die hand van die grondbeginsels van die fenomenologie en die eksistensialisme, word enkele standpunte rakende ontroerende teater vervolgens uitgelig.

- 'n Toneelstuk is nie bloot 'n illustrasie of uitbeelding van die spesifieke betekenis van iets anders nie. Trouens, die oortuigende toneelstuk is 'n gebeurtenis, oftewel ervaring, in eie reg. Sodanige ontmoetingspunt tussen teater en die subjektiewe individu veronderstel nog 'n wêreld, 'n eie sinsbeleving – die *Eigenwelt*. Dit is die wyse waarop die innerlike landskap, oftewel Husserl se noëtiese en die herkenbare wêreld, die noëma, gelyktydig en wederkerend vir mekaar aanwesig is.
- Husserl voer voorts aan dat die bedoelende gerigtheid, oftewel intensionele betrokkenheid, aan die kern van die eie sinsbeleving lê. In hierdie hoedanigheid word die ontmoeting tussen teater en subjektiewe teaterganger 'n groter moontlikheid wanneer die "... toeskouer volledig in beslag geneem word deur die spel, die storie" (Hauptfleisch, 1993, pp. 12-15).
- Die kernbegrippe selftransendering en selfontplooiing in die eksistensialisme is aanduiders van 'n sekere deurleefdheid, om met ander woorde bo die bekende werklikheid uit te styg en 'n nuwe bestaansmoontlikheid te ondersoek. Dit word ten beste weerspieël in die inkanterende teaterruimte, insluitende die verhoog, beligting, klank, beweging en dialoog, waarin die herkenbare, die alledaagse omskep word in die verbeeldingryke, die ongewone.
- Uit bogenoemde punt vloei voort dat die rol van teatertaal as geheel, wat nie tot slegs die verbale dialoog beperk is nie, deur middel van eksistensiële bestaanslemente (liggaam, beweging, ruimte, lig, klank) daartoe bydra om die gewone tot die ongewone te verhef.

⁴³ Soos in afdeling 4.4.1 beskryf, verwys die fenomenologiese denkmethode na die wyse van besinnende en beskrywende ondersoek ten einde die fundamentele struktuur van menslike sinsbeleving en verskynsels uit te lig (Spinelli, 2007; Giorgi, 2012).

*A Mano*⁴⁴ ('met die hand'), 'n Spaanse produksie wat in 2017 tydens die *Cradle of Creativity*-teaterfees in Kaapstad opgevoer is, dien as voorbeeld van die wyse waarop teatertaal wat tot die bewegings van hande en die omvorming van klei beperk is, 'n uitgebreide gevoelsrepertoire skep.

- Die eksistensiële oorstyging vind verder neerslag in die bestaan en aanvaarbaarheid van onbeperkte moontlikhede binne teater, byvoorbeeld die opheffing van tydsbeperkinge wanneer karakters vrylik tussen die newels van tyd en verskillende bestaanstoestande beweeg. Op só 'n wyse prikkel teater 'n gevoel by die toeskouer vir die aaneenvloeiing van 'n veelheid, van alles.
- Dit is miskien verstaanbaar dat ontroerende teater uiteindelik wil spreek tot die Nietzscheaanse beginsel wat fundamenteel aan die menslike bestaan is, naamlik individuele vryheid. In dié verband verwys Hauptfleisch tereg na drama as "...versugting en bevryding: 'n Kosmos waarin alles moontlik is, alles wisselend en veranderlik is – en alles tog uiteindelik en verbysterend wáár is" (Hauptfleisch, 1993, p. 19) – weereens die beginsel van 'n aaneengevloeiende heelheid wat terselfdertyd uit 'n veelheid bestaan. In hierdie waarheid lê ook eintlike skoonheid opgesluit, soos bedoel deur Friedrich Nietzsche en andere, soos N.P. Van Wyk Louw en Johan Degenaar. In sy bekende *Verset* (1939), verklaar Louw dat skoonheid "...moet ook die gewelddadige van die lewe, sonde, pyn, ekstase, die hele vreemde spel van aarde en mens, omvat" (p. 93). Juis omdat teater deur middel van die aanwending van eksistensiële bestaanslemente die teaterganger dwing om met haarself en haar wêreld as omvattendheid in verbinding te tree, dien dit byna altyd as vergestaltung van die mens se hoogste strewes, te wete skoonheid en waarheid. Daar is altyd aanwesig die versugting en verlange om as mens deel te wees van 'n groter wordende betekeniswaarheid. Hierin lê tegelykertyd opgesluit menslike *vryheid én verantwoordelikheid* in die eksistensiële sin van die woord (verwys terug na afdeling 4.3).

⁴⁴ Sáenz-López, J. & Fernández, I. (2017).

4.5 Ontleding van enkele toneelopvoerings

Toneelopvoerings kan aan die hand van spesifieke eksistensiële elemente (sien afdeling 4.3) ontleed word. Dit gee nie alleen aanleiding tot die sigbaarmaking van intense psigiese gewaarwordinge eie aan menslike wesenheid soos weerloosheid, wroeging en versugting (sien afdeling 3.3) nie, maar kan ook in verband gebring word met die fenomenologiese ingesteldheid van die psigoterapeut. Drie spesifieke teateropvoerings, tesame met die matrys van verbandhoudende dialoë, resensies, letterkundige tekste en poësie, word as navorsingsbronne in hierdie konseptuele studie benut. Die bywoning van verskeie teateropvoerings, sowel as die bestudering van toneeldialoë, resensies, letterkundige tekste (romans) en bundels (poësie),⁴⁵ maak dit moontlik om 'n aantal eksistensiële elemente te identifiseer wat in sowel toneel as psigoterapie funksioneer. Hierdie spesifieke eksistensiële elemente of bewussynsessensies bied die agtergrond waarteen die estetiese leerervaring gekarteer kan word en sluit, soos reeds genoem, die bestaanslemente van liggaamlikheid, ruimtelikheid, die relasionele (verwikkeldheid/verweefdheid), tyd, stoflikheid, inkantasie, verbeelding en (kinder)spel in.

4.5.1 Motivering en keuse van toneelopvoerings

Die keuse van spesifieke toneelopvoerings as navorsingsbron is gebaseer op die voorkoms daarin van 'n kombinasie van Christopher Booker (2004) se intriges waarin die verskillende temas van identiteit, misbruik, teenstrydigheid, geweld, verknegting, agteruitgang, eensaamheid en oorwinning sentraal in die argetipiese dilemma staan. 'n Verdere raakpunt is die inkanterende rol, gekenmerk deur *perezhivanie*,⁴⁶ wat dialoog en funksionele taal – aan- óf afwesig – dikwels in teater speel. Tweërlei redes vir die keuse van die betrokke teaterstukke kan aangevoer word. Tweedens berus die keuse op die konteks van hierdie studie, wat besinnend en ondersoekend omgaan met die estetiese disposisie as deel van die leerervaring

⁴⁵ 'n Verskeidenheid van toepaslike toneeldialoë, resensies, letterkundige tekste (romans) en bundels (poësie) is geraadpleeg as deel van hierdie ondersoek na die wyse waarop bewussynsverruimende toneelopvoerings en psigoterapie met mekaar in verband gebring kan word ten einde leerervaringe te skep wat die estetiese ingesteldheid ('n sensitief invoelende ingesteldheid) van studente en sielkundiges sal bevorder.

⁴⁶ Sien afdeling 3.3.3.

van byvoorbeeld die sielkundestudent. As 'n verdere toegif, veral op grond van die psigoterapeutiese rol van kuns in die psigoanalise en eksistensialisme, verwys uitdagende teater na opvoerings waarvan die fokus hoofsaaklik bewussynsverruiming eerder as vermaak is. Hier is die klem nie soseer op die ondergeskiktheid van vermaakteater aan “swaar” of ernstige teater nie, maar eerder op die blootlegging en ontginning van die menslike psige, te wete psigiese komplekse, projeksie en argetipes, deur ontroerende teks en regie. Die gekose, eksemplariese toneelstukke het in 2017 by die jaarlikse US-Woordfees op Stellenbosch gepremière én geïmponeer. Ek was in die gehoor en het die toneelopvoerings eerstehands ervaar.

Die toneelopvoerings sluit in:

- 1) **Wild** (geskryf deur en opgevoer onder regie van Philip Rademeyer)
- 2) **HAM** (poppeteater geskep deur The Loft Puppet Company)
- 3) **Son.Maan.Sterre** (teks deur Alice Birch, in Afrikaans vertaal deur Saartjie Botha, en opgevoer onder regie van Christiaan Olwagen)

Wat volg is 'n opsomming van die ontleding van die teateropvoerings aan die hand van die gekose eksistensiële elemente.

4.5.2 Teateropvoering 1

Wild*

**Uitgesonder as beste toneelstuk by die Woordfees van 2017*

Geskryf deur en opgevoer onder regie van Philip Rademeyer



'n Toneel uit *Wild* (Foto: Nardus Engelbrecht)

Rolbesetting: Tinarie Van Wyk Loots, Albert Pretorius, Joanie Combrinck

’n Polisieman neem ’n verwilderde jong vrou, wat meestal deur honde grootgemaak is, onder sy beskerming.

Die eksistensiële ontleding van die teateropvoering *Wild* verskyn as Tabel 4.1.

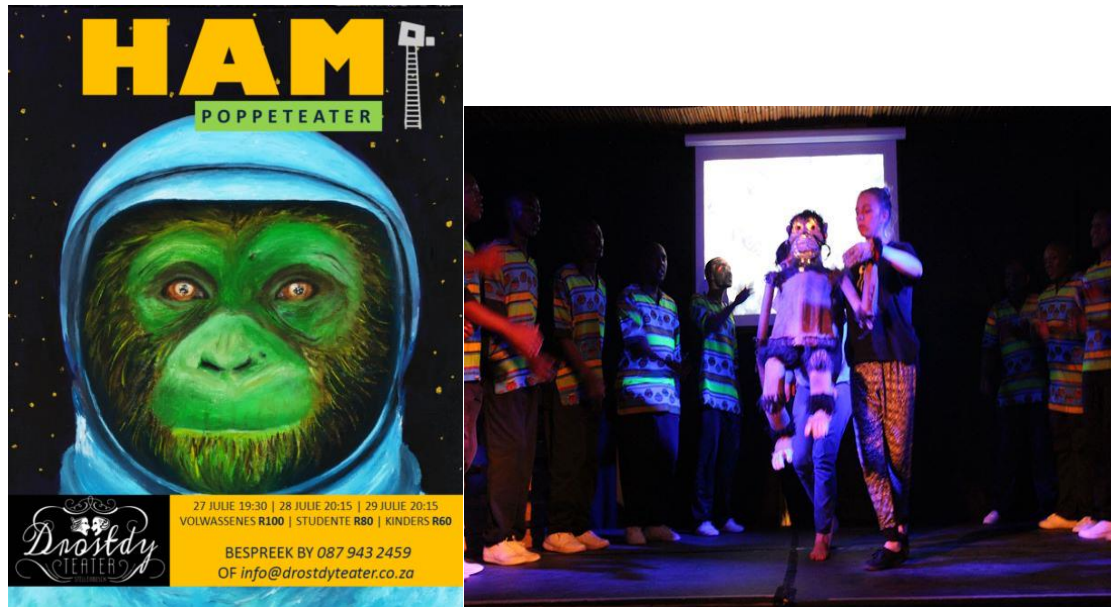
Tabel 4.1 Eksistensiële ontleding van die teateropvoering Wild

Eksistensiële bestaanslemente	Identifisering en ontleding
Liggaamlikheid (beweging, handeling, taal, klank)	Die mens-dier nabyheid, as sentrale tema van hierdie toneelstuk, is duidelik uit die oorheersing van grom-, knor-, tjank- en blafgeluide eerder as funksionele taal. Voorspelbare, gekoördineerde bewegings, teenoor skielike, lomp bewegings, onderstreep verder die spanning tussen gesofistikeerdheid en primitiwiteit, dus die paradoksale.
Tyd	Die wyse waarop die hede en die verlede met mekaar in verband gebring word, veronderstel ’n moontlike toekoms waaroor die gehoor self sal besluit. Die hede bevat sowel die verlede as die toekoms.
Ruimtelikheid	’n Duidelik omheinde hok waarin die meeste van die toneelhandelinge plaasvind, neem die grootste gedeelte van die verhoog in beslag. Hierteenoor stel die kleinerige, ongedefinieerde ruimte aan die kant van die verhoog moontlik ’n meer formele vertrek voor. Twee oënskynlik afsonderlike ruimtes, die beskaafde teenoor die onbeskaafde, word teenoor mekaar opgestel ten einde die skeidslyne te ondersoek.
Relasionele (Verwikkeldheid/verweefdheid)	Die lig word geskyn op sekere aspekte van menswees soos wat dit binne die menslike lotsverbondenheid beslag verkry, veral sosialisering (beskaafdheid teenoor primitiwiteit), taal, kommunikasie en identiteit (moederskap).
Stofflikheid (rekwisiete as simbole, metafore en verwysings na ironie) (Die onverbreeklike relasie van die noësis en noëma wat mekaar wedersyds impliseer)	Die hok verwys moontlik na die ondergeskiktheid en isolering van dit wat as primitief en onopgevoed beskou word. Daarteenoor stel die teekoppie en hoëhakskoën konvensie, orde en beskaafdheid voor. Die ironie word betrek wanneer sogenaamde beskaafde persone, soos ’n polisieman of moeder, pyn toedien in plaas daarvan om te beskerm.

4.5.3 Teateropvoering 2

HAM

Poppeteater geskep deur The Loft Puppet Company



Links: Plakkaat wat opvoering adverteer ✂ Regs: 'n Toneel uit *HAM* (Foto: The Loft Puppet Company)

Rolbesetting en manipuleerders (poppe): Elisha Zeeman, Marelize Viljoen, Abonwabisi Brothers ('n Koor uit Khayalitsha)

Gebaseer op die ware verhaal van Ham, die eerste sjimpansee wat 'n ruimtereis suksesvol voltooi, maar nie sonder dat sy inherente natuur ter wille van wetenskaplike vooruitgang opgeoffer word nie.

Die eksistensiële ontleding van die teateropvoering *HAM* verskyn as Tabel 4.2.

Tabel 4.2 Eksistensiële ontleding van die teateropvoering *HAM*

Eksistensiële bestaanslemente	Identifisering en ontleding
Liggaamlikheid (beweging, handeling, taal, klank)	Hierdie stuk bevat geen verbale dialoog nie. 'n Verbeelde vorm van lewe word hoofsaaklik deur inkanterende beweging en klank, eerder as funksionele taal, opgeroep en geartikuleer. Dit is sowel die poppehanteerder as die gehoor wat aan die lewelose teaterpop 'n ongebonde, verbeelde vorm van lewe gee. Die gelyktydigheid van teenoorgesteldes en die gevolglike opheffing van 'n geïmpliseerde grens tree as fenomenologies-eksistensiële eienskappe na vore.
Tyd	Argiefmateriaal word visueel geprojekteer en dien as terugverwysing na gebeure in die verlede. Hierdeur word die gehoor gelei om op hul eie spore – die beskawingspore van die mensdom – terug te gaan.
Ruimtelikheid	Die laboratorium en woud as kontekstuele en konkrete ruimtes beeld moontlik die vertroebelende balans tussen enersyds die beskawingsdrang en andersyds die delikate verbintenis met die heelal uit. Die bekendheid en die berekenbaarheid van die laboratorium kom te staan teen die onberekenbare en onbekende kosmos.
Relasionele (Verwikkeldheid/verweefdheid)	Die gehoor word voor die uitdaging gestel om die mense se antroposentriese (mags)verhouding met die natuurlike omgewing te bepeins en te heroorweeg. 'n Pleidooi word gelewer ten gunste van 'n terugkeer na sensitiewe interafhanklikheid en sorgsame uitruiling eerder as gewelddadige oorheersing en uitbuiting. Of die gehoor die tekens interpreteer wat deur teater aan hulle gegee word, sal afhang van onder meer hulle gewilligheid en vermoë om suggesties in hulle verbeelding op te roep.
Stoflikheid (rekwisiete as simbole, metafore en verwysings na ironie) (Die onverbreeklike relasie van die noësis en noëma wat mekaar wedersyds impliseer)	'n Koor, die Abonwabisi Brothers, tree soms tydens die opvoering op die voorgrond en soms op die agtergrond op. Soms verbeeld hulle 'n stryd teen dit wat imperialisties en manipulerend is, en ander kere dien hulle as troostende getuie van dit wat geoffer is op die altaar van beskawingsambisie. Die herwinbare kostuums en rekwisiete staan ook lynreg teenoor die materialistiese ingesteldheid van ongebreidelde verbruik.

4.5.4 Teateropvoering 3

Son.Maan.Sterre

Gebaseer op Alice Birch se debuuttoneelstuk *Many Moons* (2011) en in Afrikaans vertaal deur Saartjie Botha. Die regie is waargeneem deur Christiaan Olwagen.



'n Toneel uit *Son.Maan.Sterre* (Foto: Leánne Stander)

Rolbesetting: Greta Pietersen, Wilhelm van der Walt, Nicola Hanekom, Louise van Niekerk, Wilna Snyman

Vier eiesoortige lewensverhale kruis mekaar in die teken van geweld, verlies en eensaamheid.

Die eksistensiële ontleding van die teateropvoering *Son.Maan.Sterre* verskyn as Tabel 4.3.

Tabel 4.3 Eksistensiële ontleding van die teateropvoering *Son.Maan.Sterre*

Eksistensiële bestaanslemente	Identifisering en ontleding
Liggaamlikheid (beweging, handeling, taal, klank)	Vier vervlegte monoloë vorm die kern van hierdie teaterstuk. Verbale dialoog en vertolking is dus meer prominent as in die vorige twee stukke. Die verbeelde wêreld wat deur die gehoor geskep word, berus grootliks op dit wat die karakters deur middel van funksionele taal oproep.
Tyd	Die karakters se unieke lewensverhale is soos hemelliggame wat elkeen in sy eie wentelbaan beweeg. Tog bestaan dié verhale nie totaal onafhanklik van mekaar nie en die karakters se lewens kruis mekaar op allerlei maniere. Die beëindiging van die monoloë naby die einde veronderstel 'n betekenisvolle wending – 'n teken wat deur die gehoor geïnterpreteer moet word.
Ruimtelikheid	Die gerangskikte stoele en die wyse waarop die karakters beurtelings praat, help om 'n bepaalde verloop, atmosfeer en konteks te skep. Elke stoel en karakter, soms in pare, veronderstel 'n bepaalde verhouding, tydsgees en lewensomstandighede. Die tasbare uitbeelding van 'n straatfees as deel van die slottoneel weerlê amper die aakligheid waarmee die toeskouer in sy verbeelding gekonfronteer word (Pople, 2015).
Relasionele (Verwikkeldheid/verweefdheid)	Die inhoud van die karakters se monoloë is meestal 'n weerspieëling van persoonlike geheime, verlies aan onskuld en naïwiteit, sowel as die eensame hunkering na ware verbintenisse met die wêreld en met ander. Aan die kern hiervan lê die psigiese meganisme van ontkenning en van stil te bly in die konteks van patologie, geweld, broosheid en pedofilie.
Stoflikheid (as simbole, metafore en verwysings na ironie) (die onverbreeklike relasie van die noësis en noëma wat mekaar wedersyds impliseer)	Verskeie assosiasies word opgeroep, soos byvoorbeeld die rangskikking van die stoele op die verhoog, wat herinner aan 'n ondersteuningsgroep en die gepaardgaande openbaarmaking. Die ouer vrouekarakter wat aan demensie ly, is moontlik simbool van psigiese onderdrukking en die gevolglike ontkenning van gebeure, omstandighede. Die reuseballon in die vorm van 'n speelgoedhaas neem byna die hele verhoog in beslag, so asof dit 'n dringende noodkreet van die onskuldige kind dien.

4.6 Sommige parallelle tussen uitdagende teater en bewussynsmatige psigoterapie

Parallelle wat reeds sigbaar is tussen uitdagende teater en die aard en beoefening van psigoterapie binne die konteks van eksistensiële bewuswording, sluit die volgende in:

- Beide uitdagende teater en psigoterapie veronderstel 'n plek van ontmoeting en potensiële deelname, 'n toestand van spanning en/of ongemak, en 'n drempelgebied wat Jung (1960) die numineuse noem.
- Wat estetiese uitdrukking betref, word gedagteformulering allereers deur *ver-beeld*-ing voorafgegaan word (Degenaar in Van der Merwe & Duvenhage, 2008; Kramer in Galvin & Prendergast, 2016). Die implikasie vir die psigoterapie sou kon wees dat die psigoterapeut kliniese en diagnostiese persoonsbeelde, gevolgtrekkings en aanbevelings formuleer gedagtig aan 'n werklikheid of wêreld anders as sy eie, die bekende. Dit bied verder aan die terapeut die geleentheid om haarself te ondersoek, na te dink oor hoe sy is en hoe sy moontlik kan wees.
- Beide uitdagende teater en die beoefening van psigoterapie vereis 'n sekere óópheid van gees en 'n peinsende ingesteldheid ten einde die moontlike spanning of worsteling wat by teaterganger en terapeut kan ontstaan, vreesloos vas te hou.
- Beide teaterganger en psigoterapeut se vermoë om met intensiteit te luister – “bearing witness to the other” (Galvin & Prendergast, 2016) – om tegelykertyd weerloos én dapper te wees en om groter vrae te vra word in die besonder uitgedaag.

Ursula Hess (2012, p. 28) skyn ook 'n lig op die moontlike verband tussen teater en die psigoterapie wanneer hulle soos volg oor die evokatiewe metode (soos byvoorbeeld teater) praat: “... to transcend the limits of language through non-linear aesthetic expressions that touch us and elicit the implicit meanings of life world experiences”. Weereens kom die inkanterende en *ver-beeld*-e krag van woorde aan die bod. In teater (beliggaming van die estetiese beginsel) word daar meestal nie óór of ván 'n fenomeen gepraat nie, maar word die saak op verskeie en oorvleuelende evokatiewe wyses *ver-beeld*, wat die ingewikkeldheid van die menslike toestand weerspieël. Galvin en Todres (2009, p. 307) noem hierdie proses tereg 'n “... back and forth movement between the implicit, the felt sense and language”. Ek voer aan dat die aard en wese van psigoterapie verrassende ooreenstemming toon met die wyses

waarop ontroerende teater bedink, geskep, uitgevoer, opgevoer en uiteindelik waargeneem word.

In die voorafgaande gedagtegang kom die beduidendheid van en resonansie tussen die kunste en *la condition humaine* ter sprake. Hierdie parallel is op sigself 'n fenomenologiese assosiasie, soos beskryf deur Van Manen (2014) omdat dit op subtile en genuanseerde wyse die *Geschehen* – die deurleefde ervaring – weerspieël. Diepgaande bestudering en abstrahering (konseptuele eksplikasie) van toneeldialoë en resensies het sekere universele temas van die geleefde ervaring en interdisiplinêre vrae/kwessies rakende eksistensiële ontstgting en bewuswording aan die lig gebring. Swedberg se sistematiese teoretiseringsmodel, wat deur eksplikasie en konseptualisering gekenmerk word, lê die kennisteoretiese aanknoping van die menslike wesensaard en ontroerende teater by psigoterapie verhelderend aan die dag.

4.7 Samevatting

Die sentrale teoretiese stelling van hierdie studie dui aan dat literêre teater moontlik kan dien as analogie vir, maar ook as poort na, die sensitief invoelende wyse waarop die opvoedkundige sielkundige binne die psigoterapeutiese ruimte bestaan, begryp en optree. Die relevansie hiervan berus op die oortuiging dat 1) die kunste bevorderlik is vir die ontwikkeling van 'n estetiese disposisie gekenmerk deur kontemplatiewe (betrokke/deelnemende) opmerkzaamheid en teenwoordige gerigtheid, sowel as sublieme en invoelende meelewing, en 2) teater oor 'n psigiese funksie beskik (sien Teater as argetipiese bron, afdeling 3.2.3). Beide bogenoemde oortuigings is in vorige hoofstukke bespreek, omskryf en gekonseptualiseer. Die spesifieke fokus van hierdie hoofstuk was om die aanknoping van die menslike psige by ontroerende teater as beliggaming van die estetiese disposisie en gevolglik 'n bewussynsmatige psigoterapie te ontleed. Dit is gedoen deur die toepassing van die eksistensiële, oftewel bestaanslemente van liggaamlikheid, die relasionele, tyd, stoflikheid en ruimtelikheid as denkraamwerk. Taal en teater as geestesmiddele staan in verband met die estetiese disposisie gekenmerk deur 'n sensitief invoelende ingesteldheid vir verwickeldheid, verbandlegging en die metafisiese. Vir die opvoedkundige sielkundige word teater 'n instrument om betekenisraamwerke te ontsluit deur middel van sekere estetiese vaardighede, te wete die vermoë tot sensitiewe bewustheid van subtile verandering, die eindelose verweefdheid van alles en verrassende patrone,

verwantskappe en verhoudings – vir die denkende opvoedkundige sielkundige 'n noodsaaklikheid wat hom in staat stel om nie net te *verklaar*, te *definieer* en te *diagnoseer* nie, maar allereers meevoelend te *hoor*, te *sien* en te *voel*, en dus te *beskryf*.

Die volgende afdeling bied 'n uiteensetting van die estetiese disposisie as voorwaarde vir die beoefening van bewussynsmatige psigoterapie by wyse van 'n teoretiese raamwerk. Dit sluit enkele onderrigpraktyke en -riglyne in, wat die estetiese disposisie by die student in opvoedkundige sielkunde kan stimuleer. Die teoretiese raamwerk as heuristiese hulpmiddel berus op die aanknoping van die psigoterapie by ontroerende teater en die menslike wesensaard, soos in voorgaande hoofstuk omskryf.



AFDELING C: TEORETIESE HEURISTIEK EN ONDERRIGPRAKTYKE

HOOFSTUK 5 KONSTRUERING VAN 'N METATEORETIESE GESTALT

“Die ikonoklasme van ’n okkerneut
word streng van binne opgelê, jy sien
sy harsings byna deur die deksel spring,
sy windings amper deur die skotte bars.

Kon mens maar voor ’n digwerk jou gedagtes so tot stilstand bring.”

“Gedigte by skilderye van Adriaen Coorte” (Van Niekerk, 2017, p. 47)

5.1 Inleiding

Afdeling C wil, soos die digteres Marlene van Niekerk dit in die aangehaalde strofe hierbo versinnebeeld, ’n helder omlynde, heuristiese idee-eenheid – die estetiese disposisie as denkende ingesteldheid van die student in opvoedkundige sielkunde – op te stel. Dit neem die vorm aan van ’n metateoretiese gestalt (samehang), gebaseer op die ontleding, kontekstualisering en die verband tussen ontroerende teater, die esteties georiënteerde ingesteldheid en gepaardgaande psigoterapeutiese onderrigpraktyke.

Tot dusver het hierdie studie ’n betoog gelewer vir die relevansie en bevordering van die estetiese disposisie tydens die psigoterapieonderrig en -opleiding van studente in opvoedkundige sielkunde. Party van die afgebakende eienskappe onderliggend aan die estetiese disposisie is ’n sensitief invoelende ingesteldheid (*Einfühlung*) (afdeling 3.5), synsdenke en verskerpte intuïsie vir ongewone samehange, paradoks, simboliek en die voortdurende ineenvloeiing, dus wording, van alle dinge. ’n Sensitief invoelende ingesteldheid vir bestaanskwessies – hoe ek is en wórd in hierdie wêreld – bied ’n poort na meevoeling met

die innerlike lewe of sielstoestand van ander, oftewel empatie. Alte dikwels neem studente bloot 'n simpatieke houding jeens hul kliënte in wat ontdaan is van *aisthēsis*⁴⁷ en van 'n intense bemoeienis met en insig in die paradoksale menslike wesensaard. Boonop kom persone in die gesondheids- en versorgingsberoepe dikwels voor 'n konfliktsituasie te staan wat gekenmerk word deur wetenskaplike kennis, aan die een kant, en sensitiewe begrip vir die menslike lot, aan die ander kant. Binne die breër veld van die sielkunde het veral Jung deurgaans 'n sterk pleidooi gelewer ten gunste van individuele integriteit⁴⁸ in plaas van “tropsielkunde”, wat gekenmerk word deur wetenskaplike rasionalisme en digitale mediamaterialisme waarvan pasklaar kodes en kategorieë en kitsverstaan die hoofdoel is. Te dikwels is die waarnemings, bevindinge en aanbevelings in die speelkamer (terapielokaal) of die psigo-opvoedkundige verslag clichéagtig en gebaseer op abstrakte verskynsels en geïsoleerde diagnostiese kriteria. Jung se aanmaning is egter duidelik:

“The doctor⁴⁹ [ons kan ook lees opvoedkundige sielkundige], above all, should be aware of this contradiction. On the one hand, he is equipped with the statistical truths of his scientific training, and on the other, he is faced with the task of treating a sick person who, especially in the case of psychic suffering, requires **individual understanding**” (Jung, 2002, p. 7; beklemtoning Jung s'n).

⁴⁷ Die estetiese het betrekking op die Griekse begrip *aisthēsis*, wat beteken om gebeure of waarnemings *in te adem / in te drink* (Eco, 2004), dus vergeesteliking of verinnerliking. Op sy beurt hang verinnerliking af van die individu se vermoë om ontologies ontvanklik en met verhoogde bewustheid en sensitiwiteit te handel.

⁴⁸ Naas Jung, het denkers soos Bertrand Russell en Friedrich Nietzsche ook klem gelê op die spanning tussen die individuerende (om my eie mens te wees) en die outoritêre (konformerende). Hulle het kragtig geargumenteer dat hierdie spanning aangepak kan word deur kritiese heroerweging van samelewingswaardes en ideologieë (insluitende konformerende sosiale en religieuse sisteme) en versoening van die inherente en gelyktydige behoefte aan individuele vryheid én *esprit de corps*, dus 'n samehorigheidsgevoel. Sien veral *Authority and the individual* (1949) deur Bertrand Russell en *Friedrich Nietzsche and the politics of the soul: A study of heroic individualism* (1990) deur Leslie Paul Thiele.

⁴⁹ C.G. Jung was self 'n psigiater en sielkundige van beroep.

Alhoewel Jung onomwonde sê “[t]his conflict cannot be solved by an either-or but only by a kind of two-way thinking: doing one thing while not losing sight of the other” (Jung, 2002, p. 6), blyk dit oor dekades heen ’n algemene probleem in die onderrig en opleiding van veral medici en sielkundiges te wees.⁵⁰ Ek voer met hierdie studie aan dat die beklemtoning van die estetiese disposisie tydens die onderrig en opleiding van studente in opvoedkundige sielkunde groter bewustheid kan skep vir dit wat buite (verklarende) taal is, insluitende ontroering, verwondering en verbeelding. Ontroerende teater as sintuiglike en metaforiese vergestaltung van abstrakte bestaanskwessies kan ’n betekenisvolle rol in die bevordering van bogenoemde speel. Op spontane wyse kan dit diepsinnige bepeinsing van en invoelende empatie met die menslike wesensaard ontlok.

Die volgende stap in die hermeneutiese betoog, gebaseer op Swedberg se teoretiseringsproses, is om ’n gepaste heuristiese model te skep ter verheldering van die estetiese disposisie as voorwaarde vir die bewussynsmatige beoefening van die opvoedkundige sielkunde, spesifiek psigoterapie. Enkele aanvanklike onderrigpraktyke wat die estetiese disposisie by die student in opvoedkundige sielkunde kan stimuleer, word hierby ingesluit. Afdeling C word afgesluit met enkele aanbevelings vir verdere navorsing en onderrig- en opleidingsverfyning, asook ’n nawoord.

5.2 ’n Metateoretiese gestalt

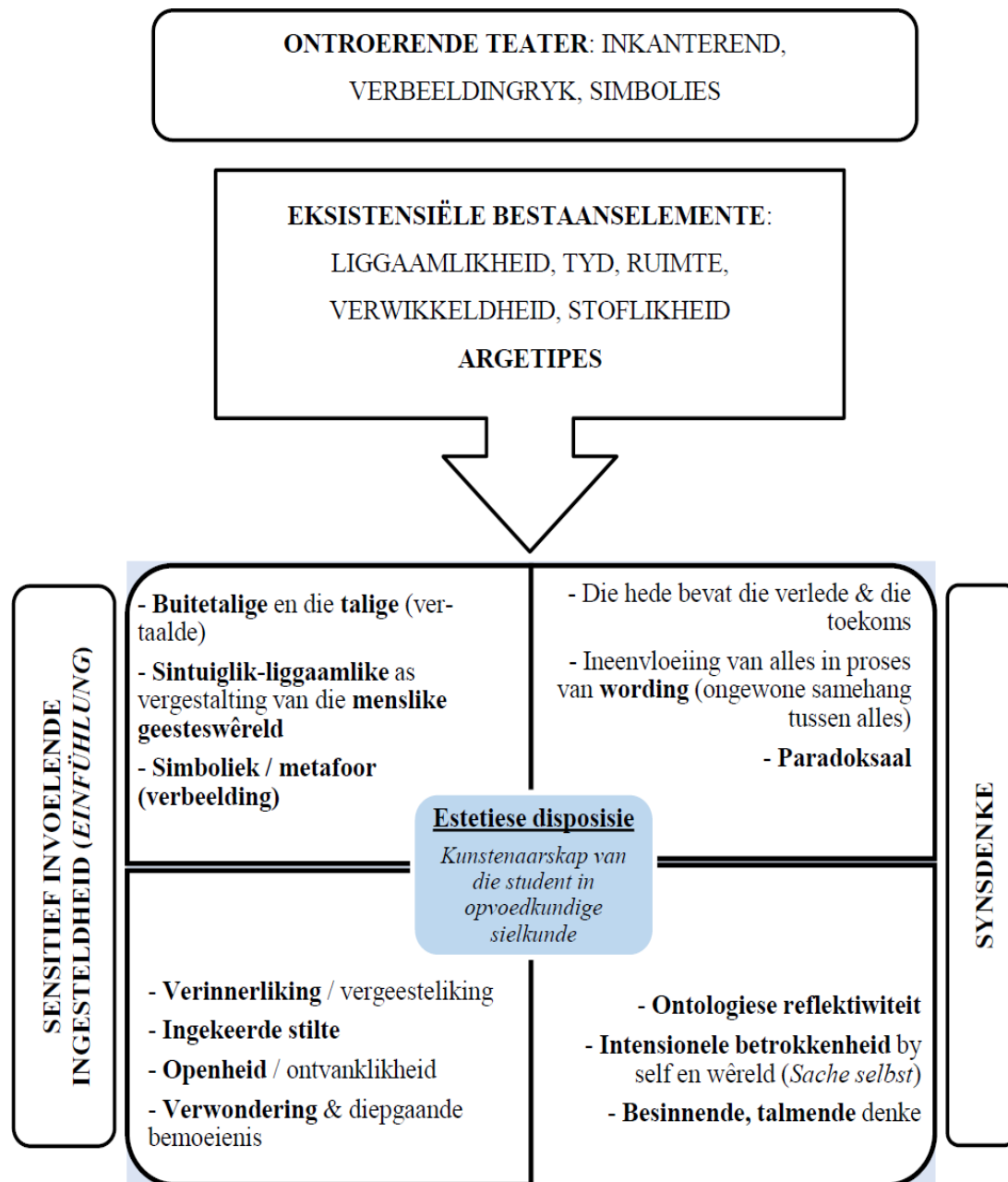
Die heuristiese metode van idee-ontwikkeling, gekenmerk deur volgehoue konseptualisering en verheldering, het mettertyd aanleiding gegee tot die kreatiewe saamsnoering van bestaande kennis en teoretiese insigte. Wat te voorskyn gekom het, is ’n metateoretiese gestalt wat bestaan uit geïntegreerde, interdisiplinêre kennisteoretiese opvattinge uit die dissiplines van die drama, die filosofie en die algemene sielkunde. Aan die hart hiervan lê die omskrywing van die estetiese disposisie as die vermoë tot ’n sensitief invoelende ingesteldheid, syndenke en verskerpte intuïsie vir ongewone samehange, paradoks, simboliek en die ineenvloeiing, dus

⁵⁰ Volgens MacLeod (2001) is daar ’n leemte ten opsigte van praktisyns se onderrig en opleiding in die sensitiewe ontvanklikheid vir en identifisering met mense se lyding. Srivastava en Das (2016) meen selfs dat mediese studente se vermoë tot empatie gedurende hul opleiding afneem.

wording van alles. Eiening en toepassing van die estetiese disposisie groei uit betrokkenheid by 'n eie ondersoek na die werklikheid, dus die betekenis daarvan om te bestaan en die wêreld op bewuste wyse te ervaar. Hierdie vermoë is noodsaaklik vir die psigoterapiestudent in opvoedkundige sielkunde wat hom verlaat op diepsinnige en genuanseerde (teenoor meganiese en eendimensionele) maniere van verstaan en ondersteun. Die vraag ontstaan hoe die ontwikkeling van die estetiese disposisie tydens onderrig en opleiding gestimuleer kan word.

'n Duidelike antwoord lê opgesluit in literêre teater as “simboliese medium van die menslike verbeelding” (Pretorius, 2008) en dus as platform vir die esteties georiënteerde leerervaring. Eienskappe van die estetiese ingesteldheid is inherent deel van literêre teater en kan daarom by wyse van eksistensiële ontroering en verbeelding by die gehoorlede ontlok word. Die spontane manier waarop literêre teater as simboliese beliggaming van die menslike toestand dien, dus die psigiese funksie van teater, maak dit geskik vir die verskerping en inoefening van die vermoë tot 'n estetiese ingesteldheid. Soos vroeër uiteengesit, het kuns die vermoë om te ontroer en die mens verwonderd te laat, omdat dit argetipes bevat en aktiveer. Gevolglik raak die toeskouer bewus van die “verbeeldingryke en kreatiewe krag van simbole, metafore, taal, lyn, kleur, vorm en beeld” (Frankl, 2007, p. 56), die estetiese ingesteldheid wat 'n veredeling van die werklikheid toelaat. Hopelik sal die bevordering van die estetiese ingesteldheid lei tot 'n meer bewussynsmatige student in opvoedkundige sielkunde. Die bevordering van die estetiese ingesteldheid sluit die ontwikkeling en uitbreiding van vakkundige vernuf, die repertoire van begripsraamwerke, en ontledende, verbandsoekende en kreatiewe denke in.

5.3 Uiteensetting van die teoretiese raamwerk



Figuur 5.1 Aanknoping van die psigologiese funksie van ontroerende teater by die estetiese ingesteldheid: 'n teoretiese gestalt

5.3.1 Die eksistensiële en argetipiese noodwendigheid van ontroerende teater

Die model bestaan uit twee verbandhoudende komponente wat uiteindelik 'n kennisteoretiese gestalt vorm. Die eerste komponent het betrekking op die eksistensiële en argetipiese noodwendigheid van ontroerende teater, dit wil sê die inherente beliggaming deur literêre teater van argetipiese inhoud en sommige eksistensiële bestaanslemente, naamlik liggaamlikheid, ruimtelikheid, die relasionele, tyd en stoflikheid. Hierdie prinsipe dien as betekenisraamwerk in die verheldering van die psigologiese funksie van ontroerende teater. Die spieël wat ontroerende teater deur middel van die inkanterende, verbeeldingryke en simboliese insluiting van die menslike geesteswêreld ophou, skep die potensiaal vir gehoorlede om betrokke te raak by 'n eie ondersoek na die werklikheid. Dit kan beskryf word as 'n hermeneutiese betrokkenheid wat ten doel het om sin te maak van omstandighede, situasies en gebeure. Die eksistensiële vrae wat dikwels spontaan by die gehoorlid opkom, sluit in: *Wat doen die gebeure op die verhoog aan my en hoe maak ek daarvan sin? Wat beteken dit om te leef en wel in hierdie bepaalde omstandighede? Hoe bestaan alles en wat is die sin daarvan?*

Inbegrepe by ontroerende teater as evokatiewe kunsvorm en simboliese medium is immers die fenomenologiese ontmoeting, oftewel eksistensiële ontwaking, soos beskryf deur Arendt (1978) en Hansen (2012) – om dus die vanselfsprekende, die alledaagse en gewone, toe te laat om die transendente (die wonder van *Dasein*) te word. Die wyse waarop teater as beliggaming van die gelyktydig sensoriese/sintuiglike én intuïtiewe dien, werk hiertoe mee. Hierdie gesitueerdheid as gegewe, met ander woorde die sigbare, die sensories-liggaamlike, die herkenbare, is terselfdertyd ook intuïtief. Die meeste verhale en sprokies, ook op die verhoog, probeer hierdie beginsel vergestalt in die vorm van ingange of oorgange.

Ons sien en hoor vir die eerste keer op die verhoog en dan vir 'n tweede keer in ons verbeelding. Dit gee aanleiding tot 'n verskerpte gevoeligheid vir moontlikhede, verwikkelde betekenis, subtiële wisselinge en gelyktydige teenstrydighede – die aanwesige afwesigheid, sigbare onsigbaarheid, ongewone gewone, die vreemde herkenbaarheid. Dit behels dus die beginsel van 'n onopgehefde spanningsveld tussen teenoorstaande toestande, behoeftes of ervarings, wat in die Jungiaanse konteks ook argetipes genoem word (sien afdeling 3.3). Om kortliks weer die kernbeginsels uiteen te sit: Argetipes is eie aan die menslike natuur en verwys na oorgeërfde

tematiese inhoud wat die mens help om *a priori*-psigiese behoeftes te organiseer. Vir elke groep behoeftes is daar 'n universele argetipe. So is daar byvoorbeeld vir die behoefte om versorg te word die argetipe van die **goeie ouer** teenoor die **verswelgende ouer**, en vir die behoefte om gelyktydig 'n eie mens te wees maar ook deur ander aanvaar en erken te word, die argetipe van die **individuele** teenoor die **kollektiewe**. Argetipes bevat teenoorstaande psigiese inhoude wat in 'n onopgehefde spanningsveld saambestaan en gedurig streef na preserverende geïntegreerdheid. Die mens het dus albei nodig as deel van sy eie gesonde behoud. So byvoorbeeld sal té veel **chaos** (wanorde) ons ontnem van 'n noodsaaklike geborgenheidsgevoel en angs meebring, terwyl oormatige **orde** of rigiditeit inisiatief en groei sal ondermyn. Dit geld ook die spanning tussen **dood**, om byvoorbeeld iets af te lê, en **lewe/geboorte**, wat verandering en nuutheid veronderstel.

In Jungiaanse terme is die oorsprong van die mens se ganse psigiese bestaan gesetel in 'n sentrale argetipe, naamlik die Self. Vir die psigoloog Carl Gustav Jung (1875-1961), wat mildelik uit die filosofie, die wetenskap, die mitologie en die antropologie geput het, dien die Self as die oorspronklike (die grootste) en dus transpersoonlike bron waaruit die mens se mees fundamentele psigiese hunkeringe ontspring. Jung beskou die Self (met 'n hoofletter) gevolglik as die “God in ons” (*Collected Works* 7, 1953-1978, p. 339, Frank, 2004, p. 115) wat oor die aangebore potensiaal beskik om teenoorgesteldes met mekaar te integreer ten einde 'n ewewig te vorm. Dit veronderstel dus 'n *a priori*-ordeningsprinsipe waarvan die natuurlike strewe is om, in belang van die preservering van die menslike gees, psigiese teenpole (hunkeringe, voornemens, gevoelens, denke) met mekaar te integreer. Ook ter sake is die strewe na heelheid, oftewel die beïnvloeding en ineenvloeiing van 'n menigte fasette, elemente en dimensies in 'n konstante proses van wording.

Wat 'n mens dikwels op die verhoog sien en ervaar, is die uitbeelding en aktivering van sulke argetipes met die doel om by wyse van bepeinsing en introspeksie balans (nuwe insigte en betekenis) te bring. Argetipes word dikwels ten tyde van betekenisvolle verandering of nood geaktiveer en word by wyse van simbole gemanifesteer. Universele simbole verskil van kulturele simbole (aangeleer) en persoonlike simbole (individuele ervaring) in die opsig dat daar 'n intrinsieke (eerder as toevallige) verband bestaan tussen die simbool en dit wat daardeur

voorgestel word (Fromm, 1967). Universele simbole sluit byvoorbeeld seremonies, rituele en sekere lewensgebeure soos die geboorte van 'n kind in. Alhoewel die simbole van kultuur tot kultuur kan verskil, hou dit met dieselfde universele argetipe verband. Die geboorte van 'n kind aktiveer byvoorbeeld die argetipe van ouerskap. Op die verhoog staan die simbool as fisiese handeling, objek of sensoriese uitbeelding dikwels in die plek van 'n innerlike gewaarwording, gevoel of gedagte. Gevolglik voorsien die uiterlike 'n brug na die innerlike en dien die herkenbare simbool as uitdrukking en voorstelling van die dikwels onherkenbare innerlike, argetipiese belewenisse.

Die inkanterende tekensisteem (musiek, sang, klanke, poppe, akteurs, dialoog en handeling) onderliggend aan teater funksioneer dikwels op simboliese vlak om 'n spesifieke ewewig te herstel. Wat op die verhoog uitgebeeld word en moontlik deur die teaterganger beleef word, is die versteuring van die ewewig (inbesitname, onderdrukking, vernietiging, geweldandoening), sowel as die potensiaal om die balans te herstel. Verval, agteruitgang, ontheemding, vergiftiging en aftakeling is deel van hierdie proses van bewuswording van die wyse waarop die konflik tussen teenoorstaande sake uitspeel en uiteindelik geïntegreer of versoen word. In dié opsig is teater dikwels ook 'n simboliese medium van die psigiese taak van individuasie (sien afdeling 3.3). Dit gebeur meestal onbewustelik en hoef nie aan teatergangers verduidelik of verklaar te word nie. Die presiese replisering van 'n teaterstuk of opvoering is weens die outentieke en spontane aard daarvan nie werklik moontlik nie. Gevolglik spreek dit selfs nog meer tot “the things themselves”, oftewel die Husserliaanse verwysing na die gestroopte saak self – dit wat hier en nou is.

Tot dusver is die teaterganger (lees ook: student) weens die inkanterende vermoë van ontroerende teater as 't ware binne-in die verhalende verhoog, maar die verhoog kan ook “verder in hom voortleef en verander” (Burger, 2018). Die volgende komponent van die model beskryf hoe die psigologiese funksie van ontroerende teater verder aanleiding gee tot die estetiese disposisie as 'n voorkeur-ingesteldheid.

5.3.2 *Aisthēsis* as eis aan die student in opvoedkundige sielkunde

Die vermoë tot 'n estetiese disposisie kan beskou word as die kunstenaarskap van die student in opvoedkundige sielkunde. Tog kom sodanige kunstenaarskap in die gedrang wanneer 'n samelewing merendeels deur meganistiese uitkomst en die onnadenkende opstapeling van inligting, oftewel “die vulgariteit van die massamens” (Jung, 2002; Versfeld, 1982, p. 90), gedikteer word. Eenvoudig gestel, verwys die estetiese disposisie na 'n bewussynsmatige, besinnende ingesteldheid gekenmerk deur verskerpte intuïsie, verbeelding, 'n sensitief invoelende ingesteldheid en betrokkenheid by 'n eie ondersoek na die werklikheid, na die vervlegtheid van die self en die wêreld. Die estetiese disposisie impliseer die bewussynsmatige, dit wil sê om sonder voorbehoud intensioneel ontvanklik en besinnend met 'n gegewe werklikheid om te gaan. Dit hou verband met die Griekse begrip *aisthēsis* (verinnerliking) en dui spesifiek op die bewustelike inademing van 'n moment of indruk, met ander woorde 'n verskerpte bewussyn van die vervloeiende ingebindheid van 'n ganse bestaan. Dit betrek 'n tipe ingekeerdheid of innerlike stilte wat noodsaaklik is vir ontledende, genuanseerde en verbandsoekende denke. Hierdie tipe denke is noodsaaklik in die opvoedkundige sielkunde, waarvan die fokus meermale die komplekse wisselwerking tussen 'n verskeidenheid van kontekstuele veranderlikes is.

Die psigologiese funksie van teater (die eerste komponent van die model) laat studente toe om hul eie historisiteit en psigiese landskap in oënskyn te neem. Hieruit kan groter insig in empatie met die kollektiewe mensheid (om 'n mens saam met ander te wees) ontwikkel. Die alternatiewe wêreld wat deur middel van die verbeelding ervaar word, stel 'n persoon in staat om agter te kom dat die wêreld waarin sy leef, nie die enigste wêreld is nie. Net soos wat Burger (2018) in *Die wêreld van die storie* met betrekking tot stories aanvoer, kan ook literêre teater die student van homself, van oordrewe selfbewustheid verlos.

So 'n sensitiewe, ontvanklike ingesteldheid laat die student toe om bewus te wees van veral wat buite taal is, en van hoe dit (die buitetalige) dikwels op fenomenologiese wyse as beliggaming van die Husserliaanse *Sache selbst* (1980) dien. In die konteks van die psigoterapie is dit belangrik, want onderliggend aan enige tipe terapie is altyd die ontologiese vraag na wat dit is om te wees en te deurlief. Ingesluit is die fenomenologiese eienskap om met verwonderende

bemoeienis om te gaan met dit wat nou ís, maar terselfdertyd steeds word. Die kind wat “nie kan stilsit nie”, word die kind wat “kwispel-kwispel tussen tafel en stoel”. Die sensories-konkrete word ver-taal asof dit vir die eerste keer ervaar word en nie asof dit reeds as cliché (in/binne taal) bestaan nie. Só word ontnugtering en verlies in Peter Verhelst se *Die geheim van die keel van die nagtegaal* ver-taal:

“Maar pyn gehoorsaam nie normale wette nie. Pyn is soos verdriet. Verdriet swel op en maak jou moeg, eindeloos moeg. Ná ’n tyd is die verdriet so groot dat dit jou heeltemal bedek en dat jy nie meer daaronder kan uitkom nie, hoe jy ook al probeer. So groot is die verdriet dat daar niks anders meer is nie as Die Verdriet” (Verhelst, 2011, p. 39).

Ek stem met Edmund Husserl saam dat wanneer die student op intensionele wyse toelaat dat die wesenlike haar deurspoel in ’n tipe inkantering soortgelyk aan ontroerende teater sy beter in staat sal wees om die kliënt se verlangens “tot stand te vertel” (Burger, 2018, p. 23) en dus singewend te deurgrond. Dit vereis egter diepgaande bemoeienis met en intensionele oorgawe aan gesteldhede of gebeure soos dit is, ten einde te poog om die wesenlikheid daarvan te peil. Hierdie eienskap, onderliggend aan die estetiese disposisie, stem ooreen met die Duitse konsep *Einfühlung* (Jeffers, 2009, p. 3) en verwys na ’n sensitief invoelende ingesteldheid met betrekking tot gebeure en gewaarwordinge. Wanneer die student in opvoedkundige sielkundige in gebreke bly wat die vermoë tot verinnerliking betref, is ’n diepgaande deurgronding van die gelade innerlike landskap van die kliënt nie moontlik nie – alleenlik ’n oppervlakkige en miopiese waarneming.

Ten diepste handel die psigoterapie as vakgebied en professie oor die strewe om die dilemma van mens te wees, oftewel *la condition humaine*, te verken en beter te begryp. Emmy van Deurzen en Martin Adams, bekend vir hul werk op die gebied van die eksistensiële filosofie en sielkunde, beskryf die menslike toestand as ’n voortdurende spanningsveld tussen teenoorgesteldes – om te spoel tussen sekerheid en onsekerheid, intimiteit en eensaamheid, verdriet en vreugde, versugting en verrukking, vervulling en verlies, lewe en dood (2011). Alte dikwels word die wese van die psigoterapie egter in verband gebring met slegs die eensydige

taksering van die mens aan die hand van hoofsaaklik simptomatiese, sielkundige, sosiale of gedragseienskappe (Van Deurzen & Adams, 2011, p. 8). Die klem is gevolglik meestal op intrapsigiese of interpersoonlike faktore in die afwesigheid van 'n deurtastende besinning van wat dit beteken om 'n mens te wees en 'n betekenisvolle lewe na te streef. Hoewel alle psigoterapeutiese perspektiewe en modaliteite 'n filosofiese grondslag het, word dit waarskynlik in die skadu gestel deur die oorbeklemtoning van psigoterapie as prakties-konkrete metode van intervensie.

Tereg kan gevra word wat mettertyd aanleiding kon gee tot hierdie dikwels funksionalistiese beskouing van die psigoterapie en miskien selfs die sielkunde-professie in die algemeen. Moontlike invloede sluit in die praktiese aard van opleiding, wat die klem op die toepassing van diagnostiese kriteria, gedragssimptome en konkrete metodes lê. Gevolglik is studente nie noodwendig gewoond daaraan om die gevoelskante van die menslike toestand ook op filosofiese wyse te betrag en te verreken nie (Van Deurzen & Adams, 2011). Die toenemende bemerkbaarheid van algemeen menslike leed, melankolie en onsekerheid as patologiese verskynsels wat farmakologies behandel behoort te word (Gardner, 2016, p. 89), dra waarskynlik verder by tot 'n dikwels miopiese beskouing van die menslike toestand. Die geleidelike aanvaarding van bogenoemde instrumentalistiese diskoers deur die psigoterapie as vakgebied en professie verwoord ek soos volg⁵¹:

Persoonsbeeld

Gedurende jou besoek het dit geblyk uit verkreeë resultate
soos behaal op
sistematies geadministreerde subtoetse en vraelyste dat
beduidende skaalafwykings voorkom en aanleiding gee
tot 'n ongedifferensieerde profiel

⁵¹ My eie ongepubliseerde gedig.

ten opsigte van algemene funksionering.

of is dit bloot versamelde verstikkende

eensaamheid?

Die bewussynsmatige psigoterapeut bemoei hom hoofsaaklik met die mens wat *is* (eksisteer, bestaan), en nie met die afbakening van die fundamentele aard van die mens nie, byvoorbeeld die mens as sosiale wese of die mens as sy eie genetica. Hierdie beginsel vorm die grondslag van die eksistensiële psigoterapie en omvat die filosofiese en nabetragtinge benadering tot wat dit beteken om 'n mens in hierdie wêreld te wees (*being-in-the-world*). Dit sluit veral idees in wat verband hou met die ineengeweeftheid van mens en omgewing, liggaam en psige, en met die siening dat die mens gelyktydig 'n wêreld skep en daardeur geskep word.

Die unieke vermoë van die mens om bewustelik na te dink oor sy steeds veranderende en komplekse bestaan bied aan hom 'n sin vir die self. Hierin lê opgesluit tegelyk persoonlike vryheid én verantwoordelikheid: om die intensiteit van te leef te erken en voortdurend daarvan sin te maak binne die beperkings van die eie bestaan. Die eksistensiële terapeut openbaar 'n intuïtiewe sensitiwiteit vir die menslike toestand, gekenmerk deur teenstrydighede en onverwagse invloede – dit wat uitdaag, kan ook tot nuwe vreugdes lei; uit die lyding herrys lewenskragtigheid. In aansluiting hierby meen Van Deurzen: “The quality of my work (as therapist) increases or decreases in accordance with the quality of my life” (1998, p. xii), bedoelende dat wanneer die psigoterapeut nie terugdeins van konfrontasie met en ondersoek van haar eie bestaanskwessies nie, sy beter in staat is tot dieptepeilings van die psigiese landskap van 'n ander.

5.4 Samevatting

In hierdie hoofstuk is die metateoretiese gestalt, oftewel verduidelikende heuristiek, uiteengesit op grond van die aanknoping van ontroerende teater en die esteties georiënteerde ingesteldheid by die psigoterapieonderrig en -opleiding van die student in opvoedkundige sielkunde. Die

teoretiese idee-gestalt dui aan hoe die psigologiese funksie van ontroerende teater, te wete eksistensiële verwondering, verband hou met die estetiese disposisie as voorkeuringesteldheid van die student in opvoedkundige sielkunde.

Die nexus van hierdie studie is die wetenskaplike samesnoering van sommige kernidees rakende die estetika van die psigoterapeutiese ingesteldheid van die opvoedkundige sielkunde student. Hierdie kernidees sluit in die fenomenologiese ingesteldheid, sensitief invoelende empatie, die syndenke en bewussynsmatige georiënteerdheid (eksistensiële ontvanklikheid) van die ontwikkelende terapeut, sowel as die psigologiese funksie van literêre teater as estetiese proses (inkantasie, metaforiese, simboliese). Volgehoue teoretisering het uiteindelik gelei tot 'n estetiese raamwerk (metateoretiese gestalt) vir die psigoterapeutiese ingesteldheid. Ek verwys hierna as die estetiese disposisie, aangesien dit 'n groter aanleg veronderstel waaruit ander psigoterapeutiese vermoëns spruit, ingesluit 'n denkende en sensitief-invoelende oriëntasie.

Die volgende hoofstuk neem as vertrekpunt spesifieke kernbeginsels soos vervat in die teoretiese raamwerk en die onderrig- en opleidingsheuristiek, en fokus op enkele psigoterapeutiese onderrigpraktyke wat die estetiese disposisie by die student in opvoedkundige sielkunde kan stimuleer.



HOOFSTUK 6

DIE STIMULERING VAN ESTETIESE LEERERVARINGE: ENKELE PEDAGOGIESE OORTUIGINGS EN ONDERRIGPRAKTYKE

“Often we cannot say what it is we know. When we try to describe it we find ourselves at a loss, or we produce descriptions that are obviously inappropriate. Our knowing is ordinarily tacit, implicit in our patterns of action and in our feel for the stuff with which we are dealing. It seems right to say that our knowing is in our action.”

(Donald Schön, 1991, p. 49)

6.1 Inleiding

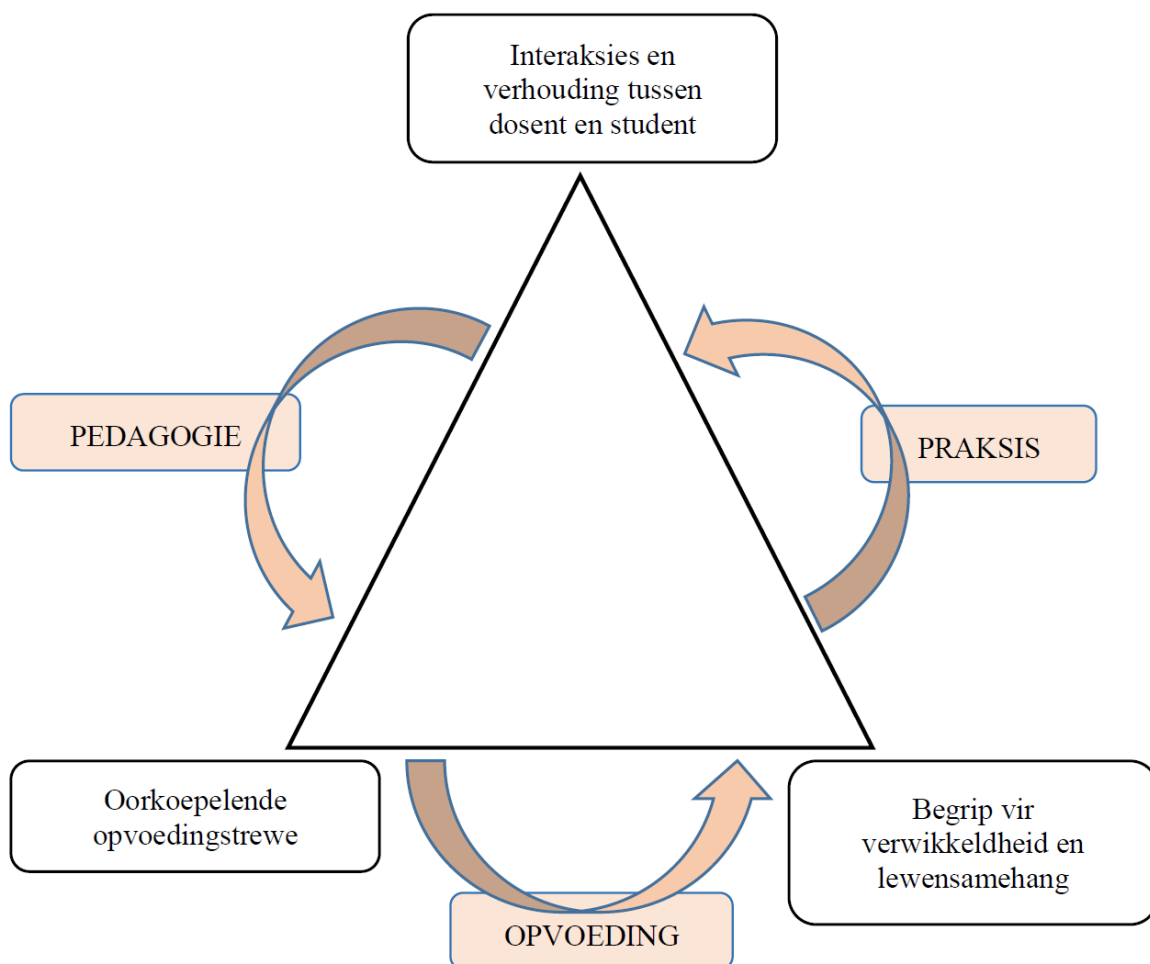
Tot dusver is deur middel van ’n heuristiese teoretiseringsproses verduidelik hoe die estetiese disposisie as ’n voorkeuringesteldheid van die psigoterapiestudent in opvoedkundige sielkunde verstaan kan word. Dit het ingesluit ontleding van die psigologiese funksie van ontroerende teater en die gevolglike definiëring van die eksistensiële en argetipiese noodwendigheid onderliggend aan ontroerende teater. Dit het op sy beurt ineengevloei met die identifisering van bepaalde estetiese eienskappe, insluitende ’n sensitief invoelende ingesteldheid, synsdenke en verskerpte intuïsie. Die integrasie van hierdie kennisteoretiese insigte het uiteindelik gelei tot die vorming van ’n teoretiese gestalt, naamlik die estetiese disposisie. ’n Paslike raamwerk, oftewel heuristiek, dien as samevatting van die aanknoping van ontroerende teater by die esteties georiënteerde ingesteldheid. Op grond van die kernbeginsels vervat in die model (Figuur 5.1), is enkele onderrigpraktyke afgelei wat moontlik kan bydra tot die stimulering van estetiese leerervarings. Estetiese leerervarings, met die klem op inoefening en die verskerping van sommige estetiese eienskappe onderliggend aan die estetiese disposisie, maak uiteindelik deel uit van die professionele kennisontwikkeling van studente in opvoedkundige sielkunde.

Hierdie hoofstuk poog om binne die konteks van ervaringsleer enkele pedagogiese oortuigings en onderrigpraktyke uit te wys. Dit behoort as hulpmiddel te dien vir die stimulasie en ontwikkeling van die estetiese disposisie tydens die onderrig en opleiding van opvoedkundige sielkunde studente in die psigoterapie as studierigting.

6.2 Opvoeding: om in iets anders ingelei te word

Die grondslag van hierdie studie, naamlik die ontleiding en omskrywing van die estetiese disposisie as ontologiese ingesteldheid, spreek uiteindelik tot die pedagogie en praxis (praktyke) van die dosent, die student en die praktisyn in opvoedkundige sielkunde. Die toenemende druk wat die geïndustrialiseerde samelewing en performatiewe tydsgees op die opvoedkundige sielkunde uitoefen om doeltreffendheid en uitkomstgedreweheid na te streef, beklemtoon opnuut die relevansie daarvan om pedagogiese oortuigings en praktyke te bepeins. Die standpunt uiteengesit in hierdie teoreties-filosofiese ondersoek, is dat die verskerping van studente se vermoë tot bewussynsmatige betrokkenheid (sensitief invoelende bewustheid, synsdenke) moontlik die vertroebeling wat 'n tegnokratiese kultuur bring, kan help teëwerk. In sy diepste wese raak dit aan die klassieke ideaal van onderrig as opvoedingstaak. In die literatuur rakende die aard van opvoeding kom die Duitse woord *Bildung* gereeld voor, wat verwys na die proses van selfontplooing of vorming, dit wil sê wording. Dit gaan hierin om met verwondering ingewy (of ingelei) te word in die strewe om iets van die diepte van die werklikheid te probeer verstaan. Om studente nederig en verwonderend te laat oopstaan vir die ontologiese dimensie, met ander woorde die groter bestaansgeheel, is dus vir my allereers 'n opvoedingstaak eerder as 'n onderrig- of opleidingsuitkoms. Hoewel steeds net ten dele, laat 'n vakgebied soos die opvoedkundige sielkunde my en my studente toe om deur middel van die estetiese disposisie in die mensheid as groter geheel ingelei te word en opnuut daardeur gevorm te word. Gepas is die opvatting van Plato oor die aard van opvoeding en, by implikasie, leer as 'n "omkering van die siel" (in Schoeman, 2012, p. 125), 'n oorstyging na die *werklikheid* – die *waarheid* – van wat *is*. Die konsepte van die pedagogie en praxis behoef egter verdere toeligting. Dit kan kortliks teen die agtergrond van Smith, Edwards-Groves en Kemmis (2010, pp. 3-8) se *Pedagogy, education and praxis* verduidelik word. In die ruim sin van die woord dui die konsepte van pedagogie en praxis op die kenmerkende opvoedkundige oortuigings en metodiek

(aktiwiteite, handeling, uitvoering) onderliggend aan enige onderrigssituasie. Hoewel die beskouing van pedagogie, praxis en opvoeding binne verskillende geskiedkundige en intellektuele tradisies verskil, is die meeste definisies dit eens dat hierdie wyses van dink, doen en wees in verband staan met 1) die behoefte om beter begrip van die leerder, of in hierdie geval student, se denkwyses te bekom, wat sal lei tot die *interaksies* en 'n *verhouding* tussen die leerder en die onderwyser, die kind en die ouer, die dosent en die student; 2) 'n begrip vir *verwikkeldheid* en *lewensamehang* binne die groter bestaanskonteks (die relasionele); en 3) 'n *oorkoepelende opvoedingstrew*e na intellektueel volwasse en moreel-eties verantwoordlike individue en samelewings, met ander woorde die omvattende opvoeding van die mens as geheel. Ek sou bogenoemde beskrywing soos volg kon voorstel:



Figuur 6.1 Samehang tussen pedagogie, praxis en opvoeding

Die pedagogiese grondslag waarop die dosent bou, behels dus die wyse waarop sy as opvoeder nadink oor en betekenis heg aan wyses van **weet** (epistemologiese kennis-aannames), **wees** en bestaan (ontologiese of waarheidsoortuigings) en **handel** (optree) binne die onderrigsituasie. Onderliggend aan bogenoemde funksies van weet, wees en handel is die prosesse van leer, betekenis-skepping en wording. Dit alles impliseer aanpassing, verandering en herskepping. Veral die sosioloog en opvoedkundige Jack Mezirow (2000) lê in sy teoretiese standpunte oor transformerende leer klem op die proses van reflektiewe denke, insluitende doelbewuste bepeinsing, nabetragting en herbeskouing van bestaande denkordes en diskoerse by wyse van noukeurige evaluering en uitpluising. Vir Mezirow gaan dit hoofsaaklik om die ontwikkeling van 'n kritiese bewustheid van die wyse waarop sosiokulturele en politieke invloede meewerk om 'n mens se eie persepsies en aannames met verloop van tyd te omvorm tot 'n bepaalde begripsraamwerk. Dit is vanuit so 'n begripsraamwerk dat 'n persoon dikwels handel en haarself, andere, haar verhoudings en die wêreld waarvan sy deel is, takseer en daarvan sin probeer maak.

Transformerende, oftewel vernuwende, leer veronderstel dat beperkende begripsraamwerke deur middel van doelbewuste bepeinsing en uitpluising aangepas, gewysig en uitgebrei kan word ten einde alternatiewe insigte in te sluit. Dié proses van singewing veronderstel verder 'n noue verweefdheid van die intellektuele (denke) en die affektiewe (emotiewe, gevoel, motivering en intensionaliteit) funksies, en dui op die omvattendheid van belewenisse. In die uitgebreide literatuur,⁵² met spesiale klem op die grondleggende werk van John Dewey en later ook Donald Schön, Jack Mezirow, David Kolb en David Boud, word die proses van vernuwende leer veral aan die reflektiewe karakter daarvan geken. Om te leer impliseer vernuwing en behels 'n reflektiewe proses, met ander woorde die kritiese nabetragting van 'n belewenis of gebeurtenis as geheel; dit omvat dus gedagtes, idees, gewaarwordinge, gevoelens, reaksies, besluite en optrede. Die vermoë tot openheid, die toepassing van *epoché* (Grieks-filosofiese term wat dui op die tydelike opskorting van 'n waardebeoordeling of oordeel), assosiasievorming en uiteindelijke sintese van verskillende sienswyses tel as kenmerkende voorvereistes van die reflektiewe proses. Tereg kan mens met David Boud saamstem wanneer

⁵² Sien P. Jarvis se *Towards a comprehensive theory of human learning* (2006) vir 'n bondige samevatting van die teoretiese uitgangspunte van kundiges op die gebied van leer, soos Dewey, Schön, Mezirow, Kolb en Boud.

hy opmerk: “Reflection is an important human activity in which people recapture their experience, think about it, mull it over and evaluate. It is this working with experience that is important in learning” (1985, p. 19). Leer wat vernuwend inwerk, is egter ’n tydsame en deurlopende ontplooiingsproses wat intellektuele (abstraherende en meervoudige denke ingesluit) en affektiewe (vermoë tot openheid, empatie en die handhawing van verhoudings met andere ingesluit) rypheid veronderstel.

Dit plaas natuurlik die soeklig op die begeleidingsrol van die dosent in dié unieke leerproses waarin die klem op hersiene en vernuwendende denkwyses en begripsraamwerke val. Transformerende leer neem as vertrekpunt dat byvoorbeeld studente reeds oor voorafbepaalde kennis- en interpretasieraamwerke beskik op grond waarvan hulle sin maak van verskynsels, belewenisse en gebeure. Heel dikwels is mense egter onbewus van hul eie leerproses en gaan die moontlikheid van herbesinning, aanpassing en verandering onbedoeld en ongesiens by hul verby. Jarvis meen dat die oorbekendheid van gebaande leefwêreld mense dikwels verhinder om op vernuwendende wyse te dink en te handel en dat hul as’t ware eers op abrupte wyse in hul spore gestuit moet word (2006, pp. 53-54). Skielik word die mens oorrompel deur wat Dewey ’n toestand van ontsetting, verdwaasdheid en ontnugtering noem (1933, p. 12), en daardeur word hy genoop om te herbesin, te herbesoek en tot ander insigte te kom.

Dit is bekend dat die aanvanklike leerbenadering van studente in die proses van volwassewording dikwels deur reaktiwiteit en die blote herhaling van bestaande denkwyses gekenmerk word (Taylor, 2000, pp. 157-158). Hiervolgens word kennis hoofsaaklik beskou as losstaande brokke inligting wat onkrities aanvaar, onthou en weergegee word. Dit is gevolglik ontgaan van konfrontasie met en oorweging van alternatiewe opvattinge wat die potensiaal het om veranderde sienswyses teweeg te bring. Dit is egter die taak van die dosent om in hierdie aanvangsfase vir studente sekere sleutels te gee wat hulle toegang tot ’n meer diepgaande wyse van leer gee. Studente wat mettertyd van ’n merendeels oppervlakkige leerbenadering na ’n toenemend indringende leerbenadering kan beweeg, is volgens Taylor beter in staat om kennis te beskou as “... something that has the potential to change the way they perceive the topic, and even perhaps the way they perceive themselves” (2000, p. 158).

Die vraag is dus hoe ek as dosent my studente kan help om meer bewustelik oor hul eie en ander se leefwêreld na te dink.

My eie ontwikkelende pedagogiese grondslag vir die praktykbegeleiding van psigoterapiestudente in opvoedkundige sielkunde word sterk beïnvloed deur beskouings van Mezirow (2000) en Carl Rogers (1961). Eerstens beskou Mezirow die opvoeder (dosent) en die leerder (student) as 'n kollaboratiewe leergemeenskap (p. 15) wat met hul gesamentlike strewe om met groter indringendheid te ken en te verstaan, belangriker is as individue wat mekaar bloot van hulle standpunte probeer oortuig. Mezirow noem dit “reflektiewe diskoers” en spreek hom sterk oor die aard daarvan uit: “Discourse is not based on winning arguments; it centrally involves finding agreement, welcoming difference, ‘trying on’ other points of view, identifying the common in the contradictory, tolerating the anxiety implicit in paradox, searching for synthesis, and reframing” (2000, p. 13). Tweedens geld Rogers se eksistensieel georiënteerde beginsel van die mens se natuurlike singewende, en by implikasie kreatiewe, potensialiteit. In *On becoming a person* beskryf hy dit soos volg:

“... man’s tendency to actualize himself, to become his potentialities. By this I mean the directional trend which is evident in all organic and human life – the urge to expand, extend, develop, mature – the tendency to express and activate all the capacities of the organism, or the self. This tendency may become deeply buried under layer after layer of encrusted psychological defenses; it may be hidden behind elaborate facades which deny its existence; it is my belief however, based on my experience, that it exists in every individual, and awaits only the proper conditions to be released and expressed. It is this tendency which is the primary motivation for creativity as the organism forms new relationships to the environment in its endeavor most fully to be itself” (1961, p. 351).

6.3 Kreatiewe pedagogie

Die estetiese disposisie as terapeutiese ingesteldheid toon 'n noue verband met die kreatiewe pedagogie as opvoedings- en onderrigbenadering. Lawrence, Foster en Tieso (2015) verduidelik dat die kreatiewe pedagogiese benadering gekenmerk word deur 'n openheid a)

vir die ongekarteerde en vir waag en worstel met dit wat nie onmiddellik geken, geweet of verstaan word nie; b) vir voortdurend anders en nuut word, dit wil sê groei; en c) vir verbeeldingspel. Dit stem ooreen met die estetiese disposisie as terapeutiese ingesteldheid wat gekenmerk word deur sensitiwiteit en ontvanklikheid vir die groter, ineengevloeide geheel en deur deurdringing tot die wesenlikheid daarvan op poëties verbeeldende wyses. Bogenoemde kenmerke spreek tot die wese van die kreatiewe proses, naamlik die buitengewone saamsnoering van skynbaar teenstrydige sake tot oorspronklike, nuwe moontlikhede. Kottler en Carlson merk samevattend op dat “creativity is what is most novel and interesting, almost always generated out of uncertainty, ambiguity, and a position of creative indifference or not knowing” (2009, p. 30). Ter aansluiting hierby plaas Rogers se teorie van kreatiwiteit veral klem op die onbelemmerde ontvanklikheid vir die wesenlikheid daarvan om in hierdie oomblik te bestaan, dit wil sê in die afwesigheid van voorafbepaalde en voorskriftelike kategorieë en reëls. Vir Rogers gaan dit veral om die eksistensiële vryheid en om die verantwoordelikheid om skeppend te handel: “The individual is as free to be afraid of a new venture as to be eager for it; free to bear the consequences of his mistakes as well as of his achievements” (1961, p. 359).

In die konteks van hierdie studie en in die praktykbegeleiding van studente in opvoedkundige sielkunde is daar veral twee sleutels wat dosente aan studente kan gee om verruiming van hul denkwyses en begripsraamwerke aan te moedig. Die eerste is die stimulering van studente se kreatiewe verbeeldingsvermoë ten einde ’n groter openheid vir die onbekende, die alternatiewe en die moontlike te stimuleer. Mezirow stel dit soos volg:

“Imagination is central to understanding the unknown; it is the way we examine alternative interpretations of our experience by ‘trying on’ another’s point of view. The more reflective and open we are to the perspectives of others, the richer our imagination of alternative contexts for understanding will be” (2000, p. 20).

Stefan Hammel stel ’n belangrike standpunt oor die sentrale rol van verbeelding in die leerproses wanneer hy wys op die fyn lyn tussen verbeelding, persepsie en geheue. Só verduidelik hy dit:

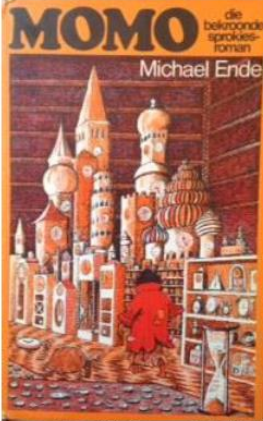
“The differences between perception and imagination are furthermore slight; anything that takes place split seconds after a perception or later is a memory of this event and therefore imagination, but anything up to a millisecond before a perception is simply expectation. If most of what we experience as perception is imagination, we can only distinguish loosely (if at all) between the inside and the outside and between imagination and reality” (2019, p. 17).

Die transformerende krag van verbeelding in die leerproses is nie te betwis nie. Wanneer dosente hulpbronne en leerervaringe by hul onderrig insluit wat verbeeldingryke denke stimuleer, skep hulle gewis geleenthede vir studente om hul repertoire van weet, wees en handel uit te brei en te verdiep. Die tweede sleutel hou verband met die sonderlinge wyse waarop woorde, maar ook taal in al sy vorme (insluitende kuns), toegang tot mense se denke, gevoelens en innerlike gestemdheid verleen. ’n Daadwerklike bemoeienis met woorde en taal plaas dosent en student in die posisie om verskillende sienswyses en interpretasiemoontlikhede (bestaande uit taalsimboliek) te heroorweeg, aan te pas of te verander.

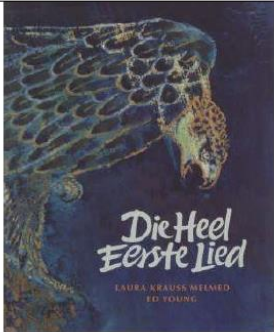
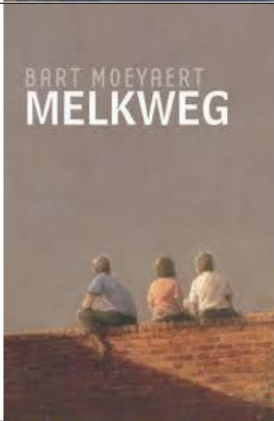
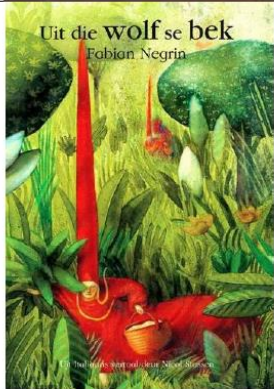
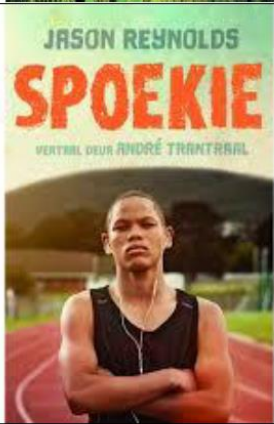
Die doelbewuste insluiting van beeldende kuns, musiek, teater, letterkunde, drome, metafore en simbole in die proses van praktykbegeleiding kan die student help om hom in verskillende situasies in te dink, nuwe werklikhede saam te stel en alternatiewe moontlikhede te oorweeg. Hieronder tel spesifiek geselekteerde kinder- en jeuglektuur⁵³ wat deur middel van intuïtiewe fiksie, poëtiese taalgebruik en atmosfeerryke illustrasies die verbeeldingswêreld stimuleer. Sulke tekste, eintlik pedagogiese kunswerke, kan met groot vrug tydens begeleiding benut word om byvoorbeeld nuwe assosiasies te vorm, verborge openinge (moontlikhede) te identifiseer en soepelheid van denke, en dus kreatiwiteit, aan te moedig. Die tabelle wat volg bied voorbeelde van kinder- en jeuglektuur wat deur middel van intuïtiewe fiksie, poëtiese taalgebruik en atmosfeerryke illustrasies die verbeeldingswêreld stimuleer.

⁵³ Eksemplariese titels is in die bronnelys van hierdie proefskrif vervat.

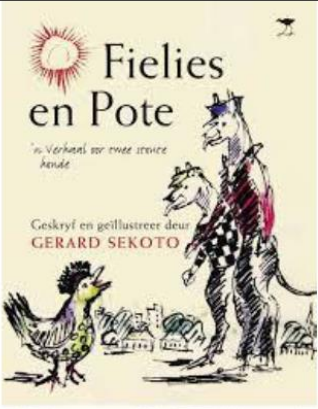
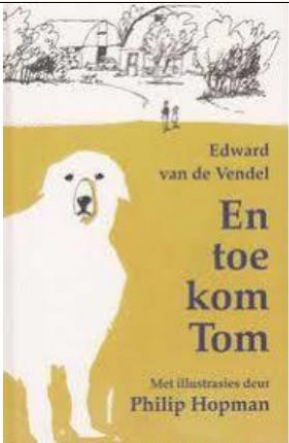
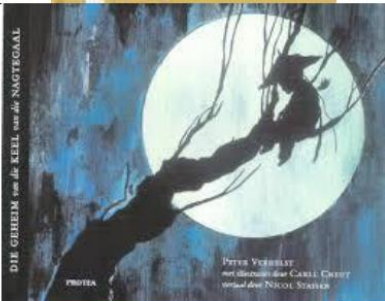
Tabel 6.1 Kinder- en jeuglektuur wat deur middel van intuïtiewe fiksie, poëtiese taalgebruik en atmosfeerryke illustrasies die verbeeldingswêreld stimuleer

<i>Toe ons oneindig was</i> deur Z. Bezuidenhout	
<i>Vallei van die windmeulens</i> deur N. Blanco (vertaal deur N. Stassen).	
<i>Momo: Die vreemde verhaal van die tyddiewe en van die kind wat vir die mense hulle gesteelde tyd weer teruggebring het</i> deur M. Ende (vertaal deur H. de Villiers).	
<i>Die geheim van die woud</i> deur G.M. Garzo (vertaal deur N. Stassen)	

Tabel 6.2 Kinder- en jeuglektuur wat deur middel van intuïtiewe fiksie, poëtiese taalgebruik en atmosferryke illustrasies die verbeeldingswêreld stimuleer (vervolg)

<i>Die heel eerste lied</i> deur L.K. Melmed (vertaal deur L. Snyman)			
<i>Melkweg</i> deur B. Moeyaert (vertaal deur Z. Bezuidenhout).			
<i>Uit die wolf se bek</i> deur F. Negrin (vertaal deur N. Stassen).			
<i>Spoekie</i> deur J. Reynolds (vertaal deur A. Trantraal)			

Tabel 6.3 Kinder- en jeuglektuur wat deur middel van intuïtiewe fiksie, poëtiese taalgebruik en atmosfeerryke illustrasies die verbeeldingswêreld stimuleer (vervolg)

<i>Fielies en Pote: 'n Verhaal oor twee stoute honde</i> deur G. Sekoto (vertaal deur A. Kruger)	
<i>En toe kom Tom</i> deur E. van de Vendel (vertaal deur D. Hugo).	
<i>Die geheim van die keel van die nagtegaal</i> deur P. Verhelst (vertaal deur N. Stassen).	
<i>Iemand wat verdrink en ander verhale</i> (saamgestel deur F. Viljoen)	

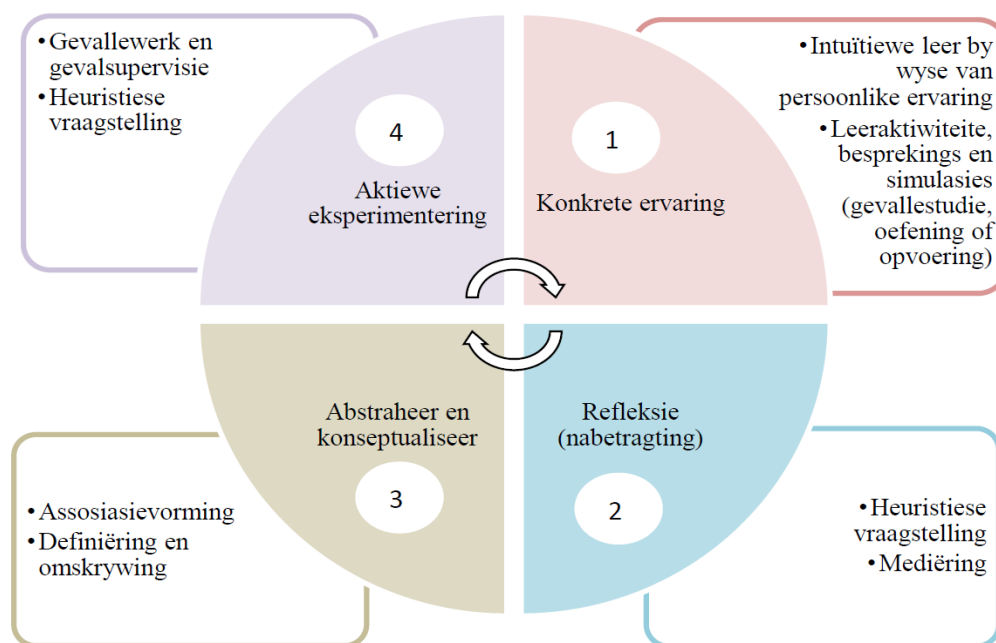
6.4 Ervaringsleer: die brug tussen eie ervaring en konseptualisering

Ervaringsleer bied 'n geskikte ruimte vir die stimulering en ontwikkeling van esteties georiënteerde vermoëns. Hierdie tipe leer (ervaringsleer) het te make met begeleide bepeinsing (refleksie) aan die hand van praktiese leerhandelinge en -aktiwiteite en is aanvullend by byvoorbeeld instrumentele leer, waarin die hooffokus die onderrig van feite, reëls en prosedures is. Volgens Donald Schön, wat bekend is vir sy navorsingsbydraes tot die onderwerp van nabetragting (reflektiewe) as denkfunksie, is instrumentele kennis nie die enigste manier om 'n bepaalde probleem, toestand of verskynsel te benader nie (1987, 1991). Trouens, dit is juis by wyse van die bepeinsing van sy eie leerervarings dat die student se kennisinsigte en houdings ontvou en deur hom geëien kan word. Dit impliseer dat die student “ondersoek instel na dinge en verskynsels waarvan die belang en sin nie vooraf begryp kan word nie” (Pretorius, 2008, p. 71). Reflektiewe leer behels dat die student tydens of ná afloop van ervaringsgerigte aktiwiteite nadink oor sy waarnemings en kennisindrukke, en hoe dit sy formulering van 'n spesifieke probleem of situasie beïnvloed (Mickleborough, 2015).

Die peinsende (reflektiewe) aard van ervaringsgerigte onderrig en opleiding is op sigself esteties: intuïtief, verbeeldingryk en paradoksaal (oorweging van teenstrydige moontlikhede). Hierin lê die kunstenaarskap van die praktisyn, soos reeds deur Dewey uitgewys is: “The intelligent mechanic engaged in his job, interested in doing well and finding satisfaction in his handwork, caring for his materials and tools with genuine affection is artistically engaged” (1958, p. 5). Dit is egter noodsaaklik dat die onderrig- en opleidingsaktiwiteite op so manier geskep word dat dit oor genoegsame potensiaal beskik om sekere vakverwante gewaarwordinge by die student te stimuleer. Schön beskryf dit so:

“I can tell you that there is something you need to know, and with my help you may be able to learn it. But I cannot tell you what it is in a way you can now understand. I can only arrange for you to have the right sort of experiences for yourself. You must be willing, therefore, to have these experiences. Then you will be able to make an informed choice about whether you wish to continue. If you are unwilling to step into this new experience without knowing ahead of time what it will be like, I cannot help you. You must trust me” (1987, p. 93).

Dewey (in Kinsella, 2010; Mickleborough, 2015) beklemtoon dat die kern van hierdie tipe leer die wyse is waarop studente ervarings verwerk, omdat dit lei tot die konseptualisering van dit wat uiteindelik geleer word. Die intensionele en persoonlike betrokkenheid maak dit 'n student- of leerdergesentreerde vorm van leer. Dit herinner aan Kolb (1984) se siklus wat studente se betrokkenheid tydens ervaringsleer in vier fases voorstel. In onderstaande figuur word Kolb se fases uiteengesit soos van toepassing op die psigoterapieonderrig en -opleiding van studente in opvoedkundige sielkunde.



Figuur 6.2 Kolb se siklus van ervaringsleer soos van toepassing op studente in opvoedkundige sielkunde

6.4.1 Konkrete ervaring

In die eerste fase van die ervaringsgebaseerde leerproses is die klem op intuïtiewe leer deur middel van 'n student se persoonlike ervaring. Dit sluit in spontane gewaarwordinge op kognitiewe, affektiewe en gedragsvlak rakende 'n bepaalde leeraktiwiteit, bespreking of simulatie (byvoorbeeld 'n gevallestudie, oefening of opvoering). Dit is verder belangrik om die aktiwiteit, bespreking of oefening op so wyse saam te stel dat dit oor maksimale potensiaal beskik om tot bepaalde vakverwante gewaarwordinge by die student te lei. Die leergeleentheid

moet dus so goed moontlik ingerig wees om na die stimulasie van die estetiese disposisie te voer en dus gewaarwordinge in dié verband te ontlok. Versigtig beplande leergeleenthede wat spesifieke teoretiese beginsels beliggaam, dien as potensiële poort tot sinvolle nabetragting, abstrahering en konstruering van nuwe kennisinsigte.

6.4.2 Refleksie (nabetragting)

In hierdie fase word 'n student begelei tot nadenke oor die aard en betekenisvolheid van die leerervaring. Die uiteindelijke konseptualisering van wat 'n student geleer het, hang af van onder meer leerervaringe van goeie gehalte. Die gehalte van die leerervaring word verhoog wanneer dit deurdagte mediëring insluit. Mediëring is 'n kernstrategie in die konstruktivistiese leer- en onderrigbenadering wat deur persoonlike betrokkenheid, begeleiding en refleksie gekenmerk word. Volgens die bekende leerteoretikus Lev Vygotsky (in Karpov, 2014) behels mediëring dat studente stelselmatig deur middel van verkennende vrae, leidrade, wenke, rigtingwysers en aanbevelings (heuristiese metode) begelei word om sekere fasette van hul ervaring te identifiseer, te ontleed en singewend te formuleer.

Mediëring is sosiaal-konstruktivisties van aard, ingebind in bepaalde sosiokulturele kontekste, en deur middel van simboliese kommunikasie (byvoorbeeld taal) skep individue en groepe op deurlopende en intensionele wyse betekenis en kennis. Die eienskappe waaroor 'n gemedieerde leerervaring kan beskik, sluit in nabetragtinge gesprekvoering en vraagstelling, geleentheid vir nadenke, formulering van denke, en die verduideliking van bepaalde denkprosesse. Die doelgerigte wyse waarop nabetragting en mediëring as denk- en onderrigfunksie by die proses van ervaringsleer geïntegreer word, maak dit 'n geskikte medium vir die ontwikkeling van professionele kennis, insluitende die beoefening en verfyning van 'n estetiese disposisie.

6.4.3 Abstraheer en konseptualiseer

By die aanbreek van hierdie fase word studente bewus gemaak van hoe die inhoud wat hulle tydens nabetragting geïdentifiseer en geformuleer het, verband hou met vakverwante betekenisraamwerke, perspektiewe en tegnieke. Toegepas op die psigoterapiestudent in

opvoedkundige sielkunde, kan die eienskappe onderliggend aan die estetiese disposisie wat in die vorige fases uitgesonder is, byvoorbeeld gekoppel word aan eksistensiële psigoterapie, die fenomenologiese metode en Jungiaanse sielkunde. Studente word dus aangemoedig om hul eie, beliggaamde leerevarings in oënskou te neem, afleidings daaruit te maak en dit met vakverwante kennis en vaardighede in verband te bring. Die filosoof Henri Bergson (1859-1941) het nie verniet in sy problematisering van die menslike denke in *The creative mind* gesê nie dat 'n persoon slegs iets in woorde kan omskryf indien hy 'n idee werklik sy eie gemaak het (1946). In hierdie ervaringsgebaseerde leerproses is implisiet die singewende denkhandelinge van omskrywing en assosiasievorming wat bydra tot die afleiding en konseptualisering van sleutelkonsepte, -metodes en -beginsels.

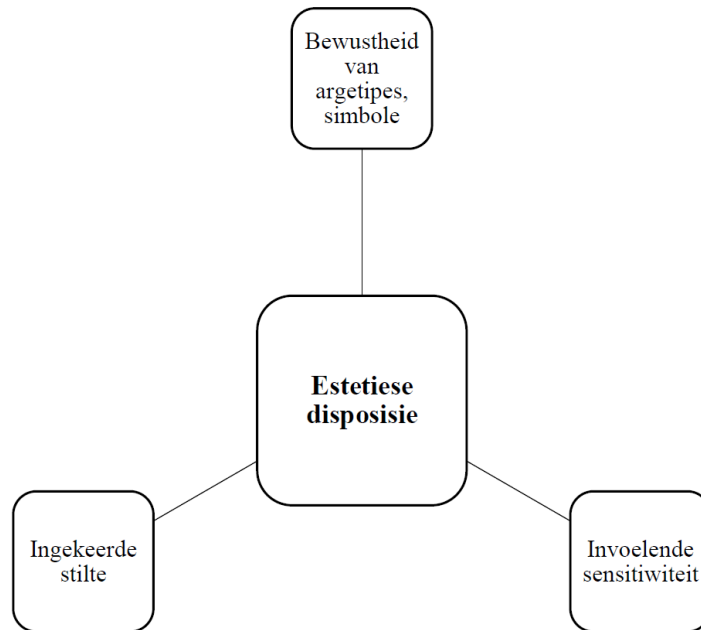
6.4.4 Aktiewe eksperimentering

Gedurende die finale fase van die ervaringsgebaseerde leerproses word studente tydens outentieke leergeleenthede, byvoorbeeld gevallewerk en -supervisie, toegelaat om te eksperimenteer met hierdie nuutverworwe insigte en vaardighede. Die dosent gaan voort om deur middel van heuristiese, oftewel Sokratiese, vraagstelling en dialoog studente te begelei in die verfyning en ontwikkeling van bepaalde vermoëns. Sokratiese vraagstelling verwys nie na 'n blote didaktiese vraag-en-antwoord-tegniek nie (Pretorius, 2008, p. 72). Inteendeel, dit behels eerder die stelselmatige inleiding van studente in vakverwante onderwerpe, gekenmerk deur 'n reeks, dikwels paradoksale, ondersoekende vrae. Dit is veral tydens supervisie en gevallewerk dat dosente en studente deur middel van oop ondersoeke met die sleutelkonsepte, -metodes en -beginsels wat tydens die fase van abstrahering en konseptualisering geartikuleer is, kan eksperimenteer en dit selfs kan herevalueer en aanpas.

6.5 Enkele onderrigpraktyke

Die volgende onderrigpraktyke in Figuur 6.3 kan bydra tot die doelbewuste stimulasie en inoefening van sekere eienskappe onderliggend aan die estetiese disposisie. Die betrokke praktyke dien as ondersteunende hulpmiddel en kan by reeds bestaande onderrigmetodes en leeraktiwiteite geïntegreer te word. Die onderrigpraktyke is almal gemik op die stimulasie en ontwikkeling van sommige van die vermoëns onderliggend aan die estetiese disposisie tydens

die onderrig en opleiding van studente in opvoedkundige sielkunde in die studierigting psigoterapie. Dit sluit in die vermoë tot ingekeerde stilte, om sensitief invoelend te wees en bewustheid van argetipes (sien afdeling 5.3, Figuur 5.1).



Figuur 6.3 Enkele uitgesonderde eienskappe onderliggend aan die estetiese disposisie

6.5.1 Ingekeerde stilte

Ingekeerde stilte (afdeling 3.5) verwys na die vermoë om met onbelemmerde ontvanklikheid en sonder die juk van voorafbepaalde kategorieë of dominante ideë, dus gestroop, van die niks, wat gelyktydig ook die alles is, bewus te word nie. Wanneer 'n student toelaat dat die toestand van ingekeerde stilte hom deurspoel, ontstaan die moontlikheid om met groter openheid, geduld en verbeelding ag te slaan op wat nou is (en moontlik môre kán wees).

Bogenoemde kan soos volg deur die dosent begelei word:

- Studente word aangemoedig om vir 'n aantal dae daaglik op dieselfde tyd na dieselfde kunswerk te gaan kyk. Die ritmiese konsekwentheid en voorspelbaarheid is onlosmaaklik deel van die oefening, aangesien dit bekendheid, geborgenheid en selfvertroue in die hand

werk. Die vestiging van hierdie toestand skep mettertyd 'n ruimte waarin studente nie bang is om denkspronge te maak of hul eie persepsies opnuut in oënskou te neem nie.

- Die gekose kunswerk (wat ook 'n gedig, skildery, musiek, verhaal kan wees) dien as simboliese medium en voorsien as 't ware die ingang na of oorgang vanaf die eksterne wêreld na die innerlike, psigiese landskap. Dit behoort dus oor evokatiewe en inkanterende eienskappe te beskik.
- Hoewel studente aanvanklik sal probeer fokus op die inhoud van die kunswerk, is dit belangrik dat hulle ag slaan op hul eie (veranderende) gewaarwordinge in die vorm van sensoriese waarnemings (sensasies), gedagtes, gevoelens en verbeelding tydens die oefening.

Vrae wat studente moontlik hiermee kan help, sluit die volgende in (sien Tabel 6.4):

(LW: Die *kursiewe* woord of gedeelte in elke vraag dui op die spesifieke aard van die gewaarwordingsvorm.)

Tabel 6.4 Vermoë tot ingekeerde stilte: Gewaarwordingsvorme en gepaardgaande stimulusvrae

GEWAARWORDINGSVORME EN GEPAARDGAANDE STIMULUSVRAE			
Sensoriese sensasie	Kognisie	Affek	Verbeelding
Is ek bewus van <i>klank/geure/smaak/temperatuur</i> ? Kan ek dit beskryf?	Waaraan <i>herinner</i> dit my? (Wat onthou ek?)	Watter onmiddellike <i>gevoelens</i> ervaar ek?	Wat kan <i>moontlik</i> volgende gebeur?
<i>Waar</i> is ek? Wat kan ek alles <i>sien</i> ? Hoe <i>lyk</i> dit vir my? Wat <i>gebeur</i> om my?	Watter <i>gedagtes</i> ontlok dit by my?	Watter <i>emosies en sentimente</i> wel by my op?	<i>Wat as</i> dit vandag gister was en ek hier is?
Waaraan <i>raak</i> my hande, voete, bene? Soos wat <i>voel</i> dit (<i>tekstuur</i>)?	Wat <i>herken</i> ek? Hoe <i>weet</i> ek dit?	Wat doen dit aan my <i>gemoed</i> ?	Wat kan ek <i>nog</i> langs hierdie skildery, gedig, musiek of verhaal plaas?

*Om bogenoemde stimulusvrae ook in ontkennde vorm te vra, kan moontlik tot alternatiewe temas en ondersoeke lei (bv. Wat kan ek nie sien/hoor/voel nie?)

Studente maak by elke geleentheid inskrywings gebaseer op bogenoemde stimulusvrae. Teen die einde van die tydperk integreer hulle die geïdentifiseerde patrone, verskuiwings, assosiasies en temas in 'n paragraaf of twee. Die verinnerliking van dit wat buite gestaan het, kan bydra tot studente se vermoë tot ingekeerde stilte. Die beoefening van ingekeerde stilte kan in samehang met 'n gefokusde denk- en artikulasieoefening plaasvind.

In die volgende paragrawe word die aard en toepassing van dié tipe oefening beskryf aan die hand van 'n enkele voorbeeld⁵⁴.

6.5.2 Gefokusde denk- en artikulasieoefening

Die bevordering van die estetiese ingesteldheid sluit die vermoë tot genuanseerde denke en die ontginning van die singewende rol van taal in. Blootstelling aan gerigte denk- en artikulasieoefeninge kan studente se soepelheid wat betref teoretiese insigte, vakkundige begrip, praktykvaardighede en metaforiese en simboliese taalgebruik stimuleer en aanmoedig. Die gerigte denk- en artikulasieoefening word dus spesifiek saamgestel vir die doel van die inoefening van bogenoemde repertoire van funksies, en fokus tipies op die volgende:

- 'n Bemoeienis met taal as denkfunksie en 'n verbintenis met dit wat alles *is*. Denk- en artikulasie-oefening verwys onder andere na die poëtiese vertolking of *ver-taal* van sekere gewaarwordinge, fenomene, gebeure of toestande. In hierdie opsig kan die studente byvoorbeeld aangemoedig word om in metafore, beelde en simbole te dink. Gevolglik word die kognitiewe, sowel as die sensoriese en emotiewe verstaansdimensies betrek.
- Die stelselmatige begeleiding van studente in die formulering van vakspesifieke, teoretiese opsommings. In opvolging hiervan word studente aangemoedig om sekere geïntegreerde teoretiese beginsels en insigte by wyse van poëtiese vertolking of vertaling te herskryf. Die gehalte van hul skryfpogings sal afhang van onder meer hoe goed hulle die bepaalde teorieë begryp, verdere vrae stel en kan omskryf (artikuleer).

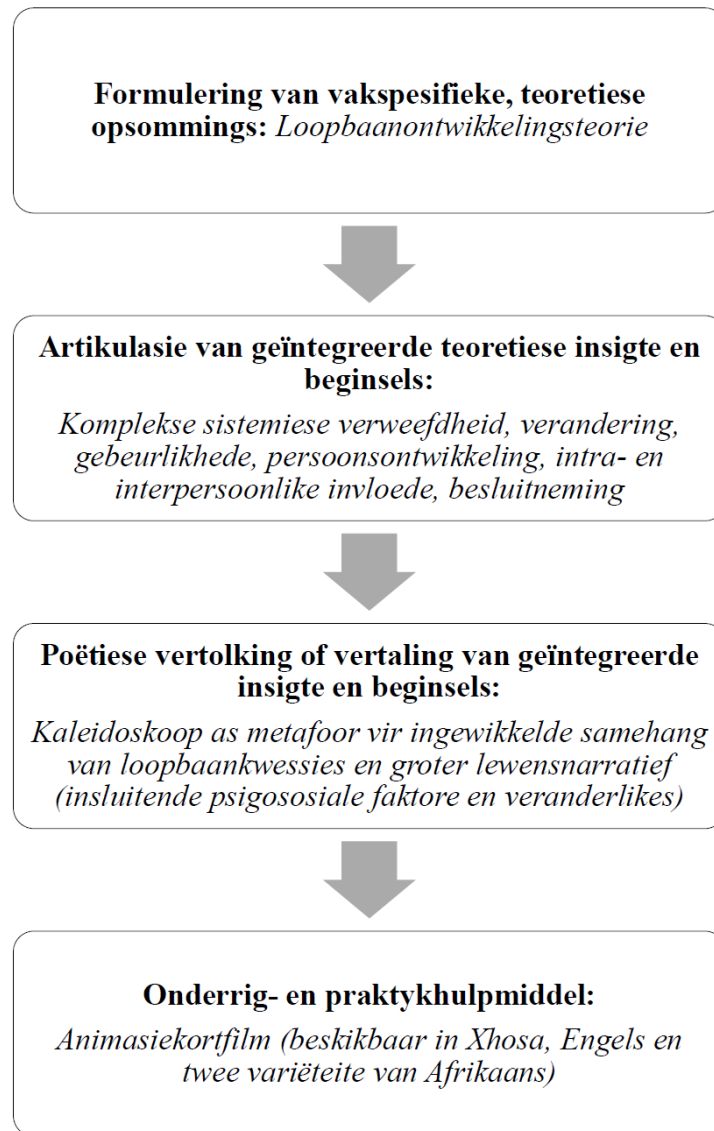
⁵² Befondsing* is in 2018 deur die Sentrum vir Onderrig en Leer aan die Universiteit Stellenbosch toegeken ten einde hierdie denk- en artikulasieoefening verder te ontwikkel as onderrig- en praktykhulpmiddel (as eksemplaar). Deelnemers aan en medeskeppers van die finale hulpmiddel in die vorm van 'n animasiekortfilm sluit in die stemkunstenaars Marlo Minnaar en Stian Bam, en die studente Sibulele Magini, Jordan Wilke en Liza-Mari Rawlins (teksontwikkeling). Diek Grobler was verantwoordelik vir die ontwerp, animasie en regie, terwyl Aret Lambrechts van die Stellenbosch Universiteit se Konservatorium vir Musiek die stemopnames behartig het.

*Fonds vir Innovasie en Navorsing in Leer en Onderrig (FINLO)

- Begeleiding staan altyd in diens van Plato se Dialoog (in Versfeld, 1974), oftewel “...die uitdrukking van die samesyn van mense en van hul afhanklikheid van mekaar, asook van ons samesyn met onself waarvan die denke die hoogste uitdrukking is” (p. 8). Hiervolgens is die vorming van studente se denk- en begripsraamwerke ’n interafhanklike proses gekenmerk deur ’n gedurige oorkruising van opvattinge, bedoelings en beïnvloeding van mekaar se begrip. Die dosent speel die rol van Sokrates: ’n vroedvrou wat bystaan waar die *waarheid* – die deurleefde gewaarwording van ’n ineengeskakelde heelheid as veelheid – gebore word.

6.5.3 Ontwikkeling van ’n onderrig- en praktykhulpmiddel

In onderstaande voorbeeld (Figuur 6.4) word uiteengesit hoe studente se skryfpogings tydens begeleiding deurlopend geskaaf en verfyn is, totdat dit gereed was om as deel van hul loopbaanvoorligtingssessies gebruik te word. Ná afloop van die inname-onderhoud, assessering en terugvoorgesprek is dit verpersoonlik vir die betrokke kliënt en uiteindelik in die psigo-opvoedkundige verslag ingesluit. Die afgeronde teks is omskep in ’n animasiekortfilm wat beskikbaar is in Xhosa, Engels en twee variëteite van Afrikaans. In die konteks van hierdie studie is die hulpmiddel eksemplaries van aard. Die doel was nie om die effektiwiteit daarvan in praktyk te evalueer of empiries toe te pas nie.



Figuur 6.4 Ontwikkeling van 'n onderrig- en praktykhulpmiddel

Hier onder word 'n voorbeeld verstrek van een moontlike poëtiese vertolking van 'n bepaalde teoretiese formulering, in hierdie geval loopbaanontwikkeling.

Loopbaanvoorligting en -ontwikkeling

Inleiding

Gedurende die onderhoud met my kliënt sal ek 'n kaleidoskoop hê, en die kliënt sal aangemoedig word om daardeur te loer om kennis te neem van al die klein deeltjies, die verskillende kleure, groottes en vorme, hoe al die dele saamkom om 'n intense ontploffing van patrone te vorm, en hoe dit verander elke keer wanneer 'n mens die skyf draai. Met hierdie prent in hulle gedagtes, sal ek aan hulle die volgende vertel.

Die kaleidoskoop as 'n metafoor vir loopbaanontwikkeling

Loopbaanontwikkeling is 'n lewenslange proses gekenmerk deur voortdurende selfdefinisie, onbeplande gebeure en geleenthede, ontelbare besluite, en verandering. Soos 'n kaleidoskoop, is 'n mens se loopbaan 'n altyd veranderende, groeiende en herskeppende proses. Soos wat een deel beweeg as gevolg van gebeure, besluite, invloede en behoeftes, so verander die ander dele en laat die verskillende dele toe om in 'n nuwe rangskikking te val wat oneindige ontploffings van aaneengeskakelde loopbaangeleenthede en -moontlikhede laat ontvou. Gedurende loopbaanvoorligting hoop ek en jy om by wyse van 'n kaleidoskoop insig en betekenis te verkry in wie jy is, hoe jy reageer, en besluite neem, jou lewensverhaal en hoe dit ook terselfdertyd deel is van jou ontwikkelende loopbaanverhaal. As 'n opvoedkundige sielkundige hoop ek om jou by te staan in die identifisering van aspekte eie aan jou menswees. Dit sluit in persoonlike waarhede, ideale, vermoëns, belangstellings en voorkeure wat voortdurend kombineer en in nuwe, opwindende loopbaanpatrone ontplof.

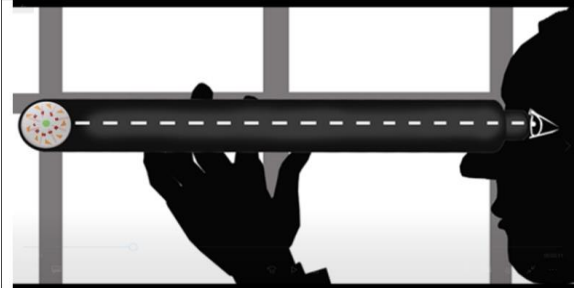
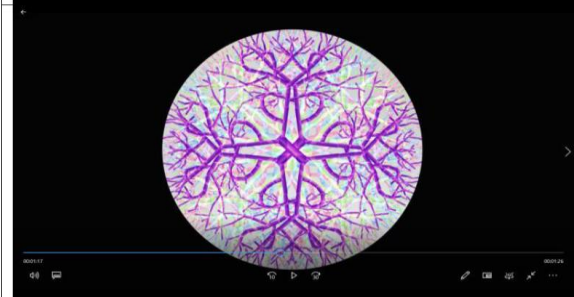
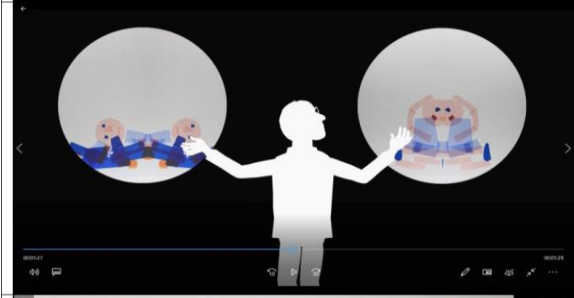
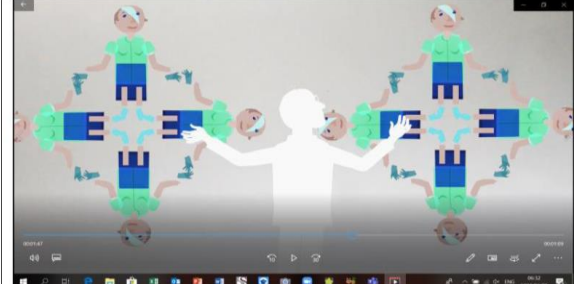
Figuur 6.5 Die kaleidoskoop as 'n metafoor vir loopbaanontwikkeling

Die kaleidoskoop as 'n metafoor vir loopbaanontwikkeling is ook in Engels en Xhosa vertaal:

Tabel 6.5 Engelse en Xhosa-vertaling van die kaleidoskoop as 'n metafoor vir loopbaanontwikkeling

Career Counselling and Development	Ululekongqondo kunye noPhuhliso lweKhariye
Introduction	Intshayelelo
In my client interview, I shall use a kaleidoscope and encourage the client to look into it to see all the small parts, the different colours, sizes and shapes, how all the parts come together to create intense patterns, and how these patterns change every time one turns the dial.	Ngethuba ludliwanondlebe neklayenti yam, ndiza kuba nekaleidoscope, kwaye iklayenti iya kukhuthazwa ukuba ijonge ngayo ukuqwalasela zonke iinxalenye ezincinci, imibala eyahlukileyo, ubukhulu, kunye neemilo, ukuba zonke iinxalenye zihlangana njani zonke iinxalenye ukudala ulwando olumandla lweepateni, kwaye zitshintsha njani qho ezi pateni xa ubani ejika ukudayela.
With this picture in their minds, I shall tell him the following:	Benalo mfanekiso ezingqondweni zabo, ndiya kubaxelela oku kulandelayo.
The kaleidoscope as a metaphor for career development	Ikaleidoscope njengesaci sokuphuhlisa ikhariye
Career development is a lifelong learning process characterised by ongoing self-definition, unplanned events and opportunities, innumerable decisions, and change.	Uphuhliso lwekhariye luyinkqubo yokufunda ubomi bakho bonke ngokuzichaza wena buqu, iziganeko kunye namathuba angacwangciswa, izigqibo ezingenakubalwa kunye notshintsho.
Like a kaleidoscope, one's career path is an ever-changing, growing, and transformative process.	Njengekaleidoscope, ikhariye yomntu iyinkqubo ehlala intshintsha njalo, ekhulayo, nakwaguqukayo.
As one part moves because of events, decisions, influences and needs, so do the other parts, every time falling into a new combination, allowing infinite possibilities of linked opportunities, chances, and possibilities; this is how one could see one's future and career.	Njengokuba enye indawo ihamba ngenxa yeziganeko, izigqibo, iimpembelelo, kunye neemfuno, kukwanjalo ukutshintsha nakwezinye iindawo, zivumela iindawo ezahlukeneyo ukuba zibe phantsi kolungelelaniso olutsha, ukuvela kolwando olungapheliyo lwamathuba ahlanganisiweyo, amathuba, kunye namathuba wokuba umntu olubona njani kwaye liphi ikamva kunye nekhariye yakhe.
During career counselling, you and I hope, as if through a kaleidoscope, to gain insight into the way you are, react, and make decisions, your life story, your experiences, and your career-related experiences.	Ngethuba lolulekongqondo lwekhariye, mna nawe sinethemba lokuzisa ulwazi nentsingiselo ngokusebenzisa iilensi zekaleidoscope sihlola indlela oyiyo, osabela ngayo, nowenza ngayo izigqibo, ibali lobomi bakho, amava kunye namava anxulumene nekhariye.
As an educational psychologist, I hope to help you to identify some of your unique attributes, such as your personal truths, ideals, abilities, interests, and personality preferences that continue to combine in exciting career possibilities.	Njengesayikhlojisti yezemfundo, ndinethemba lokukuxhasa ekuboneni ezinye iinxalenye ezizodwa ezifana neenyaniso zakho, iingcinga, ubuchule, okungumdlu kuwe, kunye noko ukuthandayo wena buqu okuqhubekayo ukudibanisa ulwando lwekhariye olunik' umdlu.

Die afgeronde teks is omskep in 'n animasiekortfilm wat as onderrig- en praktykhulpbron in Xhosa, Engels en twee variëteite van Afrikaans benut kan word. Op hierdie manier word daar gepoog om vanuit die opvoedkundige sielkunde 'n bydrae te lewer tot die bestendiging en bevordering van inheemse opleidings- en praktykhulpbronne vir dosent, student en sielkundepraktisyn. Die volgende skermskote is uit die kortfilm *Kaleidoskoop*⁵⁵ geneem:

	Skermskoot 1
	Skermskoot 2
	Skermskoot 3
	Skermskoot 4

Figuur 6.6 Kaleidoskoop: Skermskote

⁵⁵ *Kaleidoskoop* kan gevind word by: <https://youtu.be/MOSbEMRDNuA>

6.5.4 'n Sensitief invoelende ingesteldheid

'n Sensitief invoelende ingesteldheid (afdeling 3.5) verwys na 'n verskerpte bewussyn van die manier waarop 'n persoon ontroer of onthuts kan word. Dit vereis 'n ingesteldheid gekenmerk deur ontvanklikheid, verwondering en intensionele betrokkenheid. Die vermoë tot 'n sensitief invoelende ingesteldheid lei tot groter waardering van 'n mens se eie en andere se bestaanswêreld, en vorm die grondslag van die ondersoek van die self, maar ook die vermoë tot empatie. Die ontwikkeling van 'n sensitief invoelende ingesteldheid moedig studente aan om in plaas van 'n oorwegend selfversonke disposisie, of dan oordrewe selfbewustheid, en oppervlakkige emosionalisme 'n meer empatiese disposisie aan te neem. Die vermoë tot 'n sensitief invoelende ingesteldheid kan gestimuleer en ontwikkel word wanneer studente blootstelling aan byvoorbeeld literêre teater as deel van hul onderrig en opleiding ontvang. Literêre teater dien as moontlike poort tot groter sinsdenke en die menslike geesteswêreld.

Teateropvoerings, verhale en stories ontstaan binne bepaalde sosiokulturele en geskiedkundige kontekste. Gevolglik is dit meermale 'n interpretasie, maar ook 'n uitdrukking, van die eietydse samelewingsproblematiek – 'n hele gemeenskap se wense, versugtinge, ontoereikende ervaringe en verwonding. Wanneer teater en ander verhale oor hierdie tipe gelaagdheid in die vorm van betekenisraamwerke beskik, word die teaterganger of leser uitgenooi om haar eie historisiteit en psigiese landskap in oënskou te neem. Hieruit ontwikkel groter insig in en empatie met die groter kollektiewe saambestaan. Die volgende gedagteraamwerk (Tabel 6.6), gebaseer op die eksistensiële funksie van ontroerende teater, kan as hulpmiddel dien wanneer studente die teater besoek:

Tabel 6.6 Eksistensiële funksie van ontroerende teater: gedagteraamwerk as hulpmiddel

Eksistensiële element	Uitbreiding	Verbandhoudende teaterelemente
Liggaamlikheid	Buitetalige/voortalige: evokatiewe, sensories-konkrete Talige: Konstruerende taal (betekenis geskep deur woorde)	Beweging, handeling, klank, lig, geluide, rekwisiete as simbole, dialoog
Relasionele	Verweefdheid van verhoudings (konflik, isolering, verraad, manipulasie, intimiteit, gehegtheid, geborgenheid)	Karakters, gebeure
Stoflikheid	Die materiële (noëma)* teenoor die teater as geesteservaring (noësis)	Teaterkompleks, foyer, cafeteria, toegangskaartjie, sitplekke, verhoog, <i>aulaeum</i> (gordyn)
* Binne die Husserliaanse interpretasie van die fenomenologie verwys intensionaliteit na noësis, oftewel die <i>bedoelende gerigtheid op of betrokkenheid by</i> iets (fenomeen) in die wêreld, ook genoem die noëma.		
Tyd	Opheffing van tyd op die verhoog; die hede bevat die verlede sowel as die toekoms	Ontvouing van verhaal: Wisselinge, verandering, oorgang (wending)
Ruimtelikheid	Ruimte as beliggaming van konteks	Verhoog, afstand, rangskikking

Wanneer studente die teater besoek, kan bogenoemde raamwerk hulle lei om bepaalde beginsels te identifiseer, betekenisvolle assosiasies te vorm, afleidings te maak en gewaarwordinge te formuleer. Die artikulasiekomponent, dit wil sê om opsommend te beskryf, dra boonop by tot die bevordering van studente se emotiewe geletterdheid. Dit sluit in hul vermoë om 'n wye repertoire van menslike gevoelsbelewensisse te beskryf.

6.5.5 Bewustheid van argetipes en simbole

Om 'n bewustheid te hê van die onopgehefde spanning, dit wil sê die aanwesigheid van paradokse en ambivalente ervarings eie aan die menselewe, is om sensitief invoelend om te gaan. Stories, sprokies en verhale is natuurlike houers van argetipes. Ook in die teater dien die onderskeie eksistensiële elemente dikwels as simbole van en metafore vir 'n argetipiese bestaanswerklikheid (sien “Ontleding van enkele toneelopvoerings”, afdeling 4.4).

Die stimulering en inoefening van studente se bewustheid van argetipes kan in samehang met biblioterapieblootstelling gedoen word. Biblioterapie is 'n terapeutiese benadering waarvan die hoofdoel is om sielkundige ondersteuning te gee deur die letterkunde (stories, gedigte, verhale, romans, ens.) te betrek (Suvilehto, 2019). 'n Sleutelkomponent van die biblioterapieproses is die identifisering met argetipiese karakters en gebeure wat met 'n persoon se eie konteks geïntegreer kan word (Hynes & Hynes-Berry, 1994).

Studente se bewustheid van argetipiese inhoud wat in verhale teenwoordig is, kan aan die hand van die volgende vrae ontlok en aangewakker word:

- ☞ Watter karakters kan geïdentifiseer word?
- ☞ Watter gevoel skep die karakters moontlik by die leser?
- ☞ Wat is die aard van die verhouding tussen die karakters?
- ☞ Kom enige van die karakters voor 'n uitdaging te staan? Is daar iets wat oorwin of te bowe gekom moet word?
- ☞ Is die stryd wat gevoer moet word, binne die karakter self of tussen karakters, of is dit 'n kollektiewe (gesamentlike) stryd?
- ☞ Hoe lyk die omgewing? Waaruit bestaan die omgewing?
- ☞ Wat is die reeks gebeurtenisse en situasies waaruit die verhaal opgebou is? Waartoe handel die verhaal?
- ☞ Het die karakters, die interaksies en/of die omgewing enige simboliese waarde?
- ☞ Wat stel die karakters, hul interaksies en/of die omgewing moontlik voor?

- ☞ Word die reeks verwickelinge in die verhaal deur 'n ontknoping opgelos? Hoe eindig die verhaal?
- ☞ Watter ontwikkeling het sommige karakters ondergaan met betrekking tot hulle verhouding met hulself of met ander?

Die volgende boeke dien as voorbeelde van die identifisering van argetipiese en simboliese inhoud (sien Tabel 6.7).

Tabel 6.7 Die identifisering van argetipiese en simboliese inhoud: enkele voorbeelde

Titel en skrywer	Identifisering van argetipiese* en simboliese inhoud <i>*Die betrokke argetipe is in vetdruk.</i>
Spoekie deur Jason Reynolds (vertaal in die Kaapse variëteit van Afrikaans deur André Trantraal)	Hier is verskillende argetipes aan die werk, insluitende die goeie vader (atletiekafrigter in Spoekie) – afwesige vader , atletiek as simboliese inhoud van die aflegging van vernietigende verhoudings en soeke na persoonlike vryheid.
Tyl Uilspieël : Grobbelaar, (1970) wat deel vorm van die groot versameling Afrikaanse sprokies: <i>Die koning se ryperd</i> (in <i>Die Lui Skoenmaker en Ander Afrikaanse Sprokies</i>) Fielies en Pote deur Gerard Sekoto	In die meeste van sy avonture is Uilspieël-betrokke by gekseerdery, luiheid en boewery , maar terselfdertyd is hy ook die held wat ongelykheid en ongeregtigheid uitwys. Dit geld ook die twee kwaaddoener-honde Fielies en Pote. In die antieke geskiedenis word honde dikwels as bewakers van skatte en as heilige diere uitgebeeld (Chevalier & Gheerbrant, 1996). Stories gekenmerk deur onnutsige hondekarakters en temas van verraad , manipulasie en vergifnis dui dikwels op die argetipe van gevangenskap teenoor vryheid .
Die geheim van die keel van die nagtegaal* deur Peter Verhelst en vertaal deur Nicol Stassen <i>*Na die sprokie van Hans Christian Andersen: Die Nagtegaal</i>	In hierdie verhaal dien die nagtegaal as simbool van skoonheid , waarheid en vryheid . Die keiser, as simbool van mag/gesag en gulsigheid, ondermyn egter bogenoemde strewes (skoonheid, waarheid, vryheid) op onverbiddelike wyse wanneer hy 'n blikvoël as plaasvervanger vir die nagtegaal laat maak. Die tuin dien deurgaans as vergestaltung van die spanning tussen die geestelike (intimiteit, skeppende vryheid) en materialisme (utiliteit, isolasie, beheer).

In Laura Melmed se verhaal *Die heel eerste lied* vra die seun vir sy broer: “Wat was die eerste lied in die wêreld?” Sy broer se antwoord hierop vergestalt die oeroue kern van die omvattende alles: “Die eerste lied was ’n trotse lied, ’n raas-lied, ’n stamp-en-skud-lied, ’n skreeu-lied” (Melmed, 1994, p. 14). Wanneer studente op die inherente paradoksale attent gemaak word, leer hulle dat ingebind in die gelyktydigheid van ambivalente inhoude, oftewel argetipes, lê die begeerte om iets van die menslike bestaan te begryp opgesluit.

6.6 Samevatting

Ervaringsleer gee aan studente in opvoedkundige sielkundige die geleentheid om deur middel van sekere soorte denkgereedskap, veral nabetragting, assosiasievorming en artikulasie, diepgaande vakverwante insigte en vaardighede te verwerf omdat hulle dit soos hul eie verstaan. Dit kom neer op beliggaamde leer – gewaarwordinge wat by wyse van persoonlike ervaring omvorm is tot vakkundige vernuf. Die spesifieke vakkundige vermoë wat in hierdie proefskrif beredeneer is, is die belangrikheid en bevordering van die estetiese dispoisies as deel van ’n denkkultuur in die dissipline en praktyk van die opvoedkundige sielkunde, veral die psigoterapie. Hierdie hoofstuk het ’n eerste blik gebied op sommige onderrigvoorbeelde wat kan bydra tot die stimulering en ontwikkeling van die estetiese dispoisies by studente.

Afdeling C word vervolgens afgesluit met ’n samevatting, enkele gevolgtrekkings en aanbevelings vir verdere navorsing, onderrig- en opleidingsverfyning, en ’n nawoord.



HOOFTUK 7

SAMEVATTING

7.1 Enkele gevolgtrekkings

Die hoofdoel van hierdie studie was om die relevansie en konseptualisering van die teoretiseringsidee, naamlik die estetiese disposisie, op filosofies-besinnende wyse te verantwoord. Dit is gedoen aan die hand van die Swedbergse teoretiseringsproses, wat deur definiëring, teoretiese eksplikasie (ontleding), kreatiewe nadenke en abstrahering gekenmerk word (sien hoofstuk 2). Sleuteleienskappe van die estetiese disposisie sluit veral in die vermoë tot sensitiewe invoelendheid, intuïtiewe denke, bewustheid van ironie, argetipiese simboliek, die paradoksale, die subtiële, en syndenke (ontologiese besinning). Bewussynsdenke, gevoelsmatigheid en die singewende rol van taal en vermoë tot artikulasie is belangrike aangeleenthede in hierdie verband.

Die estetiese disposisie as voorkeuringgesteldheid van die psigoterapiestudent in opvoedkundige sielkunde berus op die beginsel dat ontologiese besinning, meervoudige denke en sensitief invoelende betrokkenheid noodsaaklik is ten einde op diepsinnige wyse met dissiplineverwante kwessies, gebeure en deurleefde toestande om te gaan (sien hoofstuk 1 en 3). Die belangrikheid van die beoefening van die estetiese ingesteldheid binne die wetenskap en praktyk van die opvoedkundige sielkunde is nie te betwis nie; tog word dit toenemend onder druk geplaas deur 'n oorweldigende deel-en-plaas-kultuur (*post and share*) wat so tipies van die populêre en sosiale media is. Heel dikwels gaan dié omgangswyse mank aan assosiatiewe denke, taaluitdrukkingsvermoë en 'n sensitief invoelende betrokkenheid, kortom die estetiese disposisie.

Eksistensiële ontstigting, oftewel bewuswording van die rol van die eie wesensaard en historisiteit op ontologiese vlak, behoef doelbewuste stimulasie en inoefening. Magisteronderrig en -opleiding, spesifiek gevallebegeleiding weens die meer intieme aard daarvan, kan bes moontlik as geskikte ruimte hiervoor dien. In die lig hiervan is enkele

sleuteleienskappe onderliggend aan die estetiese disposisie geïdentifiseer en omskryf. Dit is gedoen deur middel van die ontleding van die psigologiese funksie van literêre teater (sien hoofstuk 3), sowel as enkele eksistensiële bestaanslemente eie aan ontroerende teater, insluitende liggaamlikheid (taal, beweging, handeling, klank), tyd, ruimtelikheid, verwickeldheid en stoflikheid (sien hoofstuk 4).

Voortvloeiende uit die teoretiseringsproses was die uitbreiding van sekere kennisteoretiese insigte en onderrig- en opleidingsriglyne, saamgevat in 'n paslike konseptuele gestalt wat spesifiek gemik is op die doelbewuste inoefening en verskerping van die estetiese disposisie (sien hoofstuk 5 en 6). Die konseptuele gestalt as onderrig- en opleidingsheuristiek berus op die aanknoping van die eksistensiële bewussyn en die psigologiese funksie van ontroerende teater by die beoefening van die opvoedkundige sielkunde en psigoterapie as wetenskap (vakgebied) en beroep. Hierdie studie het dus gepoog om deur middel van interdisiplinêre omskrywing en die deurgronding van die estetiese disposisie by te dra tot die bevordering en beoefening van 'n meer sensitief invoelende en bewussynsmatige opvoedkundige sielkunde en psigoterapie.

Hierdie studie kom tot die gevolgtrekking dat –

- ⌚ om eksistensiël ontroer te word en in verwondering te wees, in diens staan van die vermoë tot meervoudige denke en diepgaande besinning binne die konteks van die opvoedkundige sielkunde;
- ⌚ empatie as professionele eienskap afhang van onder meer ontologiese besinning (bewussynsmatige ingesteldheid);
- ⌚ die psigologiese funksie van literêre teater as poort dien tot die stimulering van die eienskappe onderliggend aan die estetiese disposisie;
- en
- ⌚ die estetiese disposisie doelbewus ingeoefen en verfyn behoort te word tydens die onderrig en opleiding van studente in opvoedkundige sielkunde, veral die psigoterapie.

Onderliggend aan bogenoemde ideeë is die dissiplines van die opvoedkundige sielkunde, eksistensiële psigoterapie, die fenomenologie as filosofie, en literêre teater. Hierdie studie was gevolglik gemoeid met die wyses waarop sekere interdissiplinêre ideeë van konseptuele aard met mekaar saamhang ten einde nuwe verbintenisse tussen ontroerende teater, eksistensiële bewuswording, die psigoterapiestudent in opvoedkundige sielkunde en 'n esteties georiënteerde kurrikulum te ondersoek en te teoretiseer.

7.2 Aanbevelings vir verdere navorsing en onderrig- en opleidingsverfyning

7.2.1 Filosofieblootstelling en akademiese onderbou

Moontlikhede wat in die vooruitsig gestel kan word, sluit in groter filosofieblootstelling as deel van die student in opvoedkundige sielkunde se voorgraadse akademiese onderbou. Die relevansie van die geworteldheid van die sielkunde, in hierdie geval die opvoedkundige sielkunde, in die filosofie word deur Pajares verduidelik: “Philosophical understandings form the paradigmatic world views and foundational tenets that are at the very core of psychological formulating and theorizing” (2003, p. 177). Dit is veral noodsaaklik dat studente die filosofiese beginsels eie aan die estetiese dispoisie, byvoorbeeld die eksistensiële psigoterapie en die fenomenologiese ingesteldheid, kan verantwoord en toepas binne die konteks van die opvoedkundige sielkunde. Dit is nie tans deel van die spesifieke of minimumvereistes vir toelating tot die meeste nagraadse sielkundeprogramme aan Suid-Afrikaanse universiteite nie.

Die voorgestelde filosofieblootstelling as deel van die student in opvoedkundige sielkunde se akademiese onderbou word toegelig in die bespreking in hoofstuk 4 van die filosofie as grondslag en moederdissipline van die opvoedkundige sielkunde. Die betrokke bespreking illustreer die belangrikheid daarvan dat die student in opvoedkundige sielkunde beskik oor diepgaande insig in die filosofiese onderbou eie aan sy dissipline. Soos die skrywers Murris (2000) en Ndofirepi (2011) is ek van mening dat filosofie as vakgebied eintlik reeds vanaf laer- en hoërskoolvlak by die Suid-Afrikaanse skoolkurrikulum geïntegreer behoort te word. Die huidige vakke Lewensvaardighede (laerskool) en Lewensoriëntering (hoërskool) bied weens die aard van die betrokke inhoud reeds sekere koppeling met die filosofie. Die huidige aanbod sou heroorweeg of verfyn kon word om blootstelling aan sekere breë

filosofiese beginsels en denke in te sluit. Die moontlike infasering van 'n gekombineerde aanbod van Lewensoriëntering en Geskiedenis in die VVO-fase (Verdere Onderwys en Opleiding-onderwys) (Graad 10-12) in die toekoms⁵⁶ bied die geleentheid vir herstrukturering en dus insluiting van filosofie as vakgebied. Die vaardighede van analitiese en kritiese denke, vraagstelling en argumentering is kernaspekte van die filosofie en vorm ook die grondslag van alle ander vakgebiede (Senechal, 2015). Filosofie as vak word in sekere ander lande reeds vir die laaste dekade en baie suksesvol by die skoolkurrikulum ingesluit (Vansieleghem & Kennedy, 2011; Senechal, 2015).⁵⁷

7.2.2 Interdissiplinêre en interdepartementele samewerking

Uitgebreide interdissiplinêre en interdepartementele samewerking op sowel voorgraadse as nagraadse vlak kan aanleiding gee tot die inisiëring van module afdelings en bloklesings wat die belang van die estetiese disposisie verder kan ontwikkel en bevorder. Dit sou kon insluit psigoterapiestudente in opvoedkundige sielkunde wat besprekings en spesiale lesings by drama-, filosofie-, en letterkundedepartemente bywoon. Die aanbieding van die jaarlikse Woordfees deur die Stellenbosch Universiteit het die potensiaal om as plaaslike platform vir die onderrigpraktyke wat in hierdie proefskrif (hoofstuk 6) uiteengesit is, ontgin te word.

7.3 Nawoord

Dit het in hierdie studie gegaan om die konseptuele aanknoping van die psigologiese funksie van ontroerende teater by die estetiese disposisie binne die konteks van die onderrig en opleiding van psigoterapiestudente in die opvoedkundige sielkunde. Tydens my lees- en skryfwerk het ek telkens bewus geword van die wyse waarop my eie vakgebied altyd in diens

⁵⁶ Hierdie aanbeveling is in 2018 in 'n ministeriële taakgroepverslag deur die Departement van Basiese Onderwys vervat.

⁵⁷ Filosofie as skoolvak het veral gedurende die 1970's groter prominensie begin verkry deur die werk wat Matthew Lipman (1922-2010) op die gebied van filosofie vir kinders gedoen het (Vansieleghem & Kennedy, 2011). In Suid-Afrika bied Karin Murriss en Amasa Ndofirepi se werk 'n goeie opsommende blik op die gebied van die filosofie vir kinders (Murriss, 2000; Ndofirepi, 2011; Ndofirepi & Mathebula, 2011).

staan van 'n sekere tussengebied, dalk selfs 'n metagebied. Hierdie gebied kan beskryf word as die kreatiewe samekoms en wedersydse beïnvloeding van tegniese en vakkundige vernuf en filosofies-teoretiese denke. 'n Mens kan nie vanuit slegs die een dimensie handel sonder om die ander te verreken nie. Ofskoon die bestudering en beoefening van die opvoedkundige sielkunde en psigoterapie uit sekere kliniese komponente en praktiese vaardighede bestaan, geskied dit altyd vanuit bepaalde denk- en betekenisraamwerke. Die bloot lukrake toepassing van tegnieke en reëls sonder omvattende oorweging en uitpluising van onderliggende beginsels kan mettertyd lei tot 'n oorwegend gekonkretiseerde dissipline en vakgebied. Eweneens kan teoretiese en filosofiese denke slegs bly vassit in abstrakte konsepte indien dit nie singewend uit die oogpunt van bepaalde bestaanswêrelde geartikuleer word nie. Hierdie tussenruimte vereis van dosent, student en praktisyn om deur middel van deurleefde verwondering oor die misterieuse na te dink en dus te worstel met die onvoltooide, die paradoksale, die onafskeidbaarheid van alles – mens en kosmos. Dit impliseer 'n skeppende betrokkenheid deur middel van denke, intuïsie, simbole en taal – lewensmiddele wat tot elke prys beskerm moet word teen die vulgariteite van die massasielkunde wat deur afstomping en materialisme gekenmerk word: 'n besete opstapeling van inligting, clichés, kodes en metodes. Dit herinner aan die kinders Milti en Tilti in Brian Wildsmith se sprokie *Die blou voël* (vertaal deur EP du Plessis), wat deur die newels van tyd gaan en gedurende hulle reis by die Paleis van Weeldes aankom:

Die Weeldes van die wêreld is besig om saam te eet, te drink, te lawaai, te slaap en te sing. Milti en Tilti ooreet hulle aan die heerlike kos terwyl hulle na 'n wonderlike sirkus kyk. Langs hulle staan die *Weelde van Niksweet*.

Hy kyk na die sirkus, maar verstaan dit nie (Wildsmith, 1976, p. 33).

Mag die beoefening van die opvoedkundige sielkunde nooit staan in die teken van die denklose, verbeeldinglose *Niksweet* nie.



BRONNELYS

- Abbs, P. (1989). *A is for aesthetic: Essays on creative and aesthetic education*. Londen: The Falmer Press.
- Adams, M. (2019). *An existential approach to human development*. London: Palgrave.
- Aji, H. (2006). "Writing (as) (and) thinking": Charles Bernstein's work "in" language. *Études anglaises*, 59(3), 341-355.
- Alexander, P.A. (2003). Coming home: Educational psychology's philosophical pilgrimage. *Educational Psychologist*, 38(3), 129-132.
- Amerikaanse Psigiatriese Assosiasie. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed). Washington, DC: American Psychiatric Association Publishing.
- Angadi, G.R. (2019). Philosophical method of educational research. *International Journal of Research in Engineering, IT and Social Sciences*, 9(1), 37-41.
- Anker, W.P.P. (2007). *Hoe woorde werk in monde op plankvloere*. Onttrek van <http://www.litnet.co.za/hoe-woorde-werk-in-monde-op-plankvloere-2007/>.
- Arendt, H. (1978). *The life of the mind*. Londen: Harcourt.
- Aucamp, H. (2001). *Bly te kenne: 'n Bundel portrette*. Kaapstad: Tafelberg.
- Bergson, H. (1946). *The creative mind* (vertaal deur M.L. Andison). New York: Philosophical Library.
- Bezuidenhout, Z. (2020). *Toe ons oneindig was*. Johannesburg: Pan Macmillan.
- Birch, A. (2017). *Son.Maan.Sterre* [Teateropvoering]. Stellenbosch: Universiteit Stellenbosch Woordfees.
- Blanco, N. (2015). *Vallei van die windmeulens* (vertaal deur N. Stassen). Pretoria: Protea Boekhuis.
- Blocker, H.G., & Jeffers, J.M. (1999). *Contextualising aesthetics – from Plato to Lyotard*. Londen: Wadsworth.
- Booker, C. (2004). *The seven basic plots: Why we tell stories*. Londen: Continuum.
- Boud, D., Keogh, R., & Walker, D. (1985). *Reflection: Turning experience into learning*. New York: Kogan Page.

- Breytenbach, B. (2015). *Parool / Parole: Versamelde toesprake / Collected speeches*. Kaapstad: Penguin Books.
- Breytenbach, B. (2016). *die singende hand: Versamelde gedigte 1984-2014*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Britz, W. (regisseur). (2018). *Hierdie lewe* [teateropvoering; 'n verwerking van die gelyknamige roman deur Karel Schoeman]. Stellenbosch: Universiteit Stellenbosch Woordfees.
- Burger, W. (2018). *Die wêreld van die storie*. Pretoria: Van Schaik Uitgewers.
- Bychkov, V.V. (2012) Symbolization in Art as an Aesthetic Principle. *Russian Studies in Philosophy*, 51(1), 64-79.
- Cameron, J. (regisseur/skrywer). (2009). *Avatar* [Rolprent]. Los Angeles 20th Century Fox.
- Cannon, B. (2009). Nothingness as the ground for change: Gestalt therapy and existential psychoanalysis. *Existential Analysis*, 20(2), 192-210.
- Chevalier, J., & Gheerbrant, A. (1996). *The Penguin dictionary of symbols*. London: Penguin Books.
- Clark, A.J. (2010). Empathy: An Integral Model in the Counseling Process. *Journal of Counseling and Development*, 88(3), 348-356.
- Cloete, T.T. (2013). *Die ander een is ek*. Kaapstad: Pooka.
- Corey, G. (2016). *Theory and Practice of Counseling and Psychotherapy*. (10th ed.). Australië: Brooks and Cole.
- Craig, E. (1993). Remembering Medard Boss, *The Humanistic Psychologist*, 21(3), 258-276.
- Cussons, S. (1980). *Die Somerjood*. Kaapstad: Tafelberg.
- Cussons, S. (1990). *Die knetterende woord*. Kaapstad: Tafelberg.
- Cussons, S. (2006). *Versamelde gedigte*. Kaapstad: Tafelberg.
- Dalton, J.E. (2016). Artfully aware: Contemplative practice in the classroom. *International Journal of the Arts in Society: Annual Review*, 11, 33-40.
- De Beer, C.S. (2010). Meervoudige denke: Versmoor/vermoor instellings denke? *Die Joernaal vir Transdissiplinêre Navorsing in Suider-Afrika*, 6(2), 291-306.

- De Beer, C.S. (2018). Profesie, mite en delirium: Die dringende vraag na ware kennis in die eeu van informasionalisme en kennisaftakeling. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 58(2), 411-431.
- Degenaar, J. (2008). Liggaam – Siel – Gees, in W.L. van der Merwe & P. Duvenhage (Samestellers), *Tweede refleksie – 'n Keur uit die denke van Johan Degenaar* (pp. 67-86). Stellenbosch: SUN PReSS.
- Degenaar, J. (2008). Die betekenis van 'n sprokie, in W.L. van der Merwe & P. Duvenhage (Samestellers), *Tweede refleksie – 'n Keur uit die denke van Johan Degenaar* (pp. 213-220). Stellenbosch: SUN PReSS.
- Denzin, N.K., & Lincoln, Y.S. (2018). Introduction: The discipline and practice of qualitative research. In N.K. Denzin, & Y.S. Lincoln (Eds.), *The SAGE handbook of qualitative research* (pp. 1-20). Thousand Oaks, Kalifornië: SAGE.
- Deleuze, G., & Guattari, F. (2004). *A thousand plateaus: Capitalism and schizophrenia* (Vol. 2). Londen: Continuum.
- Departement van Basiese Onderwys. (2018). *Report of the History Ministerial Task Team for the Department of Basic Education*. Pretoria: Staatsdrukker.
- De Saint-Exupéry, A. (1994). *Die klein prinsie* (vertaal deur A.P. Brink). Paarl: Paarl Print.
- Dewey, J. (1933). *How we think: A restatement of the relation of reflective thinking to the educative process*. Massachusetts: D.C. Heath and Company.
- Dewey, J. (1958). *Art as experience*. New York: Capricorn Books.
- Du Plooy, H. (2009). Bespiegelings rondom kreature en kreatiewe prosesse. *Literator*, 30(1), 235-241.
- Duvenhage, P. (2016). *Afrikaanse Filosofie: Perspektiewe en dialoë*. Bloemfontein: SUN MeDIA.
- Eatough, V., & Smith, J.A. (2017). Interpretative Phenomenological Analysis. In *The Sage handbook of qualitative research in psychology*. Sage Publications (pp. 193-209).
- Eco, U. (2004). *On beauty*. Londen: Secker & Warburg.
- Egan, G. (2012). *The skilled helper: A problem-management and opportunity-development approach to helping*. (10th Ed.). Belmont, CA: Brooks and Cole.

- Elder, G.R., & Cordic, D.D. (2009). *An American Jungian: In honor of Edward F. Edinger*. Toronto: Inner City Books.
- Eliason, G.T., Samide, J.F., Williams, G., & Lepore, M.F. (2010). Existential theory and our search for spirituality. *Journal of Spirituality in Mental Health*, 12 (2), 86-111.
- Ende, M. (2018). *Momo: Die vreemde verhaal van die tyddiewe en van die kind wat vir die mense hulle gesteelde tyd weer terugbring het* (vertaal deur H. de Villiers). Pretoria: Protea Boekhuis.
- Evans, K. (2016). A/R/T(HERAPIST)-OGRAPHY: Examining the weave. In K.T. Galvin, & M. Prendergast (Eds.), *Poetic inquiry II – Seeing, caring, understanding: using poetry as and for inquiry* (pp. 100-103). Rotterdam: Sense Publishers.
- Feller, C.P., & Cottone, R.R. (2003). The importance of empathy in the therapeutic alliance. *Journal of Humanistic Counseling, Education and Development*, 42, 53-61.
- Figal, G. (2002). The doing of the thing itself: Gadamer's hermeneutic ontology of language, in R.J. Dostal (Ed.), *The Cambridge companion to Gadamer* (pp. 102-125). Kaapstad: Cambridge University Press.
- Frank, E. *Die droomboek*. (2004). Kaapstad: Human & Rousseau.
- Frankl, V. (1947/2007). *Waarom lewe ek: Hulde aan die hoop* (vertaal deur D.J. Louw). Kaapstad: Naledi.
- Fróis, J.P. (2011). Introductory Note to "Contemporary Psychology and Art: Toward a Debate" by Lev S. Vygotsky. *The Journal of Aesthetic Education*, 45(1), 107-117.
- Fromm, E. (1967). *The forgotten language: An introduction to the understanding of dreams, fairy tales and myths*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Fromm, E. (1994). *The art of listening*. Londen: Constable & Company.
- Gaines, A.M. (2016). Ambassadors of aesthetic experience: The healing legacy of Maxine Greene. *Teaching Artist Journal*, 14(1):24-29.
- Galvin, K.T., & Todres, L. (2009). Poetic inquiry and phenomenological research: The practice of embodied interpretation. In M. Prendergast, C. Leggo, & P. Sameshima (Eds.), *Poetic inquiry: Vibrant voices in the social sciences* (pp. 307-316). Rotterdam: Sense Publishers.

- Galvin, K.T., & Prendergast, M. (2016). *Poetic inquiry II – seeing, caring, understanding: Using poetry as and for inquiry*. Rotterdam: Sense Publishers.
- Gardner, L. (2016). Metamodernism: A new philosophical approach to counselling. *Journal of Humanistic Counselling*, 55, 86-97.
- Garzo, G.M. (2018). *Die geheim van die woud* (vertaal deur N. Stassen). Pretoria: Protea Boekhuis.
- Giorgi, A. (2012). The descriptive phenomenological psychological method. *Journal of Phenomenological Psychology*, 43(1), 3-12.
- Greenberg, G. (2013). *The book of woe: The DSM and the unmaking of psychiatry*. New York: Blue Rider Press.
- Grobbelaar, P.W. (1970). Die Koning se Ryperd. In P. W. Grobbelaar, *Die lui skoenmaker en ander Afrikaanse sprokies* (pp. 25-27). Kaapstad: Human & Rousseau.
- Gumbrecht, H.U. (2004). *Production of presence: What meaning cannot convey*. Stanford: Stanford University Press.
- Hall, J.A., & Sharp, D. (2008). *Marie-Louise von Franz: The classic Jungian and the classic Jungian tradition*. Toronto: Inner City Books.
- Hammel, S. (2019). *Handbook of therapeutic storytelling*. Londen: Routledge.
- Hammond, M. (2018). An interesting paper but not sufficiently theoretical: What does theorising in social research look like? *Methodological Innovations*, Mei-Augustus, 1-10.
- Hansen, F.T. (2012). One step further: The dance between poetic dwelling and Socratic wonder in phenomenological research. *The Indo-Pacific Journal of Phenomenology*, 12(Special Edition), 1-20.
- Hauptfleisch, T. (1993). Die dramaturg as towenaar. In R. de Wet, *Trits* (pp. 5-19). Kaapstad: HAUM-Literêr Uitgewers.
- Hay, J. (2018). Opvoedkundige sielkunde as die kruispunt tussen filosofie en sielkunde en opvoedkunde. In I. Eloff, & E. Swart (Reds.), *Insigte uit opvoedkundige sielkunde* (pp. 10-18). Kaapstad: Juta.

- Heidegger, M. (1966). *Discourse on thinking* (vertaal deur J.M. Anderson, & E.H. Freund). New York: Harper and Row Publishers.
- Hess, R.U. (2012). Poetic embodied interpretation of re-search findings: An evocative approach to social sciences methods. *Creative Approaches to Research*, 5(2), 26-33.
- Hughes, H.E. (2018). Embracing the cruel optimism of phenomenological writing. *Qualitative Inquiry*, 24(10), 799-809.
- Husserl, E. (1980). *The phenomenology of internal time-consciousness*. Bloomington: University Press. (Oorspronklike werk in 1911 gepubliseer.)
- Hynes, A., & Hynes-Berry, M. (1994). *Biblio/poetry therapy: The interactive process: A handbook*. St Cloud: The North Star Press of St Cloud.
- Ieven, B. (2012). The forgetting of aesthetics: Individuation, technology, and aesthetics in the work of Bernard Stiegler. *New Formations*, 77(5), 76-96.
- Jack, S.J., & Ronan, K.R. (2008). Bibliotherapy: Practice and research. *School Psychology International*, 2, 161-182.
- Jackson, A.Y., & Mazzei, L.A. (2018). Thinking with theory: A new analytic for qualitative inquiry. In N.K. Denzin, & Y.S Lincoln (Reds.), *The SAGE handbook of qualitative research* (pp. 717-737). Londen: SAGE.
- Jarvis, P. (2006). *Towards a comprehensive theory of human learning*. Londen: Routledge.
- Jeffers, C.S. (2009). On empathy: The mirror neuron system and art education. *International Journal of Education and the Arts*, 10(15), 2-17.
- Jordaan, W. (2017, Mei 3). Die emosionele verbintenis met 'n masjien. *Die Burger*, p. 14.
- Jung, C.G. (1953-1978). *Collected works of C.G. Jung*. Volumes 1-18. Londen: Routledge.
- Jung, C.G. (1960). The transcendent function. *The structure and dynamics of the psyche* [Collected works of C.G. Jung]. (Vertaal deur R.F.C. Hull). Vol 8, pp. 67-91). New York: Pantheon Books.
- Jung, C.G. (2002). *The undiscovered self*. Oxfordshire: Routledge.
- Kaag, J. (2018). *Hiking with Nietzsche: On becoming who you are*. New York: Farrar, Straus & Giroux.

- Karpov, Y.V. (2014). *Vygotsky for educators*. New York: Cambridge University Press.
- Kinsella, E.A. (2010) The art of reflective practice in health and social care: Reflections on the legacy of Donald Schön, *Reflective Practice*, 11(4), 565-575.
- Kirschner, P.A., & De Bruyckere, P. (2017). The myths of the digital native and the multitasker. *Teaching and Teacher Education*, 67, 135-142.
- Kolb, D.A. (1984). *Experiential learning: Experience as the source of learning development*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Kottler, J.A., & Carlson, J. (2009). *Creative breakthroughs in therapy: Tales of transformation and astonishment*. New Jersey: Wiley.
- Kramer, C. (2016). Lean in as the story is told: Vestibular sense, poetic image, instruction for seeing. In K.T. Galvin, & M. Prendergast (Eds.), *Poetic inquiry II – seeing, caring, understanding: Using poetry as and for inquiry* (pp. 21-40). Rotterdam: Sense Publishers.
- Krog, A. (2009). *Digter wordende: 'n Keur uit die gedigte van Antjie Krog*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Krog, A. (2014). *Mede-wete*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Lawrence, C., Foster, V.A., & Tieso, C.L. (2015). Creating creative clinicians: Incorporating creativity into counselor education. *Journal of Creativity in Mental Health*, 10, 166–180.
- Le Roux, D., & Parry, D.A. (2017). In-lecture media use and academic performance: Does subject area matter? *Computers in Human Behaviour*, 77, 86-94.
- Loft Puppet Company, (2017). *HAM* [Teateropvoering]. Stellenbosch: Universiteit Stellenbosch Woordfees.
- Loh, K.K., & Kanai, R. (2016). How has the Internet reshaped human cognition? *The Neuroscientist*, 22(5), 506-520.
- Louw, D. (2014). Die ikoniese waarde van kuns. Estetika en die poëtiese faktor van spiritualiteit in ver-beeld-ende kunste en ver-beeld-ingryke teologiesering. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 54(1), 1-21.

- Louw, D.J. (2013). Defining philosophical counselling: An overview. *South African Journal of Philosophy*, 32(1), 60-70.
- Louw, N.P. Van Wyk. (1939). *Lojale verset: Kritiese gedagtes oor ons Afrikaanse kultuurstrewes en ons literêre beweging*. Kaapstad: Tafelberg.
- Loewenstein, G. & Small, D.A. (2007). The Scarecrow and the Tin Man: The Vicissitudes of Human Sympathy and Caring. *Review of General Psychology*, 11(2), 112-126.
- Lurie, D. (Fotografiese kunstenaar). (2015). *Morning after Dark*. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch Kunsmuseum.
- Lyas, C. (1997). *Aesthetics*. Londen: UCL Press.
- MacLeod, R.D. (2001). On reflection: Doctors learning to care for people who are dying. *Social Science and Medicine*, 52, 1719-1727.
- Mayes, C. (2005). The teacher as shaman. *Journal of Curriculum Studies*, 37(3), 329-348.
- McDermott, J.J. (1977). *The writings of William James: A comprehensive edition* (2de Uitgawe). Chicago: University of Chicago Press.
- Melmed, L.K. (1994). *Die heel eerste lied* (vertaal deur L. Snyman). Kaapstad: Anansi Uitgewers.
- Mezirow, J. (2000). *Learning as transformation: Critical perspectives on a theory in progress*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Mickleborough, T. (2015). Intuition in medical practice: A reflection on Donald Schön's reflective practitioner. *Medical Teacher*, 37, 889-891.
- Moeyaert, B. (2020). *Melkweg*. Pretoria: Protea Boekhuis.
- Möller, A.T., & De Vos, H.M. (1987). 'n Fenomenologiese benadering tot persoonlikheid – die self-teorie van Carl Rogers. In A.T. Möller (Red.), *Persoonlikheidsielkunde* (pp. 123-160). Durban: Butterworth.
- Moss, P. (2019). *Alternative narratives in early childhood: An introduction for student and practitioners*. New York: Routledge.
- Mouton, J., & Babbie, E.R. (2001). *The practice of social research*. Oxford: Oxford University Press.

- Mouton, J., & Marais, H.C. (1989). *Metodologie van die geesteswetenskappe: Basiese begrippe*. Pretoria: Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing (RGN).
- Müller, K.H. (2014). Towards a general methodology for second-order science. *Systemics, cybernetics and informatics*, 12(5), 33-42.
- Müller, P. (2012). *om die gedagte van geel*. Kaapstad: Tafelberg.
- Murris, K. (2000). Can children do philosophy? *Journal of Philosophy of Education*, 34(2), 261-279.
- Ndofirepi, A. (2011). Philosophy for children: The quest for an African perspective. *South African Journal of Education*, 31, 246-256.
- Ndofirepi, A., & Mathebula, T. (2011). Philosophy for children in South African schools: Its role for citizens-in-waiting. *South African Journal of Childhood Education*, 1(2), 127-142.
- Negrin, F. (2013). *Uit die wolf se bek* (vertaal deur N. Stassen). Pretoria: Protea Boekhuis.
- Nietzsche, F. (1961). *Thus spoke Zarathustra* (vertaal deur R.J. Hollingdale). Harmondsworth: Penguin.
- Olivier, B. (2015). Situated experience, “the space of flows”, and rhizomatic thinking. *South African Journal of Art History*, 30(3), 1-14.
- Pajares, F. (2003). In search of psychology’s philosophical center. *Educational Psychologist*, 38(3), 177-181.
- Pople, L. (2015). *Son.Maan.Sterre: Dít is ysingwekkende teater*. Onttrek van <https://www.netwerk24.com/Vermaak/Teater/Son-Maan-Sterre-Dit-is-ysingwekkende-teater-20150313>
- Pretorius, E.E. (1983). *“Tempel en kruis” as neerslag van Hendrik Marsman se digterskap met toespitsing op die afdeling “De Dierenriem”*. (Ongepubliseerde magisterverhandeling). Universiteit van Pretoria: Pretoria.
- Pretorius, J. (2008). Die opleiding en praktyke van die onderwyser as kunstenaar. *LitNet Akademies*, 5(3), 69-93.
- Quiga, F. & Clegg, J.W. (2015). Imagine the feeling: An aesthetic science of psychology. *Integrative Psychological and Behavioural Science*, 49, 459-477.

- Raad vir Gesondheidsberoepes van Suid-Afrika. (2017). Beroepsraad vir Sielkunde: Toegelate praktiseringsomvang vir opvoedkundige sielkundiges (pp. 9-10). Pretoria: RGBSA. <http://www.hpcs.co.za>
- Raad vir Gesondheidsberoepes van Suid-Afrika. (2018). Beroepsraad vir Sielkunde: Toegelate praktiseringsomvang vir opvoedkundige sielkundiges (p. 6). Pretoria: RGBSA. <http://www.hpcs.co.za>.
- Raad vir Gesondheidsberoepes van Suid-Afrika. (2019). Beroepsraad vir Sielkunde: Minimum opleidingstandaarde vir opvoedkundige sielkunde. Pretoria: RGBSA. <http://www.hpcs.co.za>.
- Rademeyer, P. (2017). *Wild* [Teateropvoering]. Stellenbosch: Universiteit Stellenbosch Woordfees.
- Reynolds, J. (2019). *Spoekie* (vertaal deur A. Trantraal). Pretoria: Lapa Uitgewers.
- Richardson, L., & St. Pierre, E.A. (2018). Writing: A method of inquiry. In N.K. Denzin, & Y.S. Lincoln (Eds.), *The SAGE handbook of qualitative research* (pp. 818-838). London: SAGE.
- Rilke, R.M. (2000). *Letters to a young poet* (vertaal deur S. Mitchell). Novato, Kalifornië: New World Library.
- Rogers, C.R. (1961). *On becoming a person: A therapist's view of psychotherapy*. Massachusetts: Houghton Mifflin.
- Rogers, C.R. (1975). Empathic: An unappreciated way of being. *The Counseling Psychologist*, 5, 2-10.
- Rogers, C.R. (1980). *A way of being*. Boston, Massachusetts: Houghton Mifflin.
- Rosiek, J. (2003). A qualitative research methodology psychology can call its own: Dewey's call for qualitative experimentalism. *Educational Psychologist*, 38, 165-175.
- Rossouw, J.H. (2017). Om weer te begeester. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 57(4), 1102-1108.
- Roux, B., & De Beer, C.S. (2011). Onderweg na goeie wetenskap 3: Voorwaardes vir die beste moontlike wetenskap. *LitNet Akademies*, 8(3), 243-279.
- Russell, B. (1949). *Authority and the individual*. London: George Allen & Unwin.

- Sáenz-López, J., & Fernández, I. (2017). *A Mano* [Teaterproduksie]. Spanje: Cradle of Creativity.
- Schneider, K.J. (2008). *Existential-Integrative Psychotherapy: Guidelposts to the Core of Practice*. Abingdon: Routledge.
- Schoeman, K. (2017). *Slot van die dag: Gedagtes*. Pretoria: Protea Boekhuis.
- Schoeman, M. (2012). Geesteswetenskap in 'n geeslose omgewing? 'n Besinning oor die hedendaagse universiteit en die verwaarlosing van sy opvoedingstaak. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 52(1), 121-129.
- Schopenhauer, A. (2013). *Essays oor lewenswysheid* (vertaal deur C. R. Snyman). Bailey's Muckleneuk: Malan Media.
- Schön, D.A. (1987). *Educating the reflective practitioner*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Schön, D.A. (1991). *The reflective practitioner: How professionals think in action*. New York: Basic Books.
- Schulz, J.L. (2012). Reading as evocation: Engaging the novel in phenomenological psychology. *Indo-Pacific Journal of Phenomenology (Special Edition)*, 12, 1-9.
- Searls, D. (2009). *The Journal 1837-1861: Henry David Thoreau*. New York: New York Review Books.
- Sekoto, G. (2013) *Fielies en Pote: 'n Verhaal oor twee stoute honde* (vertaal deur A. Kruger). Auckland Park: Jacana Media.
- Senechal, D. (2015). You are embarked: How a philosophy curriculum took shape and took off. *American Educator*, Lente-uitgawe, 18-23.
- Sheppard, J. (2003). Gelassenheit, 'no-mind' and psychotherapy. *Existential Analysis*, 14(2), 251-264.
- Shusterman, R. (2010). Dewey's Art as Experience: The Psychological Background. *The Journal of Aesthetic Education*, 44(1), 26-43.
- Sikkema, M. (2012). The meeting from heart to heart: The essence of transformative experiences. *Indo-Pacific Journal of Phenomenology (Special Edition)*, 12, 1-9.

- Smagorinsky, P. (2011). Vygotsky's stage theory: The psychology of art and the actor under the direction of perezhivanie. *Mind, Culture, and Activity*, 18, 319-341.
- Smith, J.A. (Red.) (2015). *Qualitative psychology: A practical guide to research methods*. Londen: SAGE.
- Smith, T., Edwards-Groves, C, & Kemmis, R.B. (2010). Pedagogy, education and praxis. *Pedagogy, Culture & Society*, 18(1), 1-8.
- Spinelli, E. (2007). The therapeutic relationship: A view from existential psychotherapy. *Therapy Today*, 11-14.
- Spinelli, E. (2015). *Practicing existential therapy: The relational world* (2nd ed). Londen: SAGE.
- Srivastava, K., & Das, R.C. (2016). Empathy: Process of adaptation and change, is it trainable? *Industrial Psychiatry Journal*, 25(1), 1-3.
- Stone, K. (2003). *Image and spirit: Finding meaning in visual art*. Minneapolis: Augsburg Books.
- Suvilehto, P. (2019). A study of animal characters as representations of humans: The animality/bibliotherapy test. *Journal of Poetry Therapy*, 32(2), 95-108.
- Swaab, D. (2014). *Ek is my brein: Van baarmoeder tot alzheimer* (vertaal deur D. Hugo). Pretoria: Protea Boekhuis.
- Swart, E., & Eloff, I. (2018). Opvoedkundige sielkunde as wetenskap en beroep in Suid-Afrika. In I. Eloff & E. Swart (Reds.), *Insigte uit opvoedkundige sielkunde* (pp. 2-9). Kaapstad: Juta.
- Swedberg, R. (2012). Theorising in sociology and social science: Turning to the context of discovery. *Theory and Society*, 41(1), 1-40.
- Swedberg, R. (2016). Before theory comes theorising or how to make social science more interesting. *The British Journal of Sociology*, 67(1), 5-22.
- Swedberg, R. (2017). Theorising in sociological research: A new perspective, a new departure? *Annual review of sociology*, 43,189-206.

- Taylor, K. (2000). Teaching with Developmental Intention. In J. Mezirow (red.), *Learning as transformation: Critical perspectives on a theory in progress* (pp. 151-180). San Francisco: Jossey-Bass.
- Thiele, L.P. (1990). *Friedrich Nietzsche and the politics of the soul: A study of heroic individualism*. New Jersey: Princeton University Press.
- Thody, A. (2006). *Writing and presenting research*. Thousand Oaks, Kalifornië: Sage.
- Todres, L. (2002). Globalization and the complexity of self: The relevance of psychotherapy. *Existential Analysis*, 13(1): 98-105.
- Van de Vendel, E. (2015). *En toe kom Tom* (vertaal deur D. Hugo). Pretoria: Protea Boekhuis.
- Van der Horst, F.C.P. (2011). *John Bowlby: From psychoanalysis to ethology*. New Jersey: Wiley-Blackwell.
- Van der Merwe, W.L., & Duvenhage, P. (2008). *Tweede refleksie: 'n Keur uit die denke van Johan Degenaar*. Stellenbosch: SUN PReSS.
- Van der Walt, W. (2016). *The old woman and the moon: An inner journey in oil*. Kaapstad: Capitil Press.
- Van Deurzen, E. (1998). *Paradox and passion in psychotherapy: An existential approach to therapy and counselling*. New York: John Wiley & Sons.
- Van Deurzen, E. (2002). *Existential counselling and psychotherapy in practice* (2nd ed.). Londen: Sage.
- Van Deurzen, E., & Adams, M. (2011). *Skills in existential counselling and psychotherapy*. Londen: Sage Publications.
- Van Heerden, E. (2019). *Die biblioteek aan die einde van die wêreld*. Kaapstad: Tafelberg.
- Van Manen, M. (1990). *Researching lived experience: Human science for an action sensitive pedagogy*. Londen: Althouse Press.
- Van Manen, M. (2014). *Phenomenology of practice: Meaning-giving methods in phenomenological research and writing*. Walnut Creek, Kalifornië: Left Coast Press.
- Van Niekerk, D. (2019). *Legkaart van 'n jong lewe: Essays oor wat was en geword het*. Pretoria: Protea Boekhuis.

- Van Niekerk, M. (2017). *Gesant van die mispels – Gedigte by skilderye van Adriaen Coorteca. 1659-1707*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Vansieleghem, N., & Kennedy, D. (2011). What is philosophy for children, what is philosophy with children – After Matthew Lipman? *Journal of Philosophy of Education*, 45(2), 171-182.
- Ventimiglia, G. (2008). Martin Buber, God, and psychoanalysis. *Psychoanalytic Inquiry*, 28(5), 612-621.
- Verhelst, P. (Regisseur/Dramaturg). (2017). *Hotel Malaria* [Teaterproduksie, vertaal deur M. Basson], Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch Woordfees.
- Verhelst, P. (2011). *Die geheim van die keel van die nagtegaal* (vertaal deur N. Stassen). Pretoria: Protea Boekhuis.
- Versfeld, M. (1974). *'n Handleiding tot die Republiek van Plato*. Kaapstad: Buren.
- Versfeld, M. (1982). *Tyd en dae*. Kaapstad: Tafelberg-Uitgewers.
- Versfeld, M. (2008). *Klip en Klei*. Pretoria: Protea Boekhuis.
- Versfeld, M. (2009). *Die neukery met die appelboom en ander essays*. Pretoria: Protea Boekhuis.
- Versfeld, M. (2010). *Our selves*. Pretoria: Protea Boekhuis.
- Viljoen, F. (Samesteller). (2019). *Iemand wat verdrink en ander verhale*. Pretoria: LAPA Uitgewers.
- Vygotsky, L. S. (1971). *Psychology of art*. New York: MIT Press.
- Walter, C. (2015). First Artists. *National Geographic*, 227(1), 32-57.
- Walton, K. (1990). *Mimesis as make-belief: On the foundations of the representational arts*. Cambridge: Harvard University Press.
- Walton, K.L. (2015). *In other shoes: Music, metaphor, empathy, existence*. New York: Oxford University Press.
- Watson, J.C. (2002). Re-visioning empathy. In D. J. Cain & J. Seeman (Eds.), *Humanistic psychotherapies: Handbook of research and practice* (pp. 445--471). Washington, DC: American Psychological Association.

- Wepener, C. (2017). *Die reis gaan inwaarts: Die kuns van sterwe in kreatiewe werke van Karel Schoeman*. Bloemfontein: African Sun Media.
- Wildsmith, B. (1976). *Die blou voël* (vertaal deur E.P. du Plessis). Kaapstad: Die Kinderpers.
- Wood, R.E. (2015). The heart in Heidegger's thought. *Continental Philosophy Review*, 48, 445-462.
- Young, K., & Saver, J.L. (2001). The neurology of narrative. *SubStance*, 30(1/2) (94/95). Special issue: *On the origin of fictions: Interdisciplinary Perspectives*, 72-84.
- Zaki, J. (2014). Empathy: A Motivated Account. *Psychological Bulletin*, 140(6):1608-1647.